

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

‘UKAYLÎ’NİN
KİTÂBU’D-DU‘AFÂÎ’L-KEBÎR’İ
VE

CERH-TA‘DÎL METODU

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

113012

Hazırlayan:
Şûle COŞKUN (ERSÖZ)

Danışman:
Prof. Dr. M. Ali SÖNMEZ

BURSA
2002

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	III
ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR.....	VII

GİRİŞ UKAYLÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

I-HAYATI.....	1
A-Nesebi.....	1
II-İLMÎ HAYATI.....	2
A-Hadis ilmindeki yeri.....	2
B-Hocaları.....	3
C-Öğrencileri.....	4
III-ESERLERİ.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM CERH-TA'DİL İLMİNE GENEL BİR BAKIŞ

I-CERH VE TA'DİL KAVRAMLARI.....	8
A-Cerhin lugat ve ıstılah anlamı.....	8
B-Ta'dilin lugat ve ıstılah anlamı.....	9
II-CERH VE TA'DİL İLMİ.....	10
III-CERH VE TA'DİL İLMİNİN DOĞUŞU VE GELİŞMESİ.....	11
A-Sahabe döneminde hadis tenkîdi.....	15
B- Tâbiûn döneminde hadis tenkîdi.....	23
C-Etbâ'u't-tâbiûn döneminde hadis tenkîdi.....	25
IV-UKAYLÎ'YE KADAR YAZILMIŞ CERH-TA'DİL KİTAPLARI.....	26

İKİNCİ BÖLÜM UKAYLÎ'NİN CERH-TA'DİL İLMİNDEKİ YERİ

I-CERH-TA'DİL'DE ESAS ALDIĞI ŞAHISLAR/KAYNAKLAR.....	30
II-CERH-TA'DİL'DE KULANDIĞI İSTİLAHLAR.....	35
A-Cerh-ta'dil ıstılahlarının doğuşu ve gelişimi.....	35
B-Ta'dil ıstılahları.....	38
C-Cerh ıstılahları.....	39
I-En çok kullandığı cerh ıstılahları.....	41
a) Münkeru'l-hadis.....	42
b) Zayıf veya hadisi zayıf.....	43
c) Leyse bi-şeyin.....	45
d) Mechul.....	46

e) Fîhi nazar.....	49
f) Seketû 'anh.....	50
2-Az kullandığı cerh ıstılahları.....	52
a) Feselün.....	52
b) Yüseyyicü fî'l-hadîs.....	52
c) Kezâ ve kezâ.....	53
d) Yu'rafu ve yünkeru.....	53
e) Leyse bi-zâke.....	54
f) Fî dâri fülânin şecerun yahmilu'l-hadîs.....	54
III-UKAYLÎ'NİN TENKİTTEKİ TAVRI.....	55
IV-ZEHEBÎ'NİN UKAYLÎ'YE YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER.....	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM UKAYLÎ'NİN CERH-TA'DİL'DEKİ ÖLÇÜTLERİ

I-RÂVÎ TENKÎDİ.....	64
A-Adâleti zedeleyen sebepler.....	64
1-Yalancılık.....	64
2-Bid'at.....	66
a) Şîa'ya mensûbiyetten dolayı cerh ettikleri.....	69
a1) Şîliğe meyli az olanlar.....	71
a2) Gulât-ı Şîa'dan olanlar.....	72
b) Mürcie'den dolayı cerh ettikleri.....	72
c) Kaderiyye ve Mu'tezile görüşlü olmaktan dolayı cerh ettikleri.....	75
d) Halku'l-Kur'ân ihtilafından dolayı cerh ettikleri.....	78
3-Ehl-i Rey'e karşı tavrı.....	80
4-Dînî emirleri uygulamada gevşeklik.....	82
B-Zabta yönelik cerh sebepleri.....	84
1-Hafıza bozukluğu(İhtilat-Tağayyür).....	85
2-Telkinden etkilenme.....	87
3-Çok yanılmak(Kesretü'l-Ğalat).....	88
4-Vehm.....	89
5-Muhâlefet.....	90
a) İztırab sebebiyle muhâlefet.....	91
b) İdrac sebebiyle muhâlefet.....	93
c) Tedlîs.....	93
II-İSNAD TENKÎDİ.....	95
SONUÇ.....	96
KAYNAKLAR.....	98

ÖNSÖZ

Hadislerin günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşmasını sağlayan ilimlerden biri Cerh ve Ta'dîl İlmi'dir.

Dînî hükümlere kaynaklık yapan hadislerin sıhhati, her şeyden önce onları rivâyet eden râvîlerin adâlet ve zabt açısından dürüst ve güvenilir olmalarına bağlıdır. İşte râvîlerin dürüstlüğünü ve güvenilirliğini araştıran Cerh ve Ta'dîl İlmi, İslam Dini'nin Kur'ân-ı Kerim'den sonra ikinci kaynağı olan sünneti oluşturan hadislerin hata ve yalandan uzak tutulması endişesinden doğmuştur. Bu ilim İslam'a sokulmak istenen yabancı unsurlara, uydurmacılık faaliyetlerine karşı âdetâ bir kalkan görevi görmüştür.

Cerh-ta'dîl alanında ricâl tenkîdi açısından oldukça önemli birçok eser yazılmıştır. Bununla yetinilmeyip bu eserlerden bazıları üzerinde cerh-ta'dîl metodu açısından çalışmalar yapılmıştır. Biz de Cerh ve Ta'dîl İlmi'nin önemli bir bölümünü oluşturan du'afâ edebiyatı üzerinde çalışmaya karar verdik. Bunun için, önemli bir kaynak sayılan Ukaylî'nin Kitâbu'd-Du'afâi'l-Kebîr adlı eserini tez olarak aldık.

Çalışmamız, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde; Ukaylî, nesebi, hadis ilmindeki yeri, hocaları, öğrencileri ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir. Ancak kaynaklarda Ukaylî hakkındaki bilgilerin sınırlı olması bize onun hayatı üzerinde inceden inceye araştırma yapma imkânını vermedi.

Birinci bölümde; cerh-ta'dîl kavramları ile Cerh ve Ta'dîl İlminin doğuşu ve geçirdiği evreler hakkında genel bilgiler verilmektedir. Daha sonra Ukaylî'ye kadar yazılmış olan cerh-ta'dîl literatürü ile ilgili bilgiler de verilerek Ukaylî'nin devraldığı miras tespit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde; Ukaylî'nin cerh-ta'dîlde kaynak aldığı kişileri, kitabında kullandığı cerh lafızları ile bunlardan en çok ve en az kullandıklarını açıkladık. Daha sonra Ukaylî'nin tenkîtteki tavrı konusunda bilgi verdik. Son olarak da Zehebî'nin Ukaylî'ye yönelttiği eleştirileri inceledik.

Üçüncü bölümde ise; Ukaylî'nin râvî tenkîdini adâleti zedeleyen kusurlar ve zabta yönelik kusurlar açısından incelemeye çalıştık.

Tezin dipnotları; Arapça kaynaklarda müellifin meşhur adına, Türkçe kaynaklarda ise soyadına göre düzenlenmiştir. Kaynak eserler birden fazla zikredilmişse o kaynak için kısaltma kullanılmış ve bu, bibliyografyada her kaynağın tanıtımından sonra köşeli parantez içinde italik olarak belirtilmiştir. Kaynakların tam ismini varsa muhakkik ve mütercimiyle birlikte bibliyografyada belirtilmiştir. Hadis kaynaklarından sonra kullanılan rakamlar Buhârî, Ebû Dâvud, Tirmizî, Dârimî e İbn Mâce'nin eserleri için bab, Müslim ve Mâlik'in eserleri için hadis numarasıdır. 'Ayn harfi yerine (') işâretini, hemze yerine de (') işâretini kullandık. İsmi geçen şahıs ve müelliflerin vefat tarihleri hicrî ve mîlâdî olarak hemen hemen gösterilmeye çalışılmıştır. Vefat tarihi yerine (?) işâreti kullanılanlar ise kaynaklarda vefat tarihlerini bulamadığımız kişilerdir.

Yaptığımız bu çalışmanın birtakım eksiklerinin bulunduğu kanaatindeyiz. Bizim göremediğimiz bu eksikler için yapılacak her türlü yapıcı eleştiriye açık olduğumuzu belirtiriz.

Tez çalışmam sırasında yardımlarını esirgemeyen, bana değerli fikirleri ve geniş bilgisiyle ufuk açan danışman hocam Sayın Prof. Dr. M. Ali SÖNMEZ Bey'e ve desteklerini gördüğüm hocalarıma teşekkür ederim.

Şûle COŞKUN

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a. mlf.	: Aynı müellif
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
H	: Hicrî
Hız.	: Hazreti
krş.	: Karşılaştırınız
md.	: Madde
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa
sav	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDVİA	: Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi
thk.	: Tahkik
ts.	: Tarihsiz
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

UKAYLÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

I-HAYATI

Ukaylî'nin hayatı hakkında kaynaklarda detaylı bir bilgiye rastlayamadık. Onun hayatıyla ilgili bilgilerin sınırlı olması, ancak aşağıdaki bilgileri oluşturabilmemizi sağladı.

Asıl adı, Muhammed b. 'Amr b. Mûsâ b. Hammâd el-Ukaylî, künyesi Ebû Ca'fer olan müellifimiz önemli bir muhaddis ve hadis hâfızıdır. Doğum tarihi ve yeri hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ukaylî, H. 322/934 Rebîulevvel ayında Mekke'de vefat etmiştir.¹

A-Nesebi

Ukaylî'nin nisbet olunduğu Ukayl, Şam bölgesindeki köylerden biridir.² Ayrıca Vefeyât müellifi İbn Hallikân, Ukayl'in büyük bir kabile olduğuna dâir bilgi vermektedir.³

Sem'ânî'nin (ö. 562/1167) belirttiğine göre; Ebu'l-Fadl el-Makdîsî (ö. 507/1113) de müellifimizin Ukayl'e mensub olduğunu söylemektedir.⁴

¹ Bağdâdî, Hedîyyetü'l-Ârifin, I, 33; Brockelmann, GAL, I, 518; S. I, 278; İbnü'l-İmâd, Şezerât, IV, 117; Kehhâle, Mu'cem, XI, 98; Kettânî, Risâle, s. 108, es-Safadî, el-Vâfi IV, 291; Sezgin, GAS, IX, 379; ez-Zehebî, Siyer, XV, 236; a.mlf., el-'İber, II, 17; a.mlf. Tezkire, III, 83; ez-Ziriklî, el-A'lâm, VII, 210.

² Yâkut er-Rûmî, Mu'cemu'l-Buldân, IV, 141.

³ İbn Hallikân, Vefeyât, I, 274.

⁴ es-Sem'ânî, el-Ensâb, IV, 218.

II-İLMÎ HAYATI

A- Hadis ilmindeki yeri

Kaynaklar Ukaylî'yi büyük bir hadis hâfızı ve münekkidi olarak nitelemektedirler. Onu daha yakından tanımak için âlimlerin onun hakkındaki görüşlerine yer verelim.

Endülüslü âlim Mesleme b. Kâsım (ö. 353/964), onun hakkında şöyle demektedir: “ Ukaylî çok değerli biriydi. Ben onun gibi bir kişi görmedim. Birçok eseri vardı. Kendisine gelen muhaddisleri kitaplarından okutarak dinlemiştir. Kendisi kitaba bakmazdı. Biz bu konuda ya hâfızası çok güçlü ya da yalancı biri diye düşünürdük. Onu imtihan etmek için toplandık, rivâyetlerindeki hadisleri artırmak ve noksanlaştırmak sûretiyle değiştirdik. Ukaylî'ye bunları okuduğumuzda yanlışlıkları hemen farketti. Benden kitabı alarak hâfızasından yanlışları düzeltti. Bunun üzerine onun yanından gönlümüz huzurlu bir şekilde ayrıldık ve anladık ki o, kendi hadislerini ezbere bilecek kadar hâfızası güçlü bir kişiydi.”⁵

Ebu'l-Hasan b. Sehl b. Kattân (ö. 628/1231)⁶ da: “ Ukaylî, sika, değerli, hadis bilgini ve hâfızası bakımından en önde gelen kişilerdendir.” demek sûretiyle hadis dalında onun değerini dile getirmiştir.⁷

Ukaylî, ilminin genişliğine rağmen dâima mütevâzi bir tavır sergilemiştir. Birisi Ukaylî'ye, kendisinin cennetlik mi yoksa cehennemlik mi olduğunu sorduğunda: “ Bunu soran kişi cehennemliktir. Çünkü benim bu konuda daha bilgili olduğuma inanan kimse cehennem ehliendir.”⁸ cevabını vererek bu konuda karar verilemeyeceğini öğretmiş olmaktadır.

⁵ ez-Zehebî, Siyer, XV, 237; a.mlf. Tezkire, III, 833.

⁶ Hadis münekkidlerindendir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-‘İmâd. a.g.e., V, 128.

⁷ ez-Zehebî, Siyer, XV, 238.

⁸ İbn Hacer. Lisân. II, 473.

Ukaylî, hayatı boyunca hadis ilmine değerli eserler kazandırmıştır. Bu eserler ilgi alanının hadis olması nedeniyle hep bu ilimle ilgili çalışmalar niteliğini taşımaktadır. İleride eserleri hakkında bilgi verilecektir.

B- Hocaları

Kaynaklarda Ukaylî'nin öğrenim hayatına kaç yaşında başladığına dâir kesin bir bilgiye rastlayamadık. Ancak o da her âlim gibi küçük yaşlarda çeşitli hocalardan ilim almış ve eserlerini meydana getirmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ukaylî'nin hocaları şunlardır:

Anne tarafından dedesi olan Yezîd b. Muhammed el-Ukaylî (?) onun ilk hocasıdır. İlk hocasının aile çevresinden olması, onun küçük yaşlarda ilim öğrenmeye başladığını göstermektedir.

Muhammed b. İsmâil es-Sâîğ (ö. 276/889)⁹, İshak b. İbrâhim ed-Deberî (ö. 285/898)¹⁰, Muhammed b. İsmâil et-Tirmizî (ö. 279/892)¹¹, Mekke'de Ali b. Abdülaziz el-Begavî (ö. 287/900)¹², Bişr b. Mûsâ el-Esedî (ö. 288/901)¹³, Bağdat'ta Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/903)¹⁴, Ahmed b. Ali b. el-Ebbâr (ö. 290/903)¹⁵, Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdullah b. Süleyman el-Hadramî Mutayyen (ö. 297/910)¹⁶, Ubeyd b. Ğannâm (ö. 297/910)¹⁷, Muhammed b. Eyyûb b. ed-Dureys (ö. 294/906)¹⁸, Muhammed b. Ahmed b. Velid b. Bürd el-Antâkî (ö. 278/831)¹⁹, Mısır'da Yahyâ b. Eyyûb el-Allâf

⁹ Bkz. İbnü'l-Cevzî. el-Muntazam. XII, 279; İbn Hacer. Tehzîb. I, 303; İbnü'l-İmâd, a.g.e., III, 320; ez-Zehebî, el-İber, I, 398; a.mlf., Siyer, XIII, 161.

¹⁰ Bkz. İbnü'l-İmâd, a.g.e., III, 56; ez-Zehebî, el-İber, I, 410; a.mlf., Siyer, XIII, 416.

¹¹ Kütüb-i Sitte eserlerinden Sünen adlı kitabın müellifidir. Bkz. ez-Zehebî, el-İber, I, 444.

¹² Bkz. İbn Hacer, a.g.e., VII, 362; İbnü'l-İmâd, a.g.e., II, 193; ez-Zehebî, Mizân, III, 143.

¹³ Bkz. İbnü'l-Cevzî, a.g.e., XII, 417; İbnü'l-İmâd, a.g.e., III, 366; ez-Zehebî, Siyer, XIII, 352.

¹⁴ Müsned sâhibi Ahmed b. Hanbel'in oğludur.

¹⁵ Bkz. ez-Zehebî, el-İber, I, 418.

¹⁶ Bkz. İbnü'l-İmâd, a.g.e., III, 412; Kehhâle, a.g.e., VI, 61; ez-Zehebî, el-İber, I, 433; a.mlf., Siyer, XIV, 41; a.mlf., Tezkire, I, 662.

¹⁷ Bkz. İbnü'l-İmâd, a.g.e., III, 411; ez-Zehebî, el-İber, I, 432; a.mlf., Siyer, XIII, 558.

¹⁸ Bkz. Kettânî, a.g.e., s. 58.

¹⁹ Bkz. ez-Zehebî, Siyer, XIII, 311.

(ö. 289/902)²⁰, Yahyâ b. Osman b. Sâlih (ö. 282/895)²¹, Nesâî (ö. 303/915)²² Ukaylî'nin hocaları arasında yer alan kişilerdir.

C- Öğrencileri

Ukaylî'nin kaynaklarda rastlayabildiğimiz öğrencileri şu kimselerdir:

Ebü Bekir Muhammed b. İbrâhim İbnü'l-Makrûî (ö. 381/991)²³, Ebu'l-Hasan b. Nâfi b. el-Huzâî (?), Yûsuf b. Ahmed ed-Dahîl (?), Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim el-Belhî (?). el-Belhî, İbn Hayr'ın (ö. 575/1179) bildirdiğine göre; Kitâbu'd-Du'afâi'l-Kebîr'i, Ukaylî'den rivâyet eden kişidir.²⁴

III- ESERLERİ

Ukaylî hadis alanında oldukça önemli eserler vermiştir. Bunların içinde en önemlisi, üzerinde inceleme yaptığımız Kitâbu'd-Du'afâi'l-Kebîr'dir.²⁵ Eserlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

▪ Kitâbu's-Sahâbe:

Bu kitaptan İbn Hacer'in (ö. 852/1448) el-İsâbe adlı kendi eserinde faydalandığını görüyoruz. Başka bir ifadeyle bu eser el-İsâbe'nin kaynaklarından birisidir.²⁶

²⁰ Bkz. İbnü'l-İmâd, a.g.e., III, 375; ez-Zehebî, el-İber, I, 417; a.mlf., Siyer, XIII, 453.

²¹ Bkz. İbnü'l-Cevzî, a.g.e., XII, 358; ez-Zehebî, Siyer, XIII, 354.

²² Bkz. İbnü'l-İmâd, a.g.e., II, 295; Kettânî, a.g.e., s. 144, ez-Zehebî, el-İber, I, 144; a.mlf. Tezkire, II, 833.

²³ Bkz. İbnü'l-İmâd, a.g.e., IV, 428; ez-Zehebî, el-İber, II, 159; a.mlf. Siyer, XVI, 398-402.

²⁴ Bkz. el-İşbilî, Fehrese, s. 210.

²⁵ Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zünûn, I, 522; Kettânî, a.g.e., s. 144.

²⁶ Bkz. İbn Hacer, el-İsâbe, I, 270, 490; II, 826, 609; III, 1104; IV, 45.

▪ Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl:

Bildiğimiz kadarıyla bu kitap bize ulaşmamış durumdadır. Biyografi kitaplarından Ukaylî'nin böyle bir eseri olduğunu öğreniyoruz.²⁷

▪ 'İlelü'l-Hadîs ve Ma'rifetü'r-Ricâl:

Ukaylî bu kitabına Heysem b. el-Eş'as adlı kişinin tercemesinde işaret eder.²⁸ Eser Kâhire'de 1980'de basılmıştır.²⁹

▪ Kitâbu Sahîhi'l-Hadîs:

İbn Hayr, Ukaylî'nin böyle bir eseri olduğunu Fehrese isimli kitabında belirtmiştir.³⁰

▪ Me'âni'l-Âsâr:

Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî'nin (ö. 321/933), fıkıh bâblarına göre tertîb edilmiş ve daha sonraki bir tarihte Kâhire'de dört cilt halinde basılmış Şerhu Me'âni'l-Âsâr isimli eserine, Ukaylî'nin ricâl incelemesinde bulunduğu kitap diye tanıtılmıştır.³¹

▪ Kitâbu'd-Du'afâi'l-Kebîr:

Ukaylî'nin en meşhur eseridir. Bu eserini Endülüs'te Kadı Ebû 'Umer Ahmed b. Muhammed b. Yahyâ el-Hazzâ (ö. 467/1074), babası Ebû Abdillâh Muhammed b.

²⁷ Kehhâle, a.g.e., XI, 98; Uğur, a.g.e., s. 50.

²⁸ Bkz. el-Ukaylî, Du'afâ, IV, 351.

²⁹ Uğur, a.g.e., s. 161.

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. el-İşbilî, a.g.e., s. 130; Sezgin, a.g.e., I, 286-287.

³¹ Uğur, a.g.e., s. 128. Uğur'un verdiği bu bilgi diğer kaynaklarda geçmemektedir.

Yahyâ İbnü'l-Hazzâ et-Temîmî'den (ö. 416/1025) dinlemiş, o da Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim el-Belhî (?) yoluyla Ukaylî'den rivâyet etmiştir.³²

Kitabın asıl nüshası yirmi cüzden oluşmuştur.³³ En eski nüsha, Zâhiriyye kütüphanesinde Hadis-362'de kayıtlıdır. Bu nüsha H. 470 yılından önce Abdurrahman b. Muhammed b. İshak b. Mende (ö. 470/1077) tarafından istinsah edilmiştir. Bu nüsha daha sonra Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye'de 1984 yılında dört cilt olarak basılmıştır. Bizim, kitabın tezimiz için kaynak olarak kullandığımız baskısı, Dr. Abdulmu'tî Emin Kal'aci tarafından tahkiki yapılan baskısıdır. İkinci nüsha Berlin Üniversitesi, El Yazmaları Kütüphanesi 9916 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Bu nüsha yaklaşık H.700 senesinde istinsah edilmiştir. Bu nüshada ilk nüshaya yapılan ziyâdeler de bulunmaktadır. Üçüncü nüsha, birinci nüshanın ihtisârı şeklindedir. Bu nüsha, muhakkik Dr. Abdulmu'tî'nin İrlanda'daki şahsî kütüphanesinde 3783 numarada kayıtlıdır. Yaklaşık H. 8. asırda yazılmıştır.³⁴

Kitâbu'd-Du'afâi'l-Kebîr'i incelediğimizde şu özelliklere sahip olduğunu tespit ettik:

a) Kitap harf dizisine göre tertip edilmiştir. Baş harfi aynı olan isimleri aynı yerde toplamıştır. 2101 râvînin biyografisine yer verilmiştir.

b) Önce râvînin ismini, baba ve dede ismini, eğer varsa neseb ve künyesini belirtmiştir. Sonra cerh-ta'dîl imamlarının râvî hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Genellikle bu nakiller; Buhârî (ö. 256/870), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Yahyâ b. Maîn (ö. 233/847), İbnü'l-Medîni (ö. 234/849), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813)'la sınırlıdır. Bu imamlardan bir nakilde bulunacağı zaman nakle Buhârî ile başlar, kişi hakkında Buhârî'nin görüşü varsa diğerlerini kullanmaz.

³² el-İşbili, a.g.e., s. 210.

³³ El yazması için bkz. Sezgin, Târihu't-Turâsi'l-'Arabî, I, 351.

³⁴ Bkz. Ukaylî, Du'afâ, Muhakkikin Mukaddimesi, s. 39-47.

c) Cerh-ta'dîl imamlarının sözlerinin peşinden bazen râvînin hadislerinden örneklere yer verir. Sonra örnek hadisin illetini belirtir. İletli tarikin peşinden hadisin illetten uzak sağlam tariklerini tanıtır. Bazen de râvînin illetli hadislerini göstermekle yetinir ve: “حديثه روى من وجه اخر = Hadisi başka tarikle de rivâyet edilmiştir.” veya “ان الحديث يثبت من طريق غير ذلك الطريق الذي اوردته الراوي = Hadis, râvînin bu tarikinden başka bir tarikle sabittir.” der.

d) Ukaylî, çoğunlukla râvî hakkındaki hükmünü geciktirir. Kendi görüşünü adı geçen cerh-ta'dîl imamlarının görüşlerini naklettikten sonra söyler. Bazen râvî hakkındaki hükmünü, râvîyi zikrettikten hemen sonra da belirtir. Cerh-ta'dîl imamlarının görüşlerini daha sonraya bırakır.

e) Bazen Ukaylî bir kısım râvîleri, rivâyetlerinde ta'n edilebilecek bir nokta olmasa da zayıf sayar. Bu, bid'at ehli olan, özellikle de sahâbe hakkında kötü düşünen çeşitli gruplara yönelik gerçekleşen tenkidleridir.

f) Ukaylî kitabında, önce isimleri bilinen şahısları, sonra da künyeleriyle bilinenleri tanıtmıştır.

Diğer bölümlerde bu özellikleri örnekleriyle geniş bir biçimde açıklamaya çalışacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

CERH VE TA'DİL İLMİNE GENEL BİR BAKIŞ

I-CERH VE TA'DİL KAVRAMLARI

A-Cerhin lugal ve ıstılah anlamı

Cerh kelimesi, arap dilinde *ceraha* fiilinin mastarı olup sözlükte yaralamak anlamına gelir.¹ Eğer bu kelime baş harfi zammeli (*curhun*) olarak okunursa isim olur ve yara anlamına gelir. Silah vb. aletlerle meydana gelen maddi yaralama için *curhun*, şahidin şehâdetinin iptal edilmesi gibi dille yapılan eleştirilerde *cerhun* şeklinde kullanılmaktadır.² Görüldüğü üzere yaralamak fiili hem aletle hem dille yapılmakta, yani, maddî ve manevî olarak gerçekleşmektedir. Manevî anlamdaki bir başka yaralama şekli de bir kimse hakkında *sebb* ve *şetm* (kötü söz, aleyhte söz) edildiği zaman *cerahahî* denilmesidir.³

İbnü'l-Esîr (ö. 606/1209) ise *cerh* kelimesinin ıstılah anlamını şöyle tarif etmektedir: “*Cerh*, râvînin ve şahidin sözüne itibarı ortadan kaldıran ve onunla amel etmeyi geçersiz kılan bir sıfattır.”⁴ Bir başka tanıma göre hadis ıstılahında *cerh*: “Bir hadis râvîsinin adâlet, zabt açısından taşıdığı kusurlardan dolayı münekkittlerin onun rivâyetinin iddia ettiği kaynağa âidiyeti konusundaki şehâdetini reddetmeleridir.” diye tarif edilmiştir.⁵ Kısacası râvîde adâlet ve zabta yönelik kusurlardan birinin veya birkaçının tespit edilerek belirtilmesi durumunda râvî *cerh* edilmiş sayılır. Râvîde böyle bir kusurun bulunduğunu gören kimseye *cârih*, kusurlu kişiye de *mecrûh* denilir.⁶

¹ İbn Manzûr, Lisân, II. 422; Firûzâbâdî, Kâmûs, I, 865.

² ez-Zebîdî, Tâcu'l-'Arûs, II. 130.

³ Firûzâbâdî, a.g.e., I, 866.

⁴ İbnü'l-Esîr, Câmi'u'l-'Usûl, I. 70.

⁵ Koçyiğit, Hadis Terimleri Sözlüğü, s.71; Uğur, Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, s. 44.

⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Uğur, a.g.e., s. 42. 214.

B-Ta'dilin lughat ve istilah anlamı

Ta'dil kelimesi '*adele-ya'dilü* fiilinin mastarı olan '*adl* veya '*adâlet* kökünden tef'îl vezninde masdardır. '*Adl* veya '*adâlet* sözlükte zulmün zıddı, dürüstlük, ılımlılık, gönülde doğru olduğuna kanaat getirilen şey anlamlarında kullanılır.⁷ Kur'an-ı Kerim'de de "İçinizden adâlet sahibi iki kişiyi şahit tutun." âyetinde⁸ '*adl* kelimesi dürüstlük anlamında kullanılmıştır. *Ta'dil* kelimesi ise doğru hüküm vermek, düzeltmek, tezkiye etmek, adâletle hükmetmek anlamlarını ifade eder.⁹

İstilahta adâlet, râvînin veya şahidin sözünü geçerli kılan bir sıfattır.¹⁰ Dolayısıyla adâlet, râvînin rivâyetinin, şahidin de şehâdetinin kabul edilmesi için gerekli bir niteliktir. Bununla beraber adâlet vasfının ifade ettiği anlam âlimler tarafından farklı şekillerde açıklanmaktadır. Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) göre adâlet: "Kişide iyice yerleşmiş olan ve kendisini gönüllerin güvenini kazanacak şekilde takvâli ve yüce kılan düzgün bir yaşayış ve dînî hayattır."¹¹ el-Hâkim en-Nîsâbü'rî'ye (ö. 405/1014) göre: "Râvînin müslüman olması, bid'atine davet etmemesi ve adâlet vasfını yok eden davranışlarda bulunmaması." demektir.¹² Bu tanımlardan Gazzâlî'nin tanımı daha genel ve kapsamlı bir tanımdır. el-Hâkim'in tanımı ise doğrudan doğruya hadiste râvî için öngörülen adâlet sıfatıyla ilgilidir. Ayrıca adâleti: "Kişiyi *kebâir* (büyük günahlar) işlemekten, *sağâir* (küçük günahlar)'de ısrar etmekten alıkoyan bir melekedir." şeklinde genel bir tarzda tanımlayanlar da vardır.¹³ el-Hatîbu'l-Bağdâdî (ö. 463/1071) ise adâlet kavramının çerçevesini şöyle çizmektedir: "Şâhit ve râvîde aranan adâlet, kişinin dininde devamlılığı, gidişatında da doğruluğu gerektiren bir şeydir. Buna göre adâlet, Allah'ın emirlerine uymakla ve adâleti yok eden işlerden kaçınmakla gerçekleşir."¹⁴

⁷ İbn Manzûr, a.g.e., XI. 430-431.

⁸ Talâk, 65/2.

⁹ Firûzâbâdî, a.g.e., III. 1430.

¹⁰ İbnü'l-Esîr, a.g.e., I. 70.

¹¹ el-Gazzâlî, Mustasfâ I, 157.

¹² Hâkim, Ma'rife, s. 53.

¹³ el-Cezâirî, Tevcihü'n-Nazar, s. 26.

¹⁴ el-Hatîb, el-Kifâye, s.80.

Yukarıdaki tanımlarda da görüldüğü üzere islam âlimleri adâlet kavramını farklı üsluplarla açıklamışlardır. Bu tanımlar hemen hemen aynı şeyleri ifade etmektedir. Genel anlamda adâlet, kişinin dînî ve ahlâkî açıdan güzel bir hayat tarzına sahip olmasını gerektiren bir kavramdır. Hadis alimleri ise adâlet kavramını bir takım özel şartlara bağlayarak “râvînin müslüman, buluğa ermiş, akıllı, fâsıklıktan¹⁵ ve mürüvvetini¹⁶ bozacak hallerden uzak olması” şeklinde tanımlamışlardır.¹⁷

II-CERH VE TA'DİL İLMİ

Cerh ve Ta'dîl İlmî'nin ilk dönem kaynaklarında kapsamlı bir tanımı yapılmamıştır. el-Hatîbu'l-Bağdâdî'nin rivâyetine göre bilinen en eski tanımlama İbn Ebî Hâtim er-Râzî'ye (ö. 327/939) aittir.¹⁸ er-Râzî, Cerh ve Ta'dîl İlmî'ni şöyle tanımlar: “Hadislerin sahihini zayıfından ayırmak ve râvînin sika (güvenilir) olup olmadığını belirtmektir.”¹⁹ Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) bu ilmin hadis ricâl ilminin bir kolu olmasına rağmen kimsenin bu ilimden bahsetmemesine şaşmaktadır. Kendisi bu ilmi: “Cerh ve Ta'dîl İlmî, birtakım özel lafızlar kullanılarak bu lafızların mertebelerinden ve râvîlerin cerh ve ta'dîlinden bahseden bir ilimdir.” şeklinde tanımlamıştır.²⁰ Kâtip Çelebi'nin bu tanımı kendisinden sonrakiler tarafından da kabul görmüş bir tanımdır. Yukarıdaki tanım daha açık bir şekilde şöyle ifade edilebilir: “Cerh-Ta'dîl İlmî, birtakım özel lafızlar kullanarak rivâyetlerin kabul edilmesi veya reddedilmesi açısından râvîlerin hallerinden ve haklarında kullanılan lafızların mertebelerinden bahseden bir ilimdir.”²¹

¹⁵ İstilah anlamı için bkz. et-Tehânevî, Keşşâf. s.1132; İbn Manzûr, a.g.e., X. 308.

¹⁶ Mürüvvet kelimesi değişik şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlardan birkaçı için bkz. ez-Zebîdî, a.g.e., I, 117; el-Cezâirî, a.g.e., s. 28.

¹⁷ es-Suyûtî, Tedrîbü'r-Râvî, I, 300.

¹⁸ el-Hatîb, a.g.e., s. 38.

¹⁹ İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-Ta'dîl, I, 5-6.

²⁰ Kâtip Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, I, 582.

²¹ Âşıkkutlu, Hadiste Ricâl Tenkîdi, s. 18.

Kaynaklarda Cerh ve Ta'dîl İlmini tarif etmek üzere "ma'rifetü men tukubbile rivâyetuhû ve men turaddu": rivâyeti kabul veya reddedilecek râvîleri tanıma ilmi²² ; "ilmü's-sikât ve'd-du'afâ": sağlam ve zayıf râvîler bilimi²³ ; "ilmü'd-du'afâ ve'l-metrûkîn": zayıf ve terkedilmiş râvîler bilimi²⁴ ; "ma'rifetü evsâfi'r-ruvât": râvîlerin sahip olması gereken nitelikleri tanıma diye formüle edilmiştir. Ayrıca "ilmü nakdi'r-ricâl" de ricâl tenkidi ilmi diye Cerh ve Ta'dîl İlmi yerine kullanılan isimlendirmelerden biridir. Görüldüğü üzere bu ilmin ana konusu, râvîleri adâlet ve zabt açısından tenkit etmektir diyebiliriz.

Günümüzde cerh-ta'dîl yerine genelde tenkid kelimesi kullanılmaktadır. Hadis ıstılahında tenkid: "Sahih hadisleri zayıf olanlarından ayırmak ve râvîlerin güvenilir olup olmadıklarına hükmetmek." anlamını ifade eder.²⁵ Tenkid kavramı ile cerh-ta'dîl kavramı genelde aynı olmakla beraber aralarında bariz bir fark vardır. Emin Âşıkutlu'ya göre bu fark şöyle açıklanmaktadır: "Tenkid, cerh-ta'dîl'den daha kapsamlıdır. Bilindiği üzere hadiste tenkid, sened ve metin tenkidi şeklinde incelenir. Senedle ilgili tenkide dış tenkid, metinle ilgili olan tenkide de iç tenkid denir. İşte Cerh ve Ta'dîl İlmi bu tenkid türlerinden dış tenkidin alanına girmektedir."²⁶ Bize göre de aradaki farkı belirtmek kavramlar açısından yararlı olacaktır.

III-CERH VE TA'DÎL İLMİ'NİN DOĞUŞU VE GELİŞMESİ

Cerh ve Ta'dîl İlmi hakkında tarihî bilgi vermeye geçmeden önce bu ilmin dînî açıdan sakıncalı olup olmadığıyla ilgili tartışmalara bir göz atmak gerekir.

el-Hatîbu'l-Bağdâdî'nin ifadesine göre hadis râvîlerinin cerh edilmesini bazı bilgisizler hoş karşılamamış ve "falanca râvî zayıftır" veya "falanca, sika değildir" gibi

²² Bkz. İbnü's-Salâh, el-Mukaddime, s.49. (Adı geçen ifade yazarın konuyla ilgili başlığıdır.)

²³ Bkz. Kâtip Çelebi, a.g.e., I, 521.

²⁴ Bkz. Kâtip Çelebi, a.g.e., II, 1087.

²⁵ el-Cevâbî, Cuhûdu'l-Muhaddisîn , s. 94; Yahyâ b. Maîn, et-Târih, I, 5-6.

²⁶ Bkz. Âşıkutlu, a.g.e., s. 19.

değerlendirmeleri gıybet kabul etmişlerdir.²⁷ Buna delil olarak da, Hz. Ebû Bekr'den nakledilen:

“Hz. Peygamber’e (sav):

‘ -Gıybet nedir?’ diye soruldu.

‘ -Kardeşinin hoşuna gitmeyen şeyi söylemendir.’ dedi.

‘ -Eğer söylediğim şey kardeşimde varsa ne dersin?’

‘ -Onun gıybetini yapmış olursun. Eğer söylediğin şey onda yoksa iftira etmiş olursun.’” hadisini kullanmışlardır.²⁸

el-Hatîbu'l-Bağdâdî, bu hadisi delil olarak kullananların görüşlerine şöyle itiraz ediyor: “Durum, bu kişilerin ileri sürdüğü gibi değildir. Hadis alimleri, haberin ancak akıllı, sadûk ve rivâyetine güvenilen kişiden kabul edilmesi hususunda icmâ' etmişlerdir. Bu da, rivâyetinde güvenilir olmayan kişi için cerhın câiz olduğuna bir delildir. Ayrıca Rasûlullah'ın (sav) sünneti de bu görüşlerimizi doğrulamaktadır.”²⁹

Âlimleri, râvîleri tenkid etmeye sevk eden şey insanların gıybetini yapmak değildi. Bunun birtakım önemli sebepleri vardı. Bunlardan biri ve belki de en önemlisi râvîlerin kusurlarını ortaya çıkarıp tanınmalarını sağlayarak dinin korunmasını gerçekleştirmek olmuştur.³⁰ Bu da göstermektedir ki, onların bu çabaları, sırf, dini koruma amacına yöneliktir. Hem ayrıca dînî amaçlar için bazı hususlarda gıybete izin verilmiştir.³¹ Müminleri kötülükten sakındırmak ve onlara nasihat etmek de bu kapsam dahilindedir. Bu nedenle cerh ve ta'dîl râvîlerin hallerini ortaya koyduğu için müslümanların yararına olan bir iştir. Dolayısıyla hadis âlimleri cerh ve ta'dîl faaliyetini, gıybet olarak görenlere rağmen sürdürmüşlerdir. Şimdi de cerh ve ta'dîl konusunda, kendilerini eleştirenlere karşı, Cerh ve Ta'dîl İlmi'ni savunan âlimlerin verdikleri cevapları görelim.

²⁷ el-Hatîb, a.g.e., s. 37-38; İbn Hibbân, Mecrûhîn, I, 17; Müslim, es-Sahîh (Mukaddime), I, 14.

²⁸ Müslim, Birr, 70; Dârimî, Rikâk, 6; Tirmizî, Birr, 23; Mâlik, Muvattâ, Kelam, 10.

²⁹ el-Hatîb, a.g.e., s. 38.

³⁰ İbn Recep, Şerhu 'İlelit-Tirmizî, s. 58.

³¹ en-Nevevî, Riyâzü's-Sâlihîn, II, 538.

İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797) bir kişi hakkında "yalan konuşur" dediğinde yanındaki bir sûfî ona: "-Ebû Abdurrahman, gıybet mi yapıyorsun?" diye tepkide bulununca: "-Sus, eğer durumunu açıklamazsak hak batıldan nasıl ayırt edilir?" diye karşılık verdi.³² Ebû Turâb adındaki kişi Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) râvîler hakkındaki değerlendirmelerine: "-Âlimleri çekiştirme!" diye karşı çıkınca, Ahmed b. Hanbel: "-Yazıklar olsun sana, bu gıybet değil, dine hizmettir." cevabını verdi.³³ Böylece Ahmed b. Hanbel cerhin gıybet olmadığını bir kez daha vurgulamıştır. Ayrıca Yahyâ b. Saîd el-Kattân'a (ö. 198/813) birisi: "-Hadislerini terk ettiğin kimselerin âhirette sana düşman olmasından korkmuyor musun?" diye sorduğunda, o şu cevabı vermiştir: "-Onların bana düşman olması, yalana karşı hadislerimi niçin korumadın diyerek, Rasûlullah'ın (sav) düşman olmasından iyidir."³⁴ Görüldüğü gibi hadis âlimleri ehliyetli râvîleri cerh etmenin gıybet olmadığı görüşünü kabul etmişlerdir. İsmail b. Uleyye'nin (ö. 93/712) : "Cerh, bir yargılamadır, gıybet değildir."³⁵ sözü de bu görüşü pekiştirmektedir.

Bu delillerin yanı sıra kitap ve sünnette de tenkidin izleriyle karşılaşmaktayız.

Allah Teâlâ (cc), Kur'ân-ı Kerîm'de : "Ey iman edenler! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz."³⁶ buyurarak fâsığın getirdiği haberin doğruluğunun araştırılmasını emretmektedir. Cerh konusunda da : "Allah münâfikların kesinlikle yalancı olduklarını bilmektedir."³⁷ âyeti örnek teşkil etmektedir.

Peygamberimizin (sav) sünnetinde ise kişiler hakkındaki değerlendirmelerinde cerh ve ta'dîl ifadeleriyle karşılaşırız. Bir adam hakkında, "o, kabilesinin ne kötü kişisidir"³⁸ diyerek o kişiyi yermiştir. İbn Hibbân (ö. 354/965), bu hadisi, cerhin gıybet

³² İbn Receb, a.g.e., s. 59.

³³ el-Hatîb, a.g.e., s. 45; İbn Receb, a.g.e., s. 60.

³⁴ İbnü's-Salâh, a.g.e., s. 193; Ahmed Nâim, Tecrid Mukaddimesi, s. 40.

³⁵ İbn Hacer, Tehzîb, I, 83; İbn Hibbân, a.g.e., I, 18-19; İbn Receb, a.g.e., s.61.

³⁶ Hucurât, 49/6

³⁷ Münâfikûn, 63/1.

³⁸ Buhârî, Kitâbü'l-Edeb, 38, 48; İbn Hibbân, a.g.e., I, 17; el-Hatîb, a.g.e., s. 38, 39.

olmadığına delil göstererek: “ Eğer bu hareket gıybet olsaydı, peygamber kendisi böyle bir isimlendirmeye gitmezdi.” demektedir.³⁹

Cerh ve Ta’dıl İlmi’nin oluşmasını sağlayan ilk tenkidler erken bir dönemde, daha Hz. Peygamber (sav) hayattayken başlamıştır. Sahâbe, peygamberin hadislerindeki ifade ve içeriklerde kafalarını karıştıran bir problem olduğunda bunu Hz. Peygamber’e (sav) soruyorlardı. Bu durum bilgiyi doğrudan kaynağından yani peygamberden almayı amaçlar gibi görünmektedir. İlk râvî tenkidlerinin yani ileride cerh ve ta’dıl diye isimlendirilecek olan çalışmaların örneklerinin Hz. Peygamber (sav) tarafından verildiğini bazı örneklerle göstermek gereklidir.

Dımâm b. Sa’lebe (?), Rasûllullah’a gelerek: “Ey Muhammed! Elçin bize geldi ve senin Allah tarafından gönderildiğini, mallarımızdan zekat vermemiz ve yılda bir ay oruç tutmamız gerektiğini bildirdi. Doğru mu söyledi?” deyince Hz. Peygamber her üç konuya da: “Evet, doğru söylemiş.” buyurdu.⁴⁰ Dımâm b. Sa’lebe bu hareketiyle habercinin gerçekten doğruyu söyleyip söylemediğini bilmek istemiş olmalıdır. Hz. Peygamber’in kendisine sorulan böyle bir soruya verdiği cevap da ayrıca dikkate alınması gereken bir noktadır.

Hz. Ali (ö.40/660) Vedâ Hacc’ında Yemen’den kurban için Rasûllullah’ın develerini getirmişti. Geldiğinde Hz.Fâtıma’yı (ö.11/632) ihramdan çıkmış,boyalı bir elbise giymiş ve gözlerini sürmelemiş bir halde gördü. Ali bu durumu beğenmeyerek Fâtıma’ya kızmış, Fâtıma da bunu babasının emrettiğini söylemişti. Bunun üzerine Hz. Ali durumu Hz. Peygamber’e sormuştu. Rasûllullah da kızının haklı olduğunu gösterir biçimde: “Doğru söyledi,ona ben emrettim.” buyurdu.⁴¹ Böylece Hz. Ali de râvî konumundaki hanımının nakilde yanılmadığını anlamış oldu.

Cerh ve ta’dıl’in ilk örnekleri sayılabilecek daha başka deliller de vardır. Ancak biz yukarıdaki iki örnekle yetiniyoruz. Cerh ve Ta’dıl İlmi’ne niçin gerek duyulduğu

³⁹ İbn Hibbân, a.g.e., I, 18.

⁴⁰ Müslim, İman, 10; Buhârî, İlim, 6.

⁴¹ Müslim, Hac, 19. (Hz. Peygamber’in hacı babında bu olay nakledilmektedir.)

noktasında ise şunları söyleyebiliriz. İnsan hata yapma, unutma, günah işleme gibi beşerî zâfiyetleri olan bir varlıktır. Atalarımızın: “İnsan, nisyân ile ma‘lûldür.” sözü bu noktaya dikkat çekmektedir. İnsanda bulunan bu eksi değerlerin hadis ilminde rivâyetlerin nakli açısından büyük bir götürüsü olacaktır. Başka bir ifadeyle rivâyetler insanda bulunan bu eksi değerler sebebiyle güvenilirliğini ve dindeki değerini kaybedecektir. Bu nedenle beşeri zafiyetlerin en aza indirgenip hadislerin korunması için Cerh ve Ta’dîl İlmi’ne ihtiyaç duyulmuştur. Dikkate değer başka bir nokta ise; özellikle, Cerh ve Ta’dîl İlmi’nin, bir görüşe göre Hz. Osman’ın (ö.35/656) öldürülmesiyle meydana gelen fitne olayları sonucunda hadis uydurmacılığının başlamasıyla birlikte bu uydurmacılık faaliyetlerine karşı alınan tedbirlerle yeni bir boyut kazanması olmuştur.

A-Sahâbe döneminde hadis tenkidi

Hz. Peygamber (sav) döneminde sahâbe, hadislerin doğru bir şekilde anlaşılması için birbirlerinden duydukları rivâyetleri bizzat Hz. Peygamber’e soruyorlardı. Bunu Hz. Peygamber’in sözlerini ilk kaynağından öğrenerek kalben tatmin olmak için yapıyorlardı. Fakat bu oldukça küçük çaplı bir faaliyetti.

Hz. Peygamber’in vefatından sonra ise tenkid faaliyetini halîfeler üstlenmiştir. Hz. Ebûbekir (ö.13/634), Hz. Ömer (ö.23/644) ve Hz. Ali (ö.40/660) dönemlerinde cerh ve ta’dîl faaliyetlerinin devam ettiğini görüyoruz. Özellikle Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer, hadis rivâyetinde çok sıkı tedbirler uygulayarak titiz davranmışlardır.⁴²

Hz. Ebûbekir, Kur’ân-ı Kerîm’i ve Sünnet-i Rasûllullah’ı iyi bilmesine, Hz. Peygamber’in en yakın arkadaşı olmasına rağmen hadis rivâyetinde çekingen davranarak az hadis rivâyet etmiştir.⁴³ Ayrıca sahâbeye de bu konuda dikkatli davranmalarını ve ihtilâfa sebep olacak hadisleri rivâyet etmemelerini tavsiye etmiştir.⁴⁴ Hz.Ebûbekir’in hadis rivâyetinde aldığı tedbirlere örnek olarak şu haberi nakledebiliriz:

⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz.: es-Selefi, İhtimâmü’l-Muhaddisîn, s. 35, 38; el-Cezâirî, a.g.e., s. 103.

⁴³ Âşık, Nevzat, Sahâbe ve Hadis Rivâyeti, s. 159; el-Accâc, es-Sünne, s. 92.

⁴⁴ Bu konuda bkz. ez-Zehbî, Tezkire, I, 2.

“Kabîsa b. Züeyb’in ninesi Hz. Ebûbekir’e gelerek Kabîsa’dan kendisine ne kadar miras düştüğünü sormuştu. Hz. Ebûbekir ise ne kitapta ne de sünnette bununla ilgili bir hüküm bilmediğini söylemiş, konuyu sahâbeye sorarak Muğîre b. Şu‘be’den ‘Rasûllullah’ın nineye altıda bir verdiği bilgisini alınca tedbir olarak başka bir şahit daha aramış, Muhammed b. Mesleme de şahitlik ettikten sonra Hz. Ebûbekir hükmü yerine getirmiştir.”⁴⁵ İşte bu titizlik ve dikkatinden dolayı Hz. Ebûbekir, “ricâl hakkında ilk araştırma yapan kişi” olarak kabul edilmektedir. Bu konuda ünlü hadis otoritelerinden Zehebî (ö.748/1347) : “O, haberleri almada ihtiyatlı davranan ilk kişidir.” demektedir.⁴⁶ Hz. Ebûbekir’in hadislerin rivâyeti konusunda tedbir almasındaki maksadı, rivâyet kapısını kapamak değil insan tabiatından kaynaklanan hataları önlemek veya en aza indirerek rivâyetleri korumak olmuştur.

Hz. Ömer döneminde de araştırma ve tenkid faaliyetleri devam ederek yepyeni bir boyut kazanmıştır. Hz. Ömer rivâyetlerde bazen şahit istemenin yanı sıra çok hadis rivâyet edenleri de uyarmıştır. Meselâ Irak’a yolladığı heyete az hadis rivâyet etmelerini tavsiye etmiştir. Hatta Hz. Ömer’in bu konuda aşırı titizlik göstererek fazla hadis rivâyet etmeleri sebebiyle Abdullah b. Mes‘ud (ö.32/652), Ebu’d-Derdâ (ö.32/652), Ebû Zerr (ö.32/652) ve ‘Ukbe b. Âmir (ö.58/678) gibi bazı sahâbeyi Medîne’de alıkoyduğu nakledilir.⁴⁷ Ancak bu rivâyetin sahih olmadığını savunanlar da vardır.⁴⁸

Hz. Ömer’in titizliği nedeniyle rivâyetinde tanık istediğini aşağıdaki haberde görebiliriz. Ebû Saîd el-Hudrî anlatmaktadır: Ebû Mûsâ el-Eş‘arî (ö.44/664) Hz. Ömer’i ziyarete gelip kapı önünde durup üç defa selam verdi. İçeriden cevap almayınca da geri dönüp gitti. Hz. Ömer arkasından adam göndererek çağırttı. Hz. Ömer: “Niçin geri döndün?” dediğinde Ebû Mûsâ da: “Rasûllullah’ın ‘biriniz üç kere izin istesin, cevap almazsa dönsün’ dediğini işittim.” dedi. Hz. Ömer: “Ya bunu delille ispatlarsın

⁴⁵ Tirmizî, Ferâiz 10; Mâlik, Muvattâ, Ferâiz, 8; Ebû Dâvud, Ferâiz, 5; Hâkim, a.g.e., s. 15.

⁴⁶ ez-Zehebî, a.g.e., I, 2.

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Hibbân, a.g.e., I, 35; ez-Zehebî, a.g.e., I, 7.

⁴⁸ Bkz. es-Sıbâî, es-Sünne ve Mekânetühâ, s. 64-66; el-Accâc, a.g.e., s. 106-110.

ya da sana yapacağımı bilirim.” dedi. Ebû Mûsâ renkten renge girmiş bir halde, heyecan ve korku içinde sahâbenin yanına gitti. “Ne oldu?” diye sorduklarında Ebû Mûsâ da durumu anlattı ve: “İçinizden bu hadisi duymuş olanınız yok mu?” diye sordu. Ubey b. Ka’b, topluluğun en küçüğünü yani beni onunla gönderdi. Rasûllullah’ın bunu söylediğini Hz. Ömer’e ben de bildirdim. Bunun üzerine Hz. Ömer, Ebû Mûsâ’ya bu davranışının sebebini şöyle açıkladı: “Ben seni yalanla itham etmedim, Fakat insanlar Rasûllullah’a rastgele söz isnad edip yalan söylerler diye korktum.”⁴⁹

Hz. Ömer’in hadis rivâyet eden kişilere karşı takındığı ciddî ve sert tavırlarındaki amacı, râvîleri yalancılıkla itham etmek veya tebliğ görevini engellemek değildir. O, bunu sadece Rasûllullah’a yalan isnad edilmesini ve dinde olmayan şeylerin dine ilave edilmesini engellemek için yapmıştır.

İbn Hibbân, rivâyet hususundaki hassâsiyetinden dolayı Hz. Ömer’i: “Rivâyetle râvîlerin durumunu inceleyen ve haberlerin doğru nakledilmesini araştıran ilk kimse Hz. Ömer ve Hz. Ali’dir. Daha sonra gelenler onları örnek almışlardır.” diyerek ilk münekkid olarak nitelendirmiştir.⁵⁰ Ancak biraz önce değindiğimiz gibi ricâl hakkında araştırma yapan ilk kişi olarak Hz. Ebûbekir kabul ediliyordu. Bu görüş ile İbn Hibbân’ın görüşü şu şekilde birleştirilmektedir: “Hiç şüphesiz Hz. Ebûbekir kişileri araştıran ilk kişidir. Hz. Ömer ise râvîler hakkında daha geniş ve derin araştırma yapan ilk kişidir.”⁵¹

Ricâl tenkidi konusunda diğer önemli bir şahsiyet de Hz. Ali’dir. O, hadis rivâyetinde titizlik göstermiş, bununla yetinmeyip râvînin yemin etmesini bile istemiştir. “Rasûllullah’a yalan isnad etmektense, gökten yere düşmek benim için daha hayırlıdır.”⁵² sözü Hz. Ali’nin bu konudaki hassasiyetini gösteren en açık ifadelerinden birisidir.

⁴⁹ Buhârî, İsti’zan, 13; Müslim, Âdâb, 33.

⁵⁰ İbn Hibbân, a.g.e., I, 38.

⁵¹ el-A’zamî, a.g.e., s. 11.

⁵² İbn ‘Adî, el-Kâmil, I, 17.

Sahâbe döneminde râvîleri tenkide tabî tutan sadece halifeler değildi. Bu konuda meşhur olan başka sahâbe de vardı. Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687), Abdullah b. Selâm (ö. 43/663), 'Ubâde b. Sâbit (ö. 34/654), Enes b. Mâlik (ö. 93/712) ve Hz. Âişe (ö. 57/677) bu zevâtan birkaç tanesidir.⁵³

Bu sayılan sahâbe arasında Hz. Âişe'nin hadis tenkidi metodu açısından özel bir yeri vardır. Hz. Âişe peygamberimizin hanımı olması hasebiyle ondan pek çok hadis duymuş, bilmediği ve anlamadığı her şeyi peygambere sormuştur. Ayrıca zeki bir hanım olması onun ilmî düzeyini yükseltmiştir. Böylece Hz. Âişe hem birçok hadis rivâyet etmiş hem de kendisine ulaşan rivâyetleri değerlendirek yanlış ve eksik bulduklarını düzeltmiştir. İşte Hz. Âişe'nin bu tür rivâyetlere yapmış olduğu tenkidler hadis ilmine yapmış olduğu hizmetlerin en önemlilerindendir. Hadis literatüründe bu tenkidler *istidrak* olarak isimlendirilmektedir.⁵⁴ Şimdi Hz. Âişe'nin tenkidlerinden birkaç örnek görelim:

Abdullah b. Ömer, Hz. Peygamber'in: "Ölü, yakınlarının kendisine ağlamasından dolayı azap görür."⁵⁵ buyurduğunu rivâyet etmiştir. Hz. Âişe'ye İbn Ömer'in bu hadisi rivâyet ettiği zikredildiğinde o: "Allah, Ebû Abdurrahman'ı bağışlasın, bir şey duydu fakat onu iyi ezberleyemedi." diyerek bu rivâyetin eksik olduğunu anlatmıştır. Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in, -bir yahudinin mezarının yakınından geçerken yakınlarının ona ağladıklarını gördüğünde: "Onlar ölüye ağlıyorlar, halbuki o kabrinde azap çekiyor."⁵⁶ şeklindeki sözlerini aktararak bu eksikliği gidermiştir. Ayrıca "Hiç kimse başkasının günahını yüklenemez."⁵⁷ âyetini görüşünü kuvvetlendirmek için delil olarak getirmiştir. Görüldüğü gibi Hz. Âişe, İbn Ömer'den gelen bu rivâyeti kitap ve sünnetten getirdiği delillerle tenkit etmiştir.

⁵³ İbn 'Adî. a.g.e., I. 47-49.

⁵⁴ Hz. Âişe'nin bu tenkidleri, Zerkeşi tarafından el-İcâbe isimli eserde toplanmıştır. Ayrıca İstidrak hakkında geniş bilgi için bkz., Uğur, a.g.e., s. 168.

⁵⁵ Müslim. Cenâiz, 20; Buhârî, Cenâiz, 32.

⁵⁶ İbn Mâce, Sünen, I. 506.

⁵⁷ En'am, 6/164.

Hiz. ÂiŖe râvîleri kim olursa olsun hiçbir ayırım yapmadan yanlış ve eksik gördüğü rivâyetleri eleŖtirmiŖtir. Örneğin; Hiz. ÂiŖe'ye, Ebû Hureyre'nin Rasûllullah'dan: "Uğursuzluk üç Ŗeydedir: Evde, kadında ve atta"⁵⁸ hadisini rivâyet ettiği söylendi. Bunun üzerine Hiz. ÂiŖe: " Ebû Hureyre ezberleyemedi. Rasûllullah yahudilerin uğursuz saydığı Ŗeylerden bahsederek onların aleyhine dua ediyordu. Rasûllullah Ŗöyle demiŖti: 'Allah yahudileri katletsin. Çünkü onlar uğursuzluk üç Ŗeydedir: Evde, kadında, atta derler.' Bu sırada Ebû Hureyre içeri girdi ve peygamberin sözünün ancak sonunu duyabildi."⁵⁹ demek suretiyle meseleyi açıklığa kavuŖturmuŖtur.

Hiz. ÂiŖe, uğursuzluğun bâtil olduğuna delil olarak ayrıca Kitap'tan da: "Yeryüzüne ve sizin baŖınıza gelen herhangi bir muŖbet yoktur ki biz onu yaratmadan önce kitapta bulunmasın. Doğrusu bu Allah'a kolaydır."⁶⁰ âyetini kullanmıŖtır.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi Hiz. ÂiŖe râvîleri daha çok zabt yönünden eleŖtirmiŖtir. EleŖtirdiđi noktalar ise genel olarak hadisin yanlış anlaşılması noktasında toplanmaktadır. Ayrıca Hiz. ÂiŖe'nin iyi bir müfessire oluŖu onun sünneti anlamada Kur'ân'ı en iyi Ŗekilde kullanmasını sađlamıŖtır.⁶¹ Bu nokta Hiz. ÂiŖe'nin sünnet konusundaki metodolojisini göstermesi açısından önemlidir.

Anlaşılacağı üzere sağbe hadis rivâyetinde gereken dikkati ve titizliği göstermiŖtir. Rivâyet noktasında birbirlerini sürekli denetim altında tutmuŖlardır. Bunun için Ŗâhit getirme, yemin ettirme vb. tedbirler uygulamıŖlardır. Ancak bu demek değildir ki sağbe her hadis için mutlaka aynı usûlü uygulamıŖtır. Onların bazen tek

⁵⁸ Buhârî, Cihad, 47; Mâlik, Muvattâ, İsti'zan, 54/23.

⁵⁹ Ebû Dâvud, Müsned, s. 215, No: 1537.

⁶⁰ Hadîd, 57/22.

⁶¹ Bu konudaki diğer örnekler için bkz. ez-ZerkeŖî, el-İcâbe, thk. Saîd el-Efgânî.

sahâbînin haberini kabul ettikleri de görülmüştür.⁶² Sahâbenin hadis rivâyetinde aldıkları tedbirlerin amacı, insan tabiatından kaynaklanan hataları en aza indirmek ve Rasûllullah'a yalan isnad etmeye imkan vermemektir. Yoksa birbirlerini hadis uydurmakla ve yalancılıkla itham etmek değildir. Enes b. Mâlik'in: " Bizler birbirimize Rasûllullah'ın hadisini rivâyet ederken asla yalan söylememişizdir."⁶³ sözü bu noktayı açıkça ifade etmektedir.

Hz. Peygamber ve fitne olayına kadar olan sahâbe döneminde cerh ve ta'dîl faaliyetleri müstakil bir ilim olarak gelişmemiştir. Ancak denilebilir ki, râvîlerin tesbit ve tenkidi nedeniyle ilk ricâl tenkidi bu dönemde başlamıştır. Bu dönemdeki tenkidlerin amacı unutmaya, yanlışla gibi insanî kusurlardan dolayı meydana gelebilecek hataları önlemeye yöneliktir.⁶⁴

Hadis tenkidinin Hz. Osman'ın(ö. 35/656) şehid edilmesinden sonra ortaya çıkan fitne hâdisesiyle başladığını kabul edenler vardır.⁶⁵ Çünkü Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra fırkaların ortaya çıkması siyâsî ve fikrî çalkantılara zemin hazırladı. Her bir grup kendi görüşünü desteklemek için hadis uydurma yolunu seçti. Bunu önlemek için de birtakım tedbirler alındı. İşte bu tedbirlerin en önemlisi isnad sistemidir.⁶⁶

İbn Sîrîn (ö. 110/728), isnad sisteminin başlaması ile ilgili olarak şunları söyler: " Önceleri isnad sormazlardı. Fitne olayı çıkınca râvîlerinizin isimlerini bize söyleyin dediler. Hadisi rivâyet edene bakılıyor; Ehl-i Sünnet'ten ise hadisi alınıyor, Ehl-i Bid'at'ten ise hadisi alınmıyordu."⁶⁷ İşte bu haber isnad sisteminin kesin olarak ortaya

⁶² Örneğin; Hz. Ömer. " Cenin hakkında bir şey bilen var mı ?" diye sordu. Hamele b. Mâlik b. Nabîga kalktı ve şunu anlattı: " Benim iki komşum vardı. Bunlardan biri diğerine sopa atmış ve karnındaki çocuk ölmüştü. Rasûllullah bu olay hakkında gurre hükmü vermişti." Hz. Ömer bunun üzerine: "Şâyet bunu duymasaydım bunun dışında bir hüküm verirdim" dedi. (Diğer örnekler için bkz. el-A'zamî, a.g.e., s. 53/58.

⁶³ İbn 'Adî, a.g.e., I, 157.

⁶⁴ Âşıkutlu, a.g.e., s. 45.

⁶⁵ el-A'zamî, a.g.e., s. 58-59.

⁶⁶ İsnad, kısaca, bir hadis veya haberi nakledenlerin isimlerini vermektir. (İsnad, bkz. Uğur, a.g.e., s. 165.)

⁶⁷ Müslim, Mukaddime, I, 15; İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-Ta'dîl, II, 28; el-Hatîb, a.g.e., s. 122.

çıkışına sebep olan olayı bildirmektedir. Ancak İslam tarihinde birden fazla olayın fitne diye isimlendirilmesi nedeniyle fitnenin tesbitinde farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Fitne, İbn Sîrîn'in sözünü ettiği Hz. Osman'ın öldürülmesiyle ortaya çıkan iç karışıklıklara dendiği gibi, Hicaz'da 64/683 tarihinde Emevî idâresine karşı istiklâlini ilan eden Abdullah b. Zübeyr'in (ö. 73/692) ayaklanması⁶⁸ ve Basra'da 81/700 tarihinde meydana gelen İbnü'l-Eş'as (ö. 85/704) olayı da⁶⁹ fitne diye isimlendirilmiştir.

İsnadın ne zaman başladığı hususunda müsteşrikler de birtakım görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlere kısaca göz atmak yerinde olacaktır.

İsnadın başlangıcı için en geç tarihi ileri süren J. Schact'tır. Ona göre, İbn Sîrîn'in sözünü ettiği fitne, Emevîler'in son zamanlarına doğru halife Velid b. Yezîd'in (ö. 126/744) öldürülmesiyle başlayan iç savaştır ki bu olay İbn Sîrîn'in ölümü olan H. 110 tarihinden çok sonradır. Dolayısıyla bu sözü İbn Sîrîn söylemiş olamaz. Bu nedenle Schact, sözü edilen ifadelerin İbn Sîrîn'e ait olmadığını, ona nisbet edilerek uydurulduğunu savunur.⁷⁰

Schact, fitne kelimesini yanlış anlayarak isnadın başlangıcını daha gerilere götürmüştür. Buna fitne kelimesinin keyfi yorumlanması yol açmıştır.

Müsteşrik J. Robson ise Schact'ın iddiasını reddederek İbn Sîrîn'in sözünü ettiği fitnenin, H. 72 yıllarında halifelliğini ilan eden Abdullah b Zübeyr ayaklanması olduğunu savunmuştur.⁷¹ İddiasını, İmam Mâlik'in (ö. 179/795) İbn Zübeyr olayını fitne diye isimlendirmesine⁷² dayandırmıştır. Ayrıca İbn Zübeyr olayı ile İbn Sîrîn'in

⁶⁸ Bkz. ez-Zehebî, Siyer, III, 363.

⁶⁹ Haccâc tarafından Sicistan'a vali olarak gönderilen İbnü'l-Eş'as'ın yanına topladığı büyük bir kalabalıkla Haccâc'a karşı ayaklanması olayına bu isim verilir. (Daha geniş bilgi için bkz. İbn Sa'd, Tabakât, VI, 263; ez-Zehebî, a.g.e., IV, 183-184, a.mlf., el-'İber, I, 68.)

⁷⁰ Bkz. Schact, Joseph, The Origins of Muhammedan Jurisprudence, s. 36-37.

⁷¹ Bkz. Robson, J, The İsnad in Müslim Tradition, s. 21-22.

⁷² Mâlik, Muvattâ, Hac, 99.

yaşı arasındaki uygunluk da zaman itibariyle bu iddiayı destekler görünmektedir. Fakat İmam Mâlik'in sözünün İbn Sîrîn'in kastettiği fitne olduğunu söylemek de pek doğru görünmüyor. Çünkü İslam tarihinde meydana gelen birçok olay fitne diye isimlendirilmiştir.

Bununla beraber İslam tarihindeki çeşitli olaylar fitne diye isimlendirilmiş olsa bile asıl kastedilen fitne Hz. Osman'ın öldürülmesiyle ortaya çıkan iç karışıklıklardır denebilir. Dolayısıyla İbn Sîrîn, isnadın ilk sorulmaya başlamasıyla bu fitneyi kastetmiş olmalıdır.

İsnadın başlangıcı konusunda farklılık arz eden bazı rivâyetler de vardır. İmam Mâlik'in: "Hadiste isnadı kullanan ilk kişi Zührî'dir (ö. 124/742)."⁷³ sözü bunlardandır. Ayrıca Yahyâ b Saîd el-Kattân (ö. 198/813): "İlk isnad soruşturması yapan kimse Âmir b. Şerâhil eş-Sa'bi'dir (ö. 103/712)." demiştir.⁷⁴

Zührî'nin isnadı kullanıp bu alanda meşhur olması sanki onun, isnadı ilk kullanan kişi olarak nitelenmesine neden olmuştur. Çünkü Zührî isnadın yaygınlaşması için büyük gayret göstermiştir. Hatta isnadı kullanma konusunda Şamlılar'ı uyararak: "Ey Şamlılar! Ne oluyor da hadislerinizi ipsiz-kulpsuz görüyorum."⁷⁵ demek suretiyle isnada verdiği önemi göstermiştir. İşte Zührî'nin bu tür faaliyetleri sebebiyle İmam Mâlik, isnadı kullanan ilk kişi olarak Zührî'yi zikretmiş olabilir. Hatta İmam Mâlik'in bu sözüyle, Zührî'nin Şam bölgesinde isnadı yaygınlaştıran ilk kişi olduğunu kastetmiş olabileceği de ileri sürülen iddiâlar arasındadır.⁷⁶ Bu konuda Emin Âşıkutlu'nun değerlendirmesi uzlaşmacı görünmektedir. Ona göre: "İlk isnad tatbîkinin başlangıcı konusundaki ihtilaf teorik bir ihtilaftır. Çünkü İslam dünyasının gelişmesiyle çeşitli ilim merkezleri oluşmuştu. Bu şahsiyetlerin her biri bir ilim merkezinde isnadın yaygınlaşmasında öncülük etmişlerdir. Dolayısıyla İbn Sîrîn, Şa'bi ve Zührî aynı

⁷³ Bkz. İbn Ebî Hâtim, a.g.e., I. 20.

⁷⁴ Bkz. ez-Zehebî, Zikru men Yu'temed, s. 159.

⁷⁵ Bkz. ez-Zehebî, Siyer, V. 34.

⁷⁶ Bkz. es-Sibâî, es-Sünne ve Mekânetuhâ, s. 212.

dönemin insanlarıdır. Böylece bu şahsiyetler bulundukları ilim merkezlerinde isnadın kullanılmasında öncülük etmişlerdir.” demek daha doğrudur.⁷⁷

İsnad sistemi H.I. asrın sonlarına doğru hadis ilmi içinde yerini almıştır. Hadisçilerin isnada verdikleri önemi şu sözlerden de anlamak mümkündür. İbn Sîrîn hadisi din olarak kabul eder ve: “Dininizi öğrendiğiniz kimselere dikkat edin.” derdi.⁷⁸ Abdullah İbnü’l-Mübârek (ö. 181/797) de: “Eğer isnad olmasaydı, isteyen istediğini söylerdi.” demiştir.⁷⁹ Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ise: “İsnad, mü’minin silahıdır. Eğer yanında bu silah olmazsa neyle savaşıacaktı?”⁸⁰ diyerek isnadın önemine dikkat çekmiştir. Hâkim de isnad yokluğunda düşülecek durumu şöyle anlatmıştır: “Eğer isnad olmasaydı ve hadisçiler de ona önem verip korumasaydı, ehl-i bid’at ve küfür, hadis uydurarak ve isnadları ters yüz ederek İslam’ın nurunu söndürmeyi başarırdı. Çünkü isnadsız haberden hayır gelmez.”⁸¹

Yukarıdaki nakillerden de anlaşılacağı üzere isnad, hadis ilminin mihenk taşlarından biridir.Çünkü hadisin kimliğini ortaya koyan isnaddır.

B- Tâbiûn döneminde hadis tenkidi

Tâbiûn, mümin olarak sahâbeden en az biriyle karşılaşan ve müslüman olarak ölen kimselere verilen bir isimdir.⁸² Bu nesil hadislerin öğrenilmesi, öğretilmesi ve sonraki nesillere aktarılmasında sahâbeden sonra büyük bir titizlik ve önem göstermişlerdir. Bu dönem, Hz. Peygamber’in vefatıyla başlayıp yaklaşık H.150 yılına kadar devam etmiştir.⁸³ İlk tâbiûler döneminde tenkide uğrayanların sayısı sonraki

⁷⁷ Bkz. Âşıkutlu, a.g.e., s. 49-50.

⁷⁸ Müslim, Mukaddime, I, 14.

⁷⁹ Müslim, a.g.y., I, 15; İbn Ebî Hâtim, a.g.e., II, 16; İbn Hibbân, a.g.e., I, 26; Hâkim, a.g.e., s. 6; el-Hatîb, a.g.e., s. 393.

⁸⁰ İbn Hibbân, a.g.e., I, 27.

⁸¹ Hâkim, a.g.e., s. 6.

⁸² İbnü’s-Salâh, a.g.e., s. 151; Uğur, a.g.e., s. 381.

⁸³ Bkz. el-Cezâirî, a.g.e., s.114.

dönemlere oranla azdır. Çünkü tâbiûnun hadis aldıkları kişilerin çoğu sahâbîdir. Sahâbe ise âdildir. Sahâbî olmayanların büyük bir kısmı ise rivâyetleri iyi anlayan doğru sözlü kimselerdir. Bununla birlikte tâbiûnden büyük bir kısmı adalet ve zabt yönüyle tenkide uğramıştır.⁸⁴

Tâbiûn nesli, sahâbeden naklettikleri hadisleri kendilerinden sonraki nesle aktarmak sûretiyle köprü vazifesi görmüşlerdir. Ayrıca rivâyet edilen hadisleri derleyip toplayarak tedvin faaliyetini yapanlar da onlardır. Hadis uydurmacılığına karşı isnad sistemini yaygınlaştırıp kurumlaştırmak suretiyle sahih hadislerin tespitini yapmışlardır.

Tâbiûn tenkitçileri arasında en önemli kişiler şunlardır:

Medîne’de; Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 93/712), Hârice b. Zeyd b. Sâbit (ö. 100/718), ‘Urve b. Zübeyr b. el-Avvâm (ö. 94/713) ve bunların yolunu takip ederek öğrencileri olan İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760), Hişâm b. ‘Urve (ö. 145/762) bunlardandır. Bunlar arasında Zührî, derin bilgisi ve tenkitteki becerikliliği sebebiyle dönemin zirvesine yükselmiştir.⁸⁵

Irak’ta ricâl tenkidi ile meşhur olanlar ise şunlardır⁸⁶: Hasanü’l-Basrî (ö. 110/728), İbrahim en-Nehâî (ö. 95/713-714), Âmir eş-Şa‘bî (ö. 103/721), İbn Sîrîn (ö. 110/728). Bu kişiler Irak tenkit ekolünü oluşturmaktadır.⁸⁷ Bu şahıslar arasında İbn Sîrîn ricâl tenkidıyla uğraşan ilk kişi olması nedeniyle diğerleri arasında ayrı bir yere sahiptir.

⁸⁴ Ahmed Nâim, Tecrid Mukaddimesi, s. 352.

⁸⁵ İbn Hibbân, a.g.e., s. 38; el-A‘zamî, a.g.e., s. 11.

⁸⁶ İbn Receb, a.g.e., s. 157.

⁸⁷ el-A‘zamî, a.g.e., s. 12.

C- Etbâu't-Tâbiîn Döneminde Hadis Tenkidi

Bu dönemde ricâl tenkidi yeni bir boyut kazanmıştır. Birtakım bid'at fırkalarının yanı sıra felsefe ve ilhad hareketlerinin de islam âlemine girmesi nedeniyle yalancılık daha da artmıştır. Daha önceleri hadis uydurmacılığına karşı şifâhen devam eden tenkit faaliyetleri bu dönemde tedvîn edilmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu nesil, hadislerin tedvîni, cem'î gibi görevlerle meşgul olmuştur. Ayrıca bu dönemde hadis yolculuklarının da arttığı görülmektedir. İlim yolculuklarının büyük ölçüde artması, münekkitleri sadece belli bir bölgeyle sınırlı kalmaktan kurtarmıştır. Böylece belli bir bölgenin râvîleri değil, bütün râvîler hakkında bilgi verilmiştir.⁸⁸

Bu dönemde ricâl tenkidıyla meşhur olan kişiler şunlardır:

Kûfe'de ; Süfyân b. Saîd es-Sevrî (ö. 161/778),

Medîne'de; Mâlik b. Enes (ö. 179/795),

Vâsıt'ta; Şu'be b. Haccâc (ö. 160/777),

Şam'da; Abdurrahman b. Amr el-Evzâî (ö. 158/775),

Basra'da; Hammad b. Seleme (ö. 167/783) ve Hammad b. Zeyd (ö. 179/795)

Mısır'da; Leys b. Sa'd (ö. 175/791).

Bu kişiler arasında en ünlüleri Mâlik, Sevrî ve Şu'be'dir.⁸⁹ İbn Hibbân, Şu'be hakkında: "Şu'be, Irak'ta muhaddislerin durumunu, du'afâ ve metrûkîni araştıran ilk kişidir. Bu konudaki tenkidleri dikkate alınırdı. Daha sonra kendisini Irak Ehli takip etmiştir."⁹⁰ diyerek onun önemini vurgulamıştır.

Hadis tenkidinde daha sonra gelen meşhur kişiler ise şunlardır:

⁸⁸ Bkz. el-A'zamî, a.g.e., s. 14; Âşıkkutlu, a.g.e., s. 54.

⁸⁹ İbn Hibbân, a.g.e., I, 40; İbn Ebî Hâtim, a.g.e., I, 11.

⁹⁰ İbn Hibbân, es-Sikât, I, 494; el-A'zamî, a.g.e., s. 17.

Horasan'da; Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797),
Basra'da; Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Abdurrahman b. Mehdî
(ö. 198/813),
Kûfe'de; Vekî' b. el-Cerrah (ö. 198/813).

Bu şahıslardan Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve Abdurrahman b. Mehdî tenkitte iki önemli şahsiyettir.⁹¹ Özellikle Yahyâ b. Saîd el-Kattân, cerh ve ta'dilde ilk müellif olarak tanınır.⁹²

Saydıklarımız dışında da tenkit faaliyetlerini yürüten birtakım değerli hadisçiler vardır: Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821), Ebû Dâvûd Süleyman et-Tayâlisî (ö. 203/818), Abdürrezzak b. Hemmâm (ö. 211/826), Ebû Âsım en-Nebîl (ö. 212/827) bunlar arasındadır.⁹³

IV- UKAYLÎ'YE KADAR YAZILMIŞ CERH-TA'DÎL KİTAPLARI

Cerh ve ta'dîl ile ilgili eserlerin telif edilmesinde H. II. asrın sonlarına kadar bir gecikme yaşanmıştır. Bunun nedeni, bu döneme kadar yapılan tenkit faaliyetlerinin şifâhî olarak gerçekleşmesidir.⁹⁴

Etbâu't-Tâbiîn döneminde cerh ve ta'dille ilgili eserler tedvin edilmeye başlamıştır. Bu dönemde; târih, tabakât, 'ilel, ma'rifetü'r-ricâl ve suâlât gibi adlarla, önceki münekkithlerin tenkit ve ictihatlarını da ihtiva edecek şekilde cerh ve ta'dîl eserleri tasnif edilmiştir. İlgili çalışmalar H. IV. asrın sonlarına doğru hemen hemen

⁹¹ İbn Hibbân, Mecrûhîn, I, 52.

⁹² Bkz. Ahmed Nâim, a.g.e., s. 352; ez-Zehebî, Mizân, I, 1.

⁹³ Bkz. Ahmed Nâim, a.g.e., s. 354.

⁹⁴ Âşikkutlu, a.g.e., s. 54.

tamamlanmıştır. Daha sonra yapılan çalışmalar ise önemli eserlerin üzerinde cem' veya ihtisar şeklinde devam etmiştir.⁹⁵

Etbâu't-Tâbiîn döneminden sonra cerh-ta'dîl alanında meşhur olan münekkidlerden bazıları ve eserlerinin konumuzla ilgili olanları şunlardır:

•Yahyâ b. Maîn (ö. 233/847):

-Kitâbu't-Târih: Eserin Yazma nüshası Zâhiriyye'de bulunmaktadır (nr. 112). Alfabetik olarak düzenlenmiştir. Dr. Ahmed Muhammed Nur Seyf tarafından yayına hazırlanarak etraflı bir araştırmayla birlikte neşredilmiştir (Mekke, 1399/1979).⁹⁶

•Ali b. el-Medîni (ö. 234/848):

-'İlelül'l-Hadîs ve Ma'rifetü'r-Ricâl: Eserin tek yazma nüshası Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanesinde bulunmaktadır (III. Ahmed, nr. 624/24).⁹⁷ Eser Mustafa el-A'zamî tarafından el-'İlel adıyla Beyrut'ta (1972), Abdülmü'tî Emin Kal'acî tarafından 'İlelül'l-Hadîs ve Ma'rifetü'r-Ricâl adıyla Halep'te (1400/1980) yayımlanmıştır.⁹⁸

•Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855):

-Kitâbu'l-'İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl: Eserin yazma nüshası Ayasofya'da bulunmaktadır (nr. 3380). Prof. Dr. Talât Koçyiğit ve Prof. Dr. İsmâil Cerrahoğlu tarafından yayına hazırlanarak önce bir kısmı Ankara'da (1963), daha sonra tamamı iki cilt halinde basılarak yayımlanmıştır (İstanbul, 1987).⁹⁹

•Ebû İshak el-Cüzcânî (ö. 259/873):

-Ahvâlu'r-Ricâl: Kitâbu'd-Du'afâ adıyla da anılan eserde 388 râvî hakkında kısa değerlendirmelere yer verilmiştir. Eser Subhi el-Bedrî es-Sâmerrâî tarafından

⁹⁵ Yahyâ b. Maîn, a.g.e., I, 11; Âşıkutlu, a.g.e., s. 56.

⁹⁶ Sezgin, GAS, I, 106; Uğur, Hadis İlimleri Edebiyatı, s. 223.

⁹⁷ Sezgin, a.g.e., I, 108.

⁹⁸ TDVİA, II, 411 (Ali b. Medîni md.)

⁹⁹ Sezgin, a.g.e., I, 507; Uğur, a.g.e., s. 223.

yayımlanmıştır (Beyrut, 1405/1985)¹⁰⁰

•Ebû Zûr'a ed-Dımeşkî (ö. 282/895):

-Kitâbu't-Târih: Eserin yazma nüshası Süleymâniye kütüphanesinde bulunmaktadır (Fâtih, nr. 4210). Bu eser üzerine Şükrullah b. Ni'metullah el-Kücânî tarafından yapılan yüksek lisans çalışması daha sonra geniş bir fihristle beraber iki cilt halinde basılmıştır (Dımaşk, 1980).¹⁰¹

•Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (ö. 256/870):

-et-Târîhu'l-Kebîr: Buhârî, bu eserinde 13.000'e yakın râvîyi isimlerinin ve baba adlarının ilk harfine göre sıralamış, haklarında kısa bilgiler verdikten sonra kendine has üslûbuyla cerh ve ta'dîl etmiştir. Eser dört büyük cilt halinde basılmıştır (Haydarâbâd, 1361/1364).¹⁰²

-ed-Du'afâi's-Sağîr: İbrâhim ismiyle başlamakta ve 418 râvîyi ihtivâ etmektedir. Küçük hacimli olup alfabetiktir. Eser Agra'da (1323), Allahâbâd'da (1325), Beyrut'ta (1404/1984) yayımlanmıştır.¹⁰³

•Ahmed b. Ali en-Nesâî (ö. 303/915):

-Kitâbu'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn: Nesâî, bu eserini alfabetik olarak tertib etmiş, 706 râvî hakkında değerlendirmede bulunarak görüşünü bildirmiştir. Nesâî, eserinde râvîleri değerlendirirken çoğunlukla kendi hükmüne dayanmış, nâdiren de olsa başka âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. Kitap, Agra'da basılmıştır (1323).¹⁰⁴

•İbn Ebî Hâtîm er-Râzî (ö. 327/939):

-Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl: Eser bir mukaddimeyle başlar. İsimler alfabetik olarak sıralanır. Eserde 16046 biyografi yer almaktadır. Şahısların adı, baba adı, künyesi ve nisbesi verildikten sonra, en meşhur hoca ve talebelerinin isimleri

¹⁰⁰ TDVİA, IX, 540 (Du'afâ ve Metrûkîn md.).

¹⁰¹ Sezgin, a.g.e., I, 302; TDVİA, X, 273. (Ebû Zûr'a ed-Dımeşkî md.)

¹⁰² TDVİA, VI, 371 (Buhârî md.); Uğur, a.g.e., s. 224.

¹⁰³ TDVİA, a.y.

¹⁰⁴ TDVİA, IX, 540 (Du'afâ ve Metrûkîn md.).

zikredilmiş, bazen de râvînin rivâyetlerinden bir hadis örnek olarak vermiştir. Dokuz cilt halinde Hindistan'da basılmıştır (Haydarâbâd/Dekken, 1371/1952-1373/1953).¹⁰⁵

Biz konumuz gereği, buraya, H. IV. asra kadar eser veren münekkidleri aldık. Bunlardan en meşhurları hakkında kısaca bilgi verdik. Ukaylî'nin, eserini oluştururken kendisinden önceki münekkidlerden nasıl faydalandığını anlamak, ancak bu münekkidlerin eserlerini tanımakla mümkündür.

Daha önce de belirttiğimiz üzere Ukaylî kitabında; öncelikle râvînin ismini, tad'îf sebebini verir, cerh-ta'dîl imamlarının görüşlerini nakleder. Daha sonra da râvînin tad'îfini gösteren haberleri ortaya koyar, varsa senedin sahîh olanını ayrıca belirtir.

Yukarıdaki kitapların metodları da küçük farklarla birlikte Ukaylî'nin metoduyla aynı gibi gözükmetedir.

Ukaylî'den sonra, bu alanda eser veren önemli iki münekkid daha vardır. Bunları, Ukaylî'nin eserini meydana getirdiği çağın tenkid anlayışına ışık tutması bakımından zikretmek yerinde olacaktır.

•Muhammed b. Hibbân el-Bustî (ö. 354/965):

-Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn: Eser üç cilt halinde Mahmud İbrâhim Zâyed tarafından yayımlanmıştır (Halep, 1395-1396/1975-1976).¹⁰⁶

•Abdullah b. 'Adî el-Cürcânî (ö. 365/976):

-el-Kâmil fî Ma'rifeti'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn: Eser bir komisyon tarafından yedi cilt halinde neşredilmiştir (Beyrut, 1404/1984-1405/1985).¹⁰⁷

¹⁰⁵ Uğur, a.g.e., s. 50.

¹⁰⁶ Uğur, a.g.e., s. 69.

¹⁰⁷ Uğur, a.g.e., s. 70.

İKİNCİ BÖLÜM

UKAYLÎ'NİN CERH-TA'DÎL İLMİNDEKİ YERİ

I-CERH-TA'DÎL'DE ESAS ALDIĞI ŞAHISLAR/KAYNAKLAR

Ukaylî, râvîlerle alakalı cerh-ta'dîl bilgileri verirken, bu bilgileri kendilerinden aldığı âlimlerin isimlerini bazen zikretmiş bazen de etmemiştir. Râvîler hakkında değerlendirmede bulunurken genelde kendisinden önceki hadis münekkitlerinin nakillerine yer vermiştir. Zaten daha önce yaşamış bir muhaddisin değerlendirmesi de sadece kendisine ait bir bilgi olmayıp başkalarından naklen aldığı bilgilerin bir ürünüdür.

Bu metodu Ukaylî çok kullanmış, cerh-ta'dîlle ilgili değerlendirmelerde diğer münekkitlerin görüşlerini geniş çapta dikkate almıştır.

Ukaylî'nin cerh-ta'dîlde bilgisine başvurduğu isimlerden bazılarını tanıtacağız:

▪ Ebû Bistâm Şu'be b. el-Haccâc el-Basrî (ö. 160/777). Sika, hâfız ve mutkîn bir hadis alimidir. Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777) onun hakkında: “ O, hadiste mü'minlerin emîridir.” demiştir. Şâfi'î (ö. 204/819) de: “ Şu'be olmasaydı Irak'ta hadisi bilmezdik.” diyerek onun değerini dile getirmiştir.¹ Şu'be'nin esas şöhreti, Irak'ta râvîleri araştıran ilk kişi olmasıdır. Kütüb-i Sitte'de hadisleri tahrir edilmiştir.²

Ukaylî, Abdulhumeyd b. Behrâm el-Fezârî (?) hakkında cerh-ta'dîl açısından bilgi verirken bu arada Şu'be'nin görüşüne de başvurur. Şu'be'nin bu kişi hakkındaki

¹ İbn Hacer, Tehzîb, IV, 338; İbnü'l-İmâd, Şezerât, I, 247; Kehhâle, Mu'cem. IV, 301; ez-Zehebî, Tezkire, I, 193.

² İbn Hacer, Takrîb, I, 351.

kanaati: “Abdulhumeyd ne kadar iyi bir şeyhtir. Fakat ondan rivâyet etmeyiniz. Çünkü O, Şehr b. Havşeb’den hadis rivâyet etmektedir.” şeklinde ifade edilmektedir.³ Ukaylî’nin Du’afâ’sının daha pek çok yerinde Şu’be’nin ismine sık sık rastlamaktayız.⁴

•Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî Ebû Abdillâh (ö. 161/778). Sika, hâfiz, imam ve huccet olan büyük bir fakih ve muhaddistir.⁵ Şu’be: “Süfyân benden daha kuvvetli hâfizdir.” diyerek onun değerini belirtmiştir.⁶

Ukaylî’nin cerhe yönelik elinde bulunan bilgilerin bir kısmı da Süfyân es-Sevrî’ye aittir.⁷ Örneğin, Sa’d b. Ebî Saîd el-Makburî (ö. 125/743) adlı râvînin “kaderî olduğunu” Süfyân es-Sevrî’den naklediyot.⁸

•Abdullah b. el-Mübârek Ebû Abdirrahman el-Mervezî (ö. 181/797). Sika, fakih, âlim bir zattır. Kütüb-i Sitte’de hadisleri tahrir edilmiştir.⁹

Ukaylî, Abdulkuddüs b. Hubeyb ed-Dimaşkî’nin (?) zayıflığını İbnü’l-Mübârek’ten nakille şöyle anlatmıştır: “Abdulkuddüsten rivâyet etmektense yol kesmen daha iyidir.”¹⁰

•Yezîd b. Zürey’ Ebû Muâviye el-Basrî (ö. 182/798). Basra’nın meşhur muhaddislerindendir. Hâfiz, sika ve mutkîn bir şahıstır. Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) onun hakkında: “Bu beldede ondan daha güvenilirli yoktur.” demiştir.¹¹

³ Bkz. el-Ukaylî, Du’afâ, III, 43; Ayrıca krş. İbn Hacer, Tehzîb, VI, 109; İbn Hibbân, Mecrûhîn, I, 361; ez-Zehabî, Mîzân, II, 283.

⁴ Şu’be’nin diğer değerlendirmeleri için bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I, 38, 57; II, 118, 171, 178, 224; III, 31, 129, 230, 236; IV, 66, 98, 185.

⁵ Hal tercümesi için bkz. İbn Hacer, a.g.e., IV, 111; Kehhâle, a.g.e., IV, 234; es-Safadî, el-Vâfî, XIII, 94; ez-Zehabî, Siyer, VII, 229; a.mlf., Tezkire, I, 203.

⁶ ez-Zehabî, Tezkire, I, 204.

⁷ Süfyân es-Sevrî’nin değerlendirmeleri için bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I, 40; II, 117, 125, 126, 204; III, 34, 58.

⁸ el-Ukaylî, a.g.e., II, 117.

⁹ Hal tercümesi için bkz. Kehhâle, a.g.e., II, 106; ez-Zehabî, Tezkire, I, 274.

¹⁰ el-Ukaylî, a.g.e., III, 96; Ayrıca krş. ez-Zehabî, Mîzân, II, 643.

¹¹ ez-Zehabî, Tezkire, I, 256.

Ukaylî, Sülemî b. Abdillâh Ebûbekir el-Hüzelî el-Basrî'yi (?) tanıtırken Yezîd b. Zürey'in olumsuz görüşünü dikkate almıştır.¹²

•İbrâhim b. Muhammed Ebû İshak el-Fezârî (ö. 188/804). Kûfe'li sika bir imamdır. Yahyâ b. Maîn (ö. 233/847) de onun güvenilirliğini "sika" lafzını iki defa tekrar ederek belirtmiştir.¹³

Ukaylî, Ebû İshak el-Fezârî'nin değerlendirmelerine de yer vermiştir.¹⁴

•Süfyân b. 'Uyeyne b. Meymûn Ebû Muhammed el-Kûfî (ö. 198/813). İmam, hâfız, allâme bir zattır.¹⁵ Şâfi'î onun hakkında: "Mâlik ve Süfyân olmasaydı, Hicaz'da ilim kaybolurdu." demiştir.¹⁶

Ukaylî, Süfyân b. 'Uyeyne'den kitabının birçok yerinde istifade etmiştir. Örneğin; Süfyân'ın nazarında zayıf olanlardan biri de Saîd b. Merzûbân olup Ukaylî onu tanıtırken Süfyân'ı da konuşturmuştur.¹⁷

• Ebû Saîd Yahyâ b. Saîd b. Ferrûh et-Temîmî el-Kattân (ö. 198/813). Sika, hâfız, imam ve önder bir kişidir.¹⁸ Ukaylî, Umâre b. Cüveyn hakkında Yahyâ b. Saîd'in değerlendirmelerini kullanmıştır.¹⁹ Ukaylî Du'afâ'sının daha pek çok yerinde Yahyâ b. Saîd'in değerlendirmelerine yer vermiştir.²⁰

¹² el-Ukaylî, a.g.e., II, 177.

¹³ Hal tercümesi için bkz. İbn Hacer, Lisân, I, 49; Kehhâle, a.g.e., I, 25; ez-Zehebî, Siyer, VIII, 539; a.mlf., Tezkire, I, 273.

¹⁴ el-Ukaylî, a.g.e., I, 89-90.

¹⁵ ez-Zehebî, Siyer, VIII, 456; a.mlf., Tezkire, I, 262.

¹⁶ ez-Zehebî, Tezkire, I, 263.

¹⁷ el-Ukaylî, a.g.e., II, 116. Ukaylî'nin Süfyân'nın bilgisini kullandığı diğer kişiler için bkz. a.mlf., a.e., II, 179; III, 63, 230, 262.

¹⁸ Hal tercümesi için bkz. Bağdatlı, Hediyyetu'l-Ârifin, II, 513; Kehhâle, a.g.e., XIII, 199; ez-Zehebî, Siyer, IX, 175; a.mlf., Tezkire, I, 298.

¹⁹ el-Ukaylî, a.g.e., III, 313.

²⁰ Ukaylî'nin Yahyâ b. Saîd'in bilgisini kullandığı diğer kişiler için bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I, 76, 79, 84, 104; II, 30, 176, 178, 223, 259; III, 52, 55, 220, 221; IV, 16, 24, 31, 75, 102, 106, 112, 186, 399.

▪ Ebû Hâlid Yezîd b. Hârûn b. Zâzî (ö. 206/821). Sika, hâfız bir kişidir. Ali b. el-Medîni “Yezîd b. Hârûn’dan daha hıfz sahibi birini görmedim” şeklindeki açıklamasıyla onun üstünlüğünü belirtmiştir.²¹

Ukaylî, Hâlid b. Maîd el-Vâsîti hakkında Yezîd b. Hârûn’un “bu kişiden rivâyet etmemeye yemin ettiğini” nakletmiştir.²²

▪ Yahyâ b. Maîd b. Avf el-Gatfânî (ö. 233/847). Güvenilir, meşhur bir hâfız ve cerh-ta’âlde büyük bir imamdır.²³ Hadisleri Kütüb-i Sitte’de yer almaktadır.²⁴

Yahyâ b. Maîd, Ukaylî’nin, nakillerini en çok kullandığı kişilerden biridir. Özellikle “ليس بشئ” lafzını kullandığı kişiler hakkındaki nakiller hemen hemen Yahyâ b. Maîd’e aittir.

Örneğin Ukaylî Dahhâk b. Humre hakkında²⁵ Yahyâ b. Maîd’nin nakillerine yer vermiştir.²⁶

▪ Ali b. Abdillâh b. Ca’fer el-Medîni (ö. 234/848). Ali el-Medîni diye tanınan güvenilir, hâfız, hadisi sağlam bir muhaddistir. Basralı’dır.²⁷ Hadislerdeki illetleri bilme konusunda zamanının en bilgili kişisiydi. Bu nedenle Buhârî onun hakkında “Kendimi ancak Ali b. el-Medîni’nin karşısında küçük gördüm.” demiştir.²⁸ Hocası Süfyân b. ‘Uyeyne ise “Onun benden öğrendiğinden daha fazla ben ondan öğreniyordum.” diyerek hadis ilmindeki derinliğini belirtmiştir.²⁹ İmam Nesâî de

²¹ ez-Zehebî, Tezkire, I, 317.

²² el-Ukaylî, a.g.e., II, 15.

²³ ez-Zehebî, a.g.e., II, 429.

²⁴ İbn Hacer, Takrîb, II, 358.

²⁵ ez-Zehebî, Mizân, II, 324.

²⁶ el-Ukaylî, a.g.e., II, 220; Ukaylî’nin Yahyâ b. Maîd’in değerlendirmelerini kullandığı diğer kişiler için bkz. a.mlf., a.e., I, 16, 28, 42, 92, 108, 139; II, 19, 40, 46, 57, 106, 128, 174; III, 54, 115, 120; IV, 17, 40, 63, 85, 101, 233, 255, 268, 329, 345.

²⁷ Hal tercümesi için bkz. İbn Hacer, Tehzîb, VII, 349; İbnü’l-İmâd, a.g.e., II, 81; Kehhâle, a.g.e., VII, 132; es-Sem’ânî, el-Ensâb, I, 516; ez-Zehebî, Tezkire, II, 428.

²⁸ İbn Hacer, Takrîb, II, 40.

²⁹ ez-Zehebî, a.g.e., II, 428.

“Sanki Allah onu, hadis için yaratmış.” demek sûretiyle onun değerini ortaya koymuştur.³⁰

Ukaylî bilgisine itimat ettiği halde mihne olayında³¹ işkenceye dayanamayarak, Halku'l-Kur'ân'ı kabul ettiği için onu Du'afâya almakta sakınca görmemiş gibidir.

Ukaylî, Ziyâd b. Abdillâh el-Bekkâî (ö. 183/799) hakkında Ali b. el-Medîni'nin “bu kişiden hiçbir şey rivâyet etmediğini” nakletmiştir.³²

▪ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel el-Mervezî (ö. 241/855) de Ukaylî'nin yararlandığı alimlerden biridir. Hâfız, hadis ve fıkıhta imam kabul edilen Ahmed b. Hanbel Halku'l-kuran olayında mu'tezileye karşı koyması ile meşhurdur.³³ Müsned sahibidir. Hadislerini Kütüb-i Sitte sahipleri tahrîc etmiştir.³⁴

Ukaylî'nin şahıslarla ilgili cerh bilgilerinin çoğunun kaynağını Ahmed b. Hanbel oluşturmaktadır. Kâsım b. Abdullâh b.Ömer³⁵ hakkında Ukaylî, Ahmed b. Hanbel'in “ليس بشئ” ifadesini kullandığını nakletmektedir.³⁶

▪ el-Câmiu's-Sahih sahibi Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Buhârî (ö. 256/870) büyük muhaddis, hâfız, fakih olarak bilinmektedir.³⁷ Buhârî'nin hadis bilgisi o kadar iyiydi ki o dönemin âlimleri tarafından defalarca sınava tâbî tutulmuş, kendisine sened ve metinleri karıştırılmış hadisler sorulmuş, o da bunların

³⁰ İbn Hacer, Tehzîb, V, 275.

³¹ Halku'l-Kur'ân meselesinde hadis imamlarının, mu'tezilî idâreciler tarafından imtihan edilip işkenceye mâruz bırakılmaları olayıdır.

³² el-Ukaylî, a.g.e., II, 79; Ukaylî'nin el-Medîni'nin değerlendirmelerini kullandığı diğer kişiler için bkz. a.mlf., a.e., II, 140; III, 66, 463; IV, 153.

³³ Hal tercümesi için bkz. Kehhâle, a.g.e., II, 96; es-Safadî, a.g.e., V, 162; ez-Zehebî, a.g.e., II, 431.

³⁴ İbn Hacer, a.g.e., I, 75; İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-Ta'dîl, I, 69.

³⁵ Hal tercümesi için bkz. Buhârî, et-Târih, VII, 173; İbn Hacer, a.g.e., VIII, 320; İbn Hibbân, a.g.e., II, 212; Yahyâ b. Maîn, et-Târih, II, 481; ez-Zehebî, Mizân, III, 371.

³⁶ el-Ukaylî, a.g.e., III, 472; Ahmed b. Hanbel'in diğer değerlendirmeleri için bkz. a.mlf., a.e., I, 18, 21, 56, 92, 115, 184, 222; II, 10, 32, 66, 106, 128, 137, 185, 207, 226, 240, 254; III, 17, 31, 58, 77, 142, 177, 183, 274, 289, 331, 353, 403, 430; IV, 12, 46, 61, 108, 150, 196, 292, 339, 341, 415.

³⁷ Hal tercümesi için bkz. Bağdatlı, a.g.e., II, 16; İbn Hacer, a.g.e., IX, 47; İbn Hallikan, Vefeyât, I, 576; İbnü'l-İmâd, a.g.e., II, 13; es-Safadî, a.g.e., II, 206; ez-Zehebî, Siyer, VIII, 234; a.mlf., Tezkire, II, 555.

hepsini ezberinden düzeltmiştir. Kısacası Buhârî hem kendi döneminde hem de daha sonraki dönemlerde otorite kabul edilmiştir.

Ukaylî, Buhârî'nin cerh-ta'dîl değerlendirmelerine Du'afâ'sının hemen hemen büyük bir kısmında yer vermiştir. “تَظَرُ فِيهِ” ile “سَكَتُوا عَنْهُ” lafızlarını Buhârî'den nakillerde kullanmıştır.

Örneğin; Ukaylî, Saîd b. Mesleme hakkında Buhârî'nin “فِي حَدِيثِهِ نَظَرٌ” dediğini nakletmektedir.³⁸

Ukaylî'nin kaynak olarak aldığı âlimlerden en sık başvurduklarını tanıtmaya çalıştık. Bununla birlikte Ukaylî, Ebû Avâne (ö. 175/791)³⁹, Ali b. Müşir (ö. 189/805)⁴⁰, İbn Nümejr (ö. 299/911), Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 247/861)⁴¹ gibi muhaddislerin görüşlerine de itibar etmiştir.

Görüldüğü üzere Ukaylî'nin kaynaklarını kendi döneminden önceki muhaddisler oluşturmaktadır. Cerh-ta'dîlde Ukaylî'nin kendi değerlendirmelerine çok az rastladık. Diğer muhaddislerin değerlendirmelerini kullanarak bunları kabul etmiş olmaktadır.

II-CERH-TA'DÎL'DE KULLANDIĞI İSTİLAHLAR

A-Cerh-ta'dîl ıstılahlarının doğuşu ve gelişimi

Hadis İlmi'nde, râvîlerin hadis rivâyetine ehil olup olmadıklarını belirten cerh ve ta'dîl ıstılahlarının tarihî seyir içinde doğuş ve gelişimini ortaya koymak, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

³⁸ Ukaylî, a.g.e., II, 111. Buhârî'nin diğer değerlendirmeleri için bkz. a.mlf., a.e., I, 18, 21, 42, 56, 92, 104, 115, 145, 184, 222; II, 10, 32, 66, 106, 128, 137, 148, 151, 157, 185, 205, 207, 210, 226, 240, 254; III, 17, 31, 58, 77, 142, 177, 183, 246, 274, 289, 301, 331, 353, 392, 403, 430, 473; IV, 12, 46, 61, 62, 67, 108, 150, 186, 196, 232, 339, 341, 415, 445, 448, 461.

³⁹ Hal tercümesi için bkz. ez-Zehebî, Siyer, VIII, 217.

⁴⁰ Hal tercümesi için bkz. ez-Zehebî, a.g.e., VIII, 484.

⁴¹ Hal tercümesi için bkz. ez-Zehebî, a.g.e., XI, 470.

Sahâbîler, Hz. Peygamber hakkında yalan söylemekten son derece sakındıkları gibi hadis alırken de birbirlerine son derece güveniyorlardı.⁴² Bu sebepten dolayıdır ki sahâbe , adâlet açısından birbirlerini tenkîd etmemiştir. Sahâbenin hata yapma, eksik veya fazla bir şey söyleyerek (من كذب على) hadisinin kapsamına girme endişesi onları hadis rivâyetinde çekimser davranmaya kadar götürmüştür.⁴³ Ancak bu dikkat ve titizliğe rağmen sahâbenin unutma, yanılma gibi fitrî zaaflardan kurtulduklarını söylemek pek doğru olmaz. Çünkü sahâbe de insandır;unutabilir, yanılabilir, birtakım hatalar yapabilir. Bu nedenle sahabe bu tür hataları önlemek amacıyla rivâyetleri kendi aralarında müzâkere, tahkik ve tashih etmişlerdir.⁴⁴

İşte sahâbenin, böyle durumları belirtmek üzere birbirleri için kullandıkları ifadeler hadis tarihinde bilinen ilk tenkîd ıstılahlarını oluşturmuştur. Bunların tamamı zabtla alakalıdır.

Sahâbenin hadis rivâyeti ile ilgili olarak yaptıkları tenkîd ve tashihlerde kullandıkları tâbirler şunlardır:

(نسى)⁴⁵ : Unuttu.

(اخطأ)⁴⁶ : Yanıldı.

(وهم)⁴⁷ : Vehmetti.

(غلط)⁴⁸ : Hata yaptı.

(اسا سمعا)⁴⁹ : İyi işitmedi.

(كذب) : Yanıldı.

Bu tabirlerden (كذب) kelimesi sahâbe tarafından “yalan söyledi” anlamında değil, “yanıldı, hata etti” anlamında kullanılmıştır.⁵⁰ Ayrıca bu tabirlerde geçmiş zaman

⁴² el-Hatîb, el-Kifâye, s. 424.

⁴³ İbn Ebî Hâtim, a.g.e, II, 7.

⁴⁴ Bu konudaki örnekler için bkz. Accâc. es-Sünne, s. 92-124.

⁴⁵ ez-Zerkeşi, el-İcâbe, s. 77-102.

⁴⁶ ez-Zerkeşi, a.g.e., s. 77, 102, 145.

⁴⁷ ez-Zerkeşi, a.g.e., s. 84.

⁴⁸ ez-Zerkeşi, a.g.e., s. 108.

⁴⁹ ez-Zerkeşi, a.g.e., a. yer.

⁵⁰ el-A‘zamî, Menhecü’n-Nakd; s. 121; İbnü’l-Esîr, en-Nihâye, IV, 159.

kipinin kullanılması yapılan hatanın onların devamlı bir niteliği olmadığını göstermektedir.⁵¹

Sahâbe ve büyük tâbiîlerin bulunduğu H. I. asrın son çeyreğinde râvî ile ilgili bazı cerh ve ta'dîl ıstılahları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemdeki cerh-ta'dîl ıstılahları دجال , صدوق , ثقة gibi râvînin adâlet yönüyle ilgili olup zabt durumunu bildiren ıstılahlara rastlanmamaktadır.⁵² Ancak bu, râvîlerin zabt yönüyle değerlendirilmediği anlamına gelmemelidir. Çünkü bu dönemde râvîlerin zabt açısından değerlendirildiklerini de görüyoruz. Örneğin Şu'be'nin "Süfyân es-Sevrî bana muhâlefet ederse, onun rivâyeti tercih edilir. Zira o, benden daha hâfızdır."⁵³ , Süfyân b. Uyeyne'nin "Irak'ta hadisi 'es-Sevrî'den daha çok ezberleyen yoktur"⁵⁴ şeklindeki açıklamaları râvîlerin zabt yönüyle değerlendirildiklerini göstermektedir.⁵⁵

H. II. asırda râvîler hem adâlet hem de zabt açısından değerlendirilmişlerdir. Adâlet açısından değerlendirilmeleri sonucunda râvîlerin durumu cerh ya da ta'dîl lafzı ile belirtilmiştir. Zabıt açısından değerlendirilmeleriyle ilgili prensipler de konulmuştur.⁵⁶

H. III. asırda ise hadislerin sahih-sakîm şeklindeki ayrımıyla birlikte, râvîlerin rivâyete ehil olup olmadıklarıyla ilgili cerh-ta'dîl lafızları artmıştır. Böylece yaklaşık H. II. asrın sonlarından itibaren râvînin zabt açısından durumunu ifâde eden lafızlar kullanılmıştır.⁵⁷

Râvîlerin güvenilirlik derecesini belirtmek üzere onların mecrûh veya adâletli olduklarına delâlet eden bazı tabirler kullanılmıştır. Bu tabirlere cerh ve ta'dîl lafızları

⁵¹ Yücel, Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi, s. 103.

⁵² Kullanılan diğer ıstılahlar için bkz. İbn Ebî Hâtim, a.g.e., II, 37.

⁵³ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., I, 65.

⁵⁴ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., I, 63.

⁵⁵ Râvîlerin zabt açısından değerlendirildiklerine dair diğer örnekler için bkz. İbn Ebî Hâtim, a.g.e., I, 153.

⁵⁶ Yücel, a.g.e., s. 105.

⁵⁷ Daha geniş bilgi için bkz. Yücel, a.g.e., s. 102-113.

adı verilmiştir.⁵⁸

Cerh ve ta'dîl lafızlarını kısımlara ayıran ilk kişi İbn Ebî Hâtim er-Râzî'dir (ö. 327/939). Meşhur eseri Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl'in mukaddimesinde, onun zamanına kadar muhaddisler arasında kullanılagelen lafızları delâlet ettiği anlamlara göre derecelendirmiştir.⁵⁹ Daha sonra gelen muhaddisler onun bu taksimini esas almışlardır. el-Hatîbu'l-Bağdâdî (ö. 463/1071), İbnu's-Salâh (ö. 642/1244), Nevevî (ö. 676/1277) gibi muhaddisler bu tasnifi olduğu gibi alırken Zehebî (ö. 748/1347), Irâkî (ö. 806/1403), İbn Hacer (ö. 852/1448), Sehâvî (ö. 902/1496) bu lafızları daha ayrıntılı bir şekilde tasnif etmişlerdir.

B- Ta'dîl İstilahları

İncelediğimiz kitapta zayıf râviler tanıtılmış olmasına rağmen cerh istilahlarının yanı sıra zaman zaman ta'dîl istilahlarının kullanıldığı da görülüyor. Her ne kadar bu tür istilahlar kullanılmış olsa da bu durum, kitabı bir du'afâ kitabı olmaktan çıkarmaz. Yeri geldikçe kısmen de değinilmiş olsa bu lafız ve istilahları tanıtmanın yararlı olacağı kanısındayız.

Ukaylî'nin kitabında tesbit edebildiğimiz ta'dîl lafızlarını Zehebî'nin sistematize ettiği ta'dîl mertebelerine⁶⁰ göre sıralıyoruz:

- Birinci mertebe: ثبت (Sağlamdır)⁶¹
- İkinci mertebe: ثقة (Güvenilirdir)⁶²
- Üçüncü mertebe: لا بأس به , ليس به بأس (Rivâyetinde sakınca yoktur)⁶³
- Dördüncü mertebe: صويلح (Hadisi delil olarak kullanılabilir)⁶⁴

⁵⁸ Uğur, Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, s. 54.

⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., I, 37.

⁶⁰ ez-Zehebî, Mizân, I, 4.

⁶¹ el-Ukaylî, a.g.e., II, 5, 41, 205.

⁶² el-Ukaylî, a.g.e., I, 186, 233, 295; II, 124, 205, 261, 322; III, 44.

⁶³ el-Ukaylî, a.g.e., I, 184; II, 69, 106, 126; III, 44, 178, 289.

⁶⁴ el-Ukaylî, a.g.e., II, 334.

Ukaylî'nin kitabında geçen ta'dîl lafızları bunlarla sınırlıdır. Bir du'afâ kitabı olması nedeniyle ta'dîl lafızlarının çok olması da zaten beklenemezdi.

C- Cerh ıstılahları

İbnu's-Salâh, İbn Ebî Hâtim'in görüşünü benimseyerek cerh lafızlarını dört, Zehebî beş, Suyûtî ise altı mertebeye ayırmıştır.⁶⁵ Ukaylî'de geçen cerh lafızlarını, Zehebî'nin taksimini esas alarak en hafifinden en ağırına doğru sıralayalım.

•Birinci mertebe:

(Hadisinde zayıflık vardır.) ⁶⁶	في حديثه ضعف
(Kuvvetli değildir.) ⁶⁷	ليس بالقوى
(O kadar güvenilir değildir.) ⁶⁸	ليس بذلك
(Hadisi delil değildir.) ⁶⁹	ليس حديثه بحجة
(Hadis rivâyetinde gevşektir.) ⁷⁰	لين الحديث
(Şahsı veya güvenilirliği açısından durumu bilinmemektedir.) ⁷¹	مجهول
(Onu bazen beğenir bazen beğenmezsin.) ⁷²	تعرف و تنكر

•İkinci mertebe:

(Zayıftır.) ⁷³	ضعيف
(Hadisleri zayıftır.) ⁷⁴	ضعيف الحديث
(Bir şey değil.) ⁷⁵	ليس بشئ
(Hadisi delil alınmaz.) ⁷⁶	لا يحتج بحديثه
(Hadisinde uyumsuzluk vardır.) ⁷⁷	مضطرب الحديث

⁶⁵ İbnu's-Salâh. Mukaddime, s. 59; Zehebî. a.g.e., I. 4; es-Suyûtî. Tedrîbu'r-Râvî. I. 346-347.

⁶⁶ el-Ukaylî, a.g.e., I. 88.

⁶⁷ el-Ukaylî, a.g.e., I. 88.

⁶⁸ el-Ukaylî, a.g.e., I. 22; II. 147; III. 173,205; IV. 188.

⁶⁹ el-Ukaylî, a.g.e., III. 341.

⁷⁰ el-Ukaylî, a.g.e., III. 83.

⁷¹ Bu lafız Du'afâ'da 106 yerde geçmektedir. Örneğin bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I. 128; II. 220; III.154; IV.146

⁷² el-Ukaylî, a.g.e., I. 40; III. 328.

⁷³ Bu lafız Du'afâ'da 186 yerde geçmektedir. Örneğin bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I. 50; II. 44; III. 104; IV. 99.

⁷⁴ Bu lafız Du'afâ'da 63 yerde geçmektedir. Örneğin bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I. 115; II. 30; III. 18; IV. 191.

⁷⁵ Bu lafız Du'afâ'da 220 yerde geçmektedir. Örneğin bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I. 60; II. 128; III. 247; IV. 7.

⁷⁶ el-Ukaylî, a.g.e., III. 289; IV. 88, 161.

(Makbul olmayan hadis rivâyet eder.)⁷⁸

منكر الحديث

•Üçüncü mertebe:

(Güvenilir değildir.)⁷⁹

ليس بثقة

(O, terkedilmiştir.)⁸⁰

متروك

(Hadisi sâkıttır.)⁸¹

ذاهب الحديث

(Hakkında bir şey söylemediler.)⁸²

سكتوا عنه

(Durumu şüphelidir.)⁸³

فيه نظر

(İnsanlar hadisini atmıştır.)⁸⁴

طرح الناس حديثه

(Hadisi yazılmaz.)⁸⁵

لا يكتب حديثه

(Onu kaldır at.)⁸⁶

ارم به

(Üzerini çiz.)⁸⁷

اضرب عليه

•Dördüncü mertebe:

(Hadisi terkedilmiştir.)⁸⁸

متروك الحديث

(Hadis uydurmakla itham edilir.)⁸⁹

يتهم بوضع الحديث

(Bir hocadan duymamış olduğu hadisleri
ondan duymuş gibi rivâyet eder.)⁹⁰

يسرق الاحاديث

•Beşinci Mertebe:

(Yalancıdır.)⁹¹

كذاب

(İnsanların en yalancısıdır.)⁹²

أكذب الناس

⁷⁷ el-Ukaylî, a.g.e., I, 139; II, 137; III, 341, 455; IV, 100.

⁷⁸ Bu lafız Du'afâ'da 210 yerde geçmektedir. Örneğin bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I, 91; II, 141; III, 286; IV, 327.

⁷⁹ Bu lafız Du'afâ'da 66 yerde geçmektedir. Örneğin bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I, 50; II, 84; III, 64; IV, 102.

⁸⁰ el-Ukaylî, a.g.e., I, 128, 170.

⁸¹ el-Ukaylî, a.g.e., II, 302; III, 112, 152; IV, 130, 149.

⁸² Bu lafız Du'afâ'da 30 yerde geçmektedir. Örneğin bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I, 50; II, 255; III, 473; IV, 240.

⁸³ Bu lafız Ukaylî'de 100 yerde geçmektedir. Örneğin bkz. el-Ukaylî, a.g.e., III, 338; IV, 61, 374.

⁸⁴ el-Ukaylî, a.g.e., II, 335.

⁸⁵ el-Ukaylî, a.g.e., I, 77, 110; II, 43, 258; III, 13, 275; IV, 69, 106.

⁸⁶ el-Ukaylî, a.g.e., I, 59, 110, 255; IV, 240, 380.

⁸⁷ el-Ukaylî, a.g.e., I, 222, 225.

⁸⁸ el-Ukaylî, a.g.e., I, 77; II, 157; III, 360; IV, 146.

⁸⁹ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 67.

⁹⁰ el-Ukaylî, a.g.e., I, 113; IV, 58.

⁹¹ Bu lafız Du'afâ'da 60 yerde geçmektedir. Örneğin bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I, 69; II, 173; III, 116; IV, 102.

(Yalan söyler.)⁹³

يكذب

(Pis bir yalancıdır.)⁹⁴

كذاب خبيث

(Hadis uydurur.)⁹⁵

يضع الحديث

(Hadis uydurur.)⁹⁶

يشيع الحديث

1-En çok kullandığı cerh ıstılahları

a)Münkerü'l-Hadîs (منكر الحديث)

Münkerü'l-hadîs ıstılahının ifade ettiği anlamı daha iyi anlamak için öncelikle münker teriminin anlamına bir göz atalım.

Bir terim olarak H. III. asırdan itibaren kullanılmaya başlamıştır. Münker terimini, bu asırda mervî hakkında ilk kullanan İshak b. Râhuye (ö. 238/853) olmuştur.⁹⁷

Münker terimi ilk dönemlerden itibaren “râvînin sika râvîlere muhâlif olarak rivâyet ettiği hadis”⁹⁸ anlamında kullanılmıştır. İbnu's-Salâh münker ile şazz arasında herhangi bir ayırım yapmayarak her ikisinin de aynı anlama geldiğini ileri sürmüştür. Ancak münkerin şâzzdan farklı olarak sika ve mutkîn olmayan râvînin teferrüdü olmasını şart koşturmuştur.⁹⁹ Bu ifade oldukça yaygın olarak kullanılmıştır.¹⁰⁰

Münker teriminin kullanım şekillerini kısaca tesbit ettikten sonra münkerü'l-hadîs lafzının anlamını açıklamaya çalışalım.

⁹² el-Ukaylî, a.g.e., I, 105, 127, 265; II, 135.

⁹³ el-Ukaylî, a.g.e., I, 171; II, 179; III, 263, 277; IV, 49, 437, 453.

⁹⁴ el-Ukaylî, a.g.e., III, 250; IV, 11, 67.

⁹⁵ el-Ukaylî, a.g.e., II, 225, 271; III, 114, 257; IV, 22, 103, 235.

⁹⁶ el-Ukaylî, a.g.e., I, 84.

⁹⁷ Yücel, a.g.e., s. 82.

⁹⁸ Müslim, Sahîh (Mukaddime), I, 7.

⁹⁹ İbnu's-Salâh, a.g.e., s. 38.

¹⁰⁰ Yücel, a.g.e., s. 83-87.

Münkerü'l-hadîs lafzı ıstılâhî anlamı bakımından genellikle hadisleri yukarıda gördüğümüz çerçevede münker olan kimse anlamlarına gelmektedir.¹⁰¹

Münkerü'l-hadîs lafzı, farklı anlamlarda kullanılmıştır.

İbn Hacer münkerü'l-hadîs diye hadislerinde mutlak teferrüd görülen râvîyi kasteder.¹⁰² Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtîm, İbn Nümeyr, Ahmed b. Hanbel, Amr b. Ali el-Fellâs, Buhârî gibi muhaddisler, bu ıstılâhı ciddî kusurlar nedeniyle hadisleri zayıf olan, asılsız rivâyetleri nakleden râvîler hakkında, bir anlamda hadisleri zayıf olan "metrûk râvîler" anlamında kullanırlar.¹⁰³

Ukaylî, münkerü'l-hadîs ıstılahını kullanırken Ahmed b. Hanbel ve Buhârî'nin nakillerine dayanmıştır. Dolayısıyla bu muhaddislerin münkerü'l-hadîs lafzına yükledikleri anlamı, o da kabul etmiştir.¹⁰⁴

Ukaylî'nin kitabında münkerü'l-hadîs lafzının yanı sıra râvînin rivâyetlerinde münker hadis bulunduğunu ifade eden, ama münker sözünün de yer aldığı başka lafızlar da vardır. Bunlar; **حدث بمناكير** (münker hadisler rivâyet etmiştir)¹⁰⁵, **روى مناكير** (münker hadisler rivâyet etmiştir)¹⁰⁶, **في حديثه بعض المناكير** (hadislerinden bazısı münkerdir)¹⁰⁷, **صاحب مناكير** (münker rivâyetleri bilinir) lafızlarıdır.¹⁰⁸

"Fî hadîsihî ba'du'l-menâkir" tabirinin anlamı ve kapsamı diğerlerinden farklı olmalıdır. Sehâvî'nin (ö. 902/1497) naklettiğine göre İbn Dakîku'l-Îd (ö. 702/1320) rivâyetleri tamamen münker olan râvîler ile bazı rivâyetleri münker olanlara delâlet eden tabirlerin aynı olmadığını söylemiştir. Ona göre birinciler münkerü'l-hadîs diye

¹⁰¹ Uğur, Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, s. 273.

¹⁰² İbn Hacer, a.g.e., VIII, 388-389.

¹⁰³ Bu kullanım örnekleri için bkz. Buhârî, a.g.e., II, 345; VI, 137; İbn Ebî Hâtîm, a.g.e., II, 126; III, 167; VIII, 234; IX, 81.

¹⁰⁴ Bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I, 43, 60, 105, 126, 202, 309, 317; II, 11, 14, 84, 159, 212, 310; III, 39, 87, 166, 258, 350; IV, 12, 31, 44, 213, 235, 343, 403, 419.

¹⁰⁵ Bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I, 51, 68, 115.

¹⁰⁶ Bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I, 44.

¹⁰⁷ Bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I, 59.

¹⁰⁸ Bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I, 54.

nitelendirilmekte ve metrûk râvîlerden sayılmaktadır. İnciler ise bazı rivâyetleri münker olmakla birlikte metrûk sayılmamaktadır.¹⁰⁹

Ukaylî, kitabında hem münkerü'l-hadîs lafzını hem de rivâyetlerinde münker hadis bulunduğunu ifade eden lafızları kullanmıştır. Şimdi Ukaylî'nin münkerü'l-hadîs olarak değerlendirdiği veya naklettiği kişilere örnekler verelim.

▪Abdülaziz b. İmrân ez-Zührî (?) zayıf kabul edilmiş bir kişidir. Ukaylî, Buhârî'den naklen bu kişinin "hadisi yazılamaz ,münkerü'l-hadîs" olduğunu söylemiştir.¹¹⁰ Ahmed b. Hanbel de ondan hadis yazmadığını söylemiştir.¹¹¹

▪Abdulvâhid b. Meymûn Ebû Hamza el-Yemânî'yi (?), muhaddisler zayıf ve metrûk kabul etmişlerdir.¹¹² Ukaylî, bu kişiyi yine Buhârî'nin sözünü tekrarlayarak münkerü'l-hadîs diye tanıtmıştır.¹¹³

▪Ömer b. Hamza (?)¹¹⁴ da hadislerinde münkerler olduğu için zayıf kabul edilmiştir.¹¹⁵

b) Zayıf veyâ Hadîsi Zayıf (ضعیف و ضعیف الحديث)

Zayıf terimi, râvînin hadis ehliyeti açısından güvenilir olmadığını ve hadislerinin terk edilecek seviyede olduğunu ifade eder. Hadisi zayıftır anlamına gelen za'îfû'l-hadîs terimi de aynı şeyi ifade eder.¹¹⁶

¹⁰⁹ Leknevî, er-Ref'u ve't-Tekmîl, s. 210.

¹¹⁰ el-Ukaylî, a.g.e., III, 13.

¹¹¹ Buhârî, a.g.e., VI, 29; İbn Hibbân, a.g.e., IV, 139; ez-Zehebî, Mizân, II, 632.

¹¹² Buhârî, a.g.e., VI, 58; ez-Zehebî, Mizân, II, 676.

¹¹³ el-Ukaylî, a.g.e., III, 51.

¹¹⁴ Buhârî, a.g.e., VI, 148; İbn Hacer, a.g.e., V, 437; Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 427; ez-Zehebî, a.g.e., III, 192.

¹¹⁵ el-Ukaylî, a.g.e., III, 153.

¹¹⁶ Yücel, a.g.e., s. 98.

Zayıf teriminin hangi râvîler için kullanıldığı hususunda Yahyâ b. Maîn'in şöyle bir açıklaması vardır: "Za'îfû'l-hadîs dediğimde, o şahıs sika değildir, hadisleri yazılmaz demek istiyorum."¹¹⁷ Dolayısıyla Yahyâ b. Maîn bu lafzı metrûk râvîler hakkında kullanılmıştır.

İbn Ebî Hâtim ise za'îfû'l-hadîsin "hadisi terk edilmeyen ancak itibara alınan râvîler" hakkında kullanıldığını açıklamıştır.¹¹⁸

Ukaylî, zayıf veya za'îfû'l-hadîs lafızlarını Yahyâ b. Maîn'den naklederek vermiştir.¹¹⁹

Zayıf lafzı ile aynı fiilin mastarı olan **ضعف** lafzı da örneğin **في حديثه ضعف**¹²⁰ cerhi ifade eder. Ancak bu lafız nekre halinde bulunduğundan asgarî bir zayıflık ifade eder diyebiliriz.

Ukaylî'nin zayıf olarak kabul ettiği râvîlere birkaç örnek verelim.

•Ömer b. Hubeyb el-Kâdî (?) hakkında Ukaylî, onun zayıf olduğuna dâir nakiller kullanmıştır.¹²¹ Yahyâ b. Maîn zayıf olduğunu söyler. İbn Hibbân da onu cerh etmiştir.¹²²

•Osman b. Abdurrahman el-Vakkâsî ez-Zührî (?), zayıf olduğunda ittifak edilmiş bir kişidir. Ukaylî de onu zayıf olduğu için du'afâdan saymıştır.¹²³ Ali b. el-Medîni gerçekten zayıf olduğu görüşündedir. Yahyâ b. Maîn'e göre de bu kişi zayıftır. İbn Hibbân onunla ihticâcın doğru olmadığını söylemiştir.¹²⁴

¹¹⁷ Yahyâ b. Maîn, a.g.e., I, 112; Ayrıca bkz. İbn Hacer, Lisân, I, 13; İbnu's-Salâh, 'Ulûm, s. 124.

¹¹⁸ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., II, 37.

¹¹⁹ Bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I, 16, 32, 50, 205, 257; II, 11, 44, 53, 80, 295; III, 21, 53, 96, 253, 334, 431; IV, 40, 63, 126, 244, 386, 393, 446.

¹²⁰ el-Ukaylî, a.g.e., I, 88.

¹²¹ el-Ukaylî, a.g.e., III, 152.

¹²² İbn Hibbân, a.g.e., II, 89; Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 426.

¹²³ el-Ukaylî, a.g.e., III, 206.

¹²⁴ Buhârî, a.g.e., VI, 238; İbn Hibbân, a.g.e., II, 98; Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 394; ez-Zehebî, a.g.e., III, 43.

•Zübeyr b. Saîd el-Hâşimî (?) de zayıf ve za'îfî'l-hadîs olduğu için metrûk kabul edilmiştir.¹²⁵

Ukaylî'nin zayıf olarak kabul ettiği kişiler diğerk muhaddislerce de çoğunlukla zayıf kabul edilmiş kişilerdir. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki zayıf ve za'îfî'l-hadîs lafızları tamamen metrûk râviler hakkında kullanılmıştır.

c) Leyse bi-Şeyin (ليس بشئ)

“Hiçbir şey değil” anlamına gelen lafız, metrûk râviler hakkında şiddetli cerh lafzı olarak kullanılmıştır.¹²⁶

Söz konusu lafzı râvî ve mervî hakkında H. II. asır muhaddislerinden Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778)¹²⁷, Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797)¹²⁸ ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813)¹²⁹ kullanmışlardır.

Kaynaklarda Yahyâ b. Maîn'in bu lafzı râvî hakkında “hadisi az” anlamında kullandığı ifade edilmektedir.¹³⁰ Ancak bunun doğru olmadığı, Yahyâ b. Maîn'in bu lafzı şiddetli bir cerh ifadesi olarak kullandığı ortaya çıkmıştır. Abdülfettah Ebû Gudde İbn Maîn'in bu lafzı “hadisi az” anlamında değil de cerh lafzı olarak kullandığını otuz bir delil zikrettikten sonra açıklamıştır.¹³¹ Yahyâ b. Maîn bu lafzı, son derece zayıf ve metrûk anlamında kullanmıştır.

¹²⁵ el-Ukaylî, a.g.e., II, 89. Ayrıca bkz. Yahyâ b. Maîn. a.g.e., II, 171.

¹²⁶ Yücel, Hadis İliminde Tenkid Terimleri ve İlgili Çalışmalar, s. 107.

¹²⁷ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., II, 20.

¹²⁸ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., I, 270.

¹²⁹ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., I, 244.

¹³⁰ Leknevî, a.g.e., s. 213.

¹³¹ Leknevî, a.g.e., s.221(Dipnot)

Ukaylî ليس بشئ lafzını Yahyâ b. Maîn'den naklen kullanmıştır. Örneğin; Ukaylî, Ubeydullah b. Zahr ed-Damrî hakkında Yahyâ b. Maîn'den naklen bu lafzı kullanmaktadır.¹³² Bu kişinin bütün hadisleri zayıf ve metrûk kabul edilmiştir.¹³³

•Dâvud b. Yezîd el-Evdî (ö. 551/1156) de zayıf ve metrûk bir kişidir. Ukaylî onun hakkında ليس بشئ demektedir.¹³⁴

Örneklerden de anlaşılacağı üzere Ukaylî, ليس بشئ lafzını Yahyâ b. Maîn'den naklen zayıf râvîler hakkında kullanmıştır. Bu lafız Ukaylî'nin kitabında en çok yer alan lafızlardandır.¹³⁵

d) Mechûl (مجهول)

Mechûl kelimesi sözlükte bilinmeyen anlamına gelmektedir.¹³⁶ “Hadisle meşgul olmayan, hadis ilmiyle tanınmayan, fazla hadis rivâyet etmeyen ve hadis âlimlerinin tanımadığı kimse” diye genel bir tanımlama da yapılır.¹³⁷

Mechûl ıstılahta; zâhirle bâtında adâleti bilinmeyen, sadece bâtında adâleti belli olmayan(mestûr) ve kimliği(aynı) bilinmeyen diye üç kısma ayrılır.¹³⁸ Bu üçüncü çeşit mechûl için râvînin mechûl, olması kendisinden sadece bir kişi rivâyet etmesi nedeniyledir.¹³⁹ Ancak şu da unutulmamalıdır ki kendisinden sadece bir kişi rivâyette bulunduğu halde mechûl kabul edilmeyen râvîler de vardır. Bunun yanında birçok kimsenin rivâyette bulunduğu râvîler de bazen mechûl kabul edilmiştir.¹⁴⁰ Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî'ye (ö. 258/872) göre râvî'nin cehâletini tesbitte kendisinden rivâyet

¹³² el-Ukaylî, a.g.e., III, 120.

¹³³ İbn Hacer, Tehzîb, V, 12; İbn Hibbân, a.g.e., II, 62; Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 382; ez-Zehebî, a.g.e., III, 6.

¹³⁴ el-Ukaylî, a.g.e., II, 34. Ayrıca bkz. İbn Hacer, a.g.e., III, 305; Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 154; ez-Zehebî, a.g.e., II, 21.

¹³⁵ Diğer örnekler için bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I, 50, 104, 112, 121, 202, 235, 268; II, 29, 70, 131, 193, 203; III, 23, 142, 303, 395, 473; IV, 46, 61, 86, 102, 143, 169, 213, 268, 310, 366, 464.

¹³⁶ İbn Manzûr, a.g.e., XI, 125 (c-h-l maddesi).

¹³⁷ el-Hatîb, a.g.e., s. 11, 149; Uğur, a.g.e., s. 211.

¹³⁸ İbnu's-Salâh, a.g.e., s. 49-54.

¹³⁹ el-Hatîb, a.g.e., s. 111.

¹⁴⁰ İbn Recep, Şerhu 'İleli't-Tirmizî, s. 80-82.

eden râvîlerin sayısı esastır. Buna göre kendisinden sadece tek kişinin rivâyette bulunduğu râvî mechûl sayılır. Kendisinden rivâyette bulunanların sayısı iki veya daha fazla olduğunda cehâlet ortadan kalkar.¹⁴¹ Ali b. el-Medînî ise râvînin cehâletini tesbit ederken rivâyet ettiği hadis sayısı ile muhaddisler arasındaki şöhretini esas almıştır. Ahmed b. Hanbel de râvînin cehâleti ile muhaddisler tarafından tanınmasını kastetmiştir.¹⁴²

Hadis bilginleri, cehâletin türüne göre râvîleri mechûlu'l-'ayn¹⁴³ olan ve mechûlu'l-hâl¹⁴⁴ olan olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Bu gruplar hakkında çeşitli hükümler ortaya konmuştur. Kısaca değinmek gerekirse; mechûlu'l-'ayn mübhem hükmünde olup hadis âlimlerinin çoğunluğuna göre makbul değildir. Mechûlu'l-hâl olan râvînin rivâyetleri ise islam âlimlerinin büyük çoğunluğuna göre merdûttur. Zîra rivâyetin kabulü için ilk şart râvîsinin adâletli olmasıdır.¹⁴⁵ Ancak mechûlu'l-hâl veya mestûrun rivâyetlerinin kabul edileceği görüşünde olanlar da vardır. Örneğin İbn Hibbân (ö. 354/965), mechûlu'l-hâlin rivâyetinin bazı şartlarla kabul edileceği görüşündedir. Ona göre mechûlu'l-hâl olan râvînin rivâyeti şeyhleri ve kendisinden rivâyette bulunan kimselerin sika olmaları, ayrıca rivâyet ettiği hadisin de münker olmaması şartlarıyla makbuldür.¹⁴⁶

Görüldüğü üzere mechûl lafzı muhaddisler tarafından çeşitli şekillerde anlaşılmıştır. Genellikle ilk üç asır muhaddisleri râvînin cehâletini tesbit ederken kendisinden rivâyette bulunanların sayısını değil de muhaddisler arasındaki şöhreti ile kendisinden güvenilir râvîlerin rivâyette bulunmasını dikkate almışlardır.¹⁴⁷

Ukaylî'nin mechûl olarak kabul ettiği râvîlere birkaç örnek verelim.

¹⁴¹ İbn Recep, a.g.e., s. 82.

¹⁴² İbn Recep, a.g.e., s. 82-84.

¹⁴³ Rivâyette infirâd edilmesi yüzünden mechûl sayılan râvîye denir. (Uğur, a.g.e., s. 212.)

¹⁴⁴ Kendisinden iki veya daha fazla kimse ismini açıklayarak hadis rivâyet etmişken hakkında cerh ve ta'dille ilgili bir hüküm verilmediği için âdil olup olmadığı bilinmeyen râvîye denir. (Uğur, a.g.e., s. 213.)

¹⁴⁵ Uğur, a.g.e., s. 212-213.

¹⁴⁶ Sönmez, İbn Hibbân ve Cerh-Ta'dil Metodu, s. 29.

¹⁴⁷ Yücel, a.g.e., s. 64.

•Ali b. el-Cend (?), neseb ve rivâyet açısından bilinmediği için Ukaylî tarafından “mechûl” lafzıyla cerh edilmiştir.¹⁴⁸

•Hâlid b. Îsâ'yı (?) Ukaylî “mechûlün bi'n-nakl (rivâyetinde mechûldür)” tabiriyle zayıf sayar.¹⁴⁹

Ukaylî, kitabına aldığı mechûl kişilerin hangi yönden yâni adâlet (mestûr) yönüyle mi, kimlik ('ayn) yönüyle mi mechûl oldukları hakkında fazla açıklık getirmemiştir. Tanınmadıklarını belirtmekle yetinmiştir. Mechûlu'l-'ayn ve mechûlu'l-hâl ayırımı Ukaylî'de az bulunmaktadır.¹⁵⁰

Râvînin tanınmaması genellikle mechûl lafzıyla ifade edilmekle birlikte başka lafızlar da kullanılmıştır. Ukaylî'nin Du'afâ'sında da geçen bu lafızlardan bazıları şunlardır:

لا يعرف	: (Şahıs tanınmamaktadır.) ¹⁵¹
لا يعرف بنقل الحديث	: (Hadis rivâyetiyle tanınmamaktadır.) ¹⁵²
ليس بمعروف	: (Tanınmış değildir.) ¹⁵³
ليس بمشهور	: (Meşhûr değildir.) ¹⁵⁴

•Yahyâ b. Müsennâ Ebû Şu'be (?) hakkında Ukaylî لا يعرف بالنقل tabirini kullanmıştır. Zehebî de: “Bu kişinin kim olduğunun bilinmediğini.” söyler.¹⁵⁵

•Abdül-A'la b. Abdullah b. Kays (?) hakkında Ukaylî ليس بمشهور tabirini

¹⁴⁸ el-Ukaylî, a.g.e., III, 224. Ayrıca bkz. Buhârî, a.g.e., VI, 266 (Bu şahıs Buhârî'de Ali b. Cüneyd şeklinde geçmiştir.); İbn Hibbân, a.g.e., II, 109; ez-Zehebî, a.g.e., III, 118.

¹⁴⁹ el-Ukaylî, a.g.e., II, 19. Ayrıca bkz. İbn Hacer, a.g.e., II, 382.

¹⁵⁰ Ukaylî'nin mechûl kabul ettiği diğer kişiler için bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I, 23, 33; II, 19, 22, III, 40, 60, 100, 251; IV, 43, 355.

¹⁵¹ el-Ukaylî, a.g.e., I, 155.

¹⁵² el-Ukaylî, a.g.e., I, 93; II, 276; IV, 354.

¹⁵³ el-Ukaylî, a.g.e., I, 56.

¹⁵⁴ el-Ukaylî, a.g.e., I, 55.

¹⁵⁵ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 432; ez-Zehebî, Mîzân, IV, 405.

kullanmıştır.¹⁵⁶

e) Fîhi Nazar (فيه نظر)

“Hakkında ihtilaf vardır” anlamına gelen bu lafız genellikle metrûk râvîler hakkında kullanılmıştır.¹⁵⁷

Bu lafzı en çok kullananlar Buhârî ve Ebû Hâtim er-Râzî’dir. Buhârî bu lafzı çoğunlukla râvînin terkinin gerektiren diğer cerh lafızlarıyla birlikte kullanmıştır.¹⁵⁸ Zehebî: “ Buhârî genellikle yalancılıkla itham etmediği râvî hakkında فيه نظر lafzını kullanmaz.”¹⁵⁹ ve “ Buhârî’nin müttehem olmayan râvî hakkında فيه نظر dediği nâdirdir.”¹⁶⁰ diyerek Buhârî’nin bu lafzı hangi anlamda kullandığına açıklık getirmiştir. Ayrıca Zehebî, Buhârî’nin: “ Gıybetten dolayı Allah’ın beni hesaba çekeceğini sanmıyorum.” sözüne karşılık şöyle demiştir: “ Doğru söyledi. Cerh ve ta’dîle dâir sözlerine bakılınca onun insanları tenkîd etmekten nasıl kaçındığı ve taz’îfinde nasıl insaflı davrandığı görülür. En kötü sözü فيه نظر , منكر الحديث gibi ifadelerdir. كذاب , كان , كذب gibi sözleri kullandığı çok az görülür. Öyleyse o, biri hakkında hadisinde şüphe var demişse o kimse müttehemdir, vâhîdir.”¹⁶¹ Böyle olmakla birlikte Buhârî’nin فيه نظر dediği bütün râvîlerin mecrûh olup olmadığı tartışılmıştır. Ebû Gudde, hocası Habîburrahmân el-A‘zamî’nin görüşüne dayanarak Buhârî’nin فيه نظر dediği halde hadis münekkitlerinin tevsik ettiği râvîlerin sayısının pek de az olmadığından hareketle Buhârî’nin bu lafzı metrûk râvîler hakkında kullandığı görüşünün genel olmadığı kanaatindedir. Üstelik Buhârî’nin bu sözüyle hadisin belirli bir isnadını, çoğu kez de râvînin kendisini değil, hadisini kastedtiğini belirtmiştir.¹⁶²

¹⁵⁶ el-Ukaylî, a.g.e., III, 59.

¹⁵⁷ Yücel, a.g.e., s.122.

¹⁵⁸ Buhârî, a.g.e., V, 259.

¹⁵⁹ ez-Zehebî, a.g.e., I, 416.

¹⁶⁰ ez-Zehebî, a.g.e., III, 51-52.

¹⁶¹ Leknevî, a.g.e., s. 389-391(Muhakkikin dipnotu); ez-Zehebî, Siyer, XII, 439-441.

¹⁶² et-Tehânevî, Kavâ'id, s. 257 (Dipnot).

Söz konusu olan lafız **في اسناده نظر** , **في حديثه نظر** lafızlarından biriyle sened veya mervî hakkında, isnadın veya hadisin çeşitli sebeplerle zayıflığını ifade etmek üzere de kullanılmıştır.

فيه نظر lafzı ve diğer kullanım şekilleri Ukaylî'nin çokça yer verdiği lafızlardandır. Ukaylî, bu lafızları genellikle Buhârî'den nakletmektedir. Şimdi bunları örnekleriyle açıklamaya çalışalım.

▪Süleyman b. Ahmed el-Vâsitî (?) hakkında Ukaylî, Buhârî'den naklen **فيه نظر** lafzını kullanmıştır.¹⁶³

▪Abbâd b. Abdullah el-Esedî (?) için de **فيه نظر** lafzı kullanılmıştır.¹⁶⁴

▪Abdullah b. Ya'lâ b. Mürre es-Sakafî (?) hakkında Ukaylî, **فيه نظر** lafzını kullanmıştır. İbn Hibbân da bu kişiyi mecrûh saymıştır.¹⁶⁵

Ukaylî'nin **فيه نظر** lafzını kullandığı râvîlerden çoğu Buhârî'nin görüşüne uygun olarak metruk sayılan kişilerdir.¹⁶⁶

f) Seketû anh (سكتوا عنه)

“ Hakkında bir şey söylemediler, sustular ” anlamına gelen bu lafız hadis ıstılahında genellikle metruk râvîler hakkında kullanılmıştır.¹⁶⁷

Bu lafız H. III. asırdan itibaren en çok Buhârî, kimi zaman da Müslim ve Ebû Hâtim er-Râzî tarafından kullanılmıştır.¹⁶⁸ Adı geçen muhaddisler bu lafızla neyi

¹⁶³ el-Ukaylî, a.g.e., II. 122. Ayrıca bkz. Buhârî, a.g.e., IV. 3.

¹⁶⁴ el-Ukaylî, a.g.e., III. 37. Ayrıca bkz. Buhârî, a.g.e., VI. 32; ez-Zehebî, Mizân. II. 368.

¹⁶⁵ el-Ukaylî, a.g.e., II. 318; İbn Hibbân, a.g.e., III. 25.

¹⁶⁶ Ukaylî'nin bu lafzı kullandığı diğer kişiler için bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I. 45. 124; II. 19. 65; III. 137. 324; IV. 159, 400.

¹⁶⁷ Uğur, a.g.e., s. 354.

¹⁶⁸ Yücel, a.g.e., s. 128.

kasdettiklerini açıklamamışlardır. Ancak gerek adı geçen muhaddislerin gerekse diğer münekkitlerin, bu lafzı kullandıkları râvîleri şiddetli cerh lafızlarıyla tenkîd ettikleri görülmüştür. Buradan anlaşılmaktadır ki سكتوا عنه lafzı metrûk râvîler hakkında kullanılmıştır. Örneğin Buhârî'nin söz konusu lafzı “مترك الحديث , تركوه , ذاهب” gibi râvînin terkini gerektiren diğer cerh lafızlarıyla birlikte kullanması bu lafzın metrûk râvîler hakkında kullanıldığını göstermektedir.¹⁶⁹

Ukaylî سكتوا عنه lafzını diğer lafızlarda olduğu gibi Buhârî'den naklen kullanmıştır. Şimdi bu kişilere birkaç örnek verelim.

•Zeyd b. Ömer (?) hakkında Ukaylî, سكتوا عنه lafzını kullanmıştır.¹⁷⁰ Buhârî de bu kişi hakkında aynı lafzı kullanmıştır.¹⁷¹

•Abdullah b. Ziyâd b. Süleyman b. Semân (?) için de bu lafız kullanılmıştır.¹⁷² Bu kişi başka muhaddisler tarafından da metrûk ve yalancılıkla itham olunan birisidir.¹⁷³

•Kâsım b. Abdullah b. Ömer el-Umerî (?) de Ukaylî'nin bu lafzı kullandığı kişilerden birisidir. Ayrıca bu şahsın hadis uyduran, zayıf, metrûk bir kişiliği de vardır.¹⁷⁴

Ukaylî, سكتوا عنه lafzını Buhârî gibi metrûk râvîler hakkında kullanmıştır.¹⁷⁵

¹⁶⁹ Buhârî, a.g.e., VIII, 105.

¹⁷⁰ el-Ukaylî, a.g.e., II, 72.

¹⁷¹ Buhârî, a.g.e., III, 403; ez-Zehebî, a.g.e., II, 108.

¹⁷² el-Ukaylî, a.g.e., II, 255; Ayrıca bkz. İbn Hibbân, a.g.e., II, 7; ez-Zehebî, a.g.e., II, 423.

¹⁷³ İbn Hacer, Takrîb, I, 416.

¹⁷⁴ el-Ukaylî, a.g.e., III, 473. Ayrıca bkz. Buhârî, a.g.e., VII, 173; İbn Hacer, a.g.e., II, 118; İbn Hibbân, a.g.e., II, 212; Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 481; ez-Zehebî, a.g.e., III, 371.

¹⁷⁵ Bu lafızla ilgili diğer örnekler için bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I, 50; IV, 84, 102.

2-Az kullandığı cerh ıstılahları

a)Feselün (فصل)

Bu lafız; âdî, rezil ve alçak olmak anlamına gelmektedir.¹⁷⁶ Ukaylî'nin Du'afâ'sında en az kullandığı lafızlardan biridir.

•Seyf b. Vehb (?) hakkında Ukaylî bu lafzı Şu'be'den naklederek kullanmıştır. Ayrıca bu kişinin zayıf olduğu da belirtilmiştir.¹⁷⁷

•Meymûn Ebû Abdillâh (Mevlâ Abdurrahmân b. Semûre) (?) hakkında Ukaylî, Şu'be'nin فصل dediğini nakletmektedir.¹⁷⁸

Örneklerden de anlaşılacağı üzere Ukaylî bu lafzı Şu'be'den naklen kullanmıştır.

b) Yüseyyicü fi'l-hadîs (يثيغ في الحديث)

Sözün veya yazının anlaşılamayacak şekilde karışık olması anlamına gelen bu ifade¹⁷⁹ hadis uydurmaktan kinâye olarak kullanılmıştır.

Ukaylî, İsmail b. Şerves es-San'ânî (?) hakkında bu lafza yer vermektedir.¹⁸⁰ Buhârî bu kişi hakkında Abdürrezzak b. Ma'mer'in (?) “كان يثيغ في الحديث” dediğini nakletmektedir.¹⁸¹ Ukaylî burada Buhârî'nin naklini kullanmıştır.

Bu lafız hadis uydurmak anlamında kullanılmış olmaktadır.¹⁸²

¹⁷⁶ İbn Manzûr. a.g.e., XI. 519.

¹⁷⁷ el-Ukaylî, a.g.e., II. 171. Ayrıca bkz. Buhârî, a.g.e., IV, 169; İbn Hacer, Tehzîb, IV. 298.

¹⁷⁸ el-Ukaylî, a.g.e., IV. 185. Ayrıca bkz. İbn Hacer, a.g.e., X, 393.

¹⁷⁹ İbn Manzûr, a.g.e., II, 220.

¹⁸⁰ el-Ukaylî, a.g.e., I, 84. Ayrıca krş. ez-Zehebî, a.g.e., I, 234.

¹⁸¹ Buhârî, a.g.e., I, 359.

¹⁸² Aşikkutlu, Hadiste Rical Tenkîdi, s. 191.

c) Kezâ ve kezâ (كذا و كذا)

Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah, babasının ricâl hakkındaki sözlerini naklederken bu lafzı çok kullanmıştır. Zehebî bu lafzın, râvîdeki gevşeklikten kinâye olduğunu söylemiştir.¹⁸³

Ukaylî bu lafzı Ahmed b. Hanbel'den gelen habere güvenerek kullanmıştır.

•Rişdin b. Sa'd el-Mehrî (ö. 188/806) hakkında Ukaylî bu lafzı kullanmıştır.¹⁸⁴

•Attâb b. Beşîr el-Cezerî'yi (ö. 190/806), İbn Hibbân sika kabul etmiştir.¹⁸⁵ Ukaylî, Yahyâ b. Maîn'e dayanarak bu kişinin zayıf olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in de bu kişi hakkında كذا و كذا lafzını kullandığını nakletmiştir.¹⁸⁶

•Yahyâ b. Süleym et-Tâîfî hakkında da Ukaylî bu lafzı kullanmıştır. Bu kişinin güvenilir olduğu hakkında muhaddisler ittifak etmişlerdir. Ukaylî, Ahmed b. Hanbel'in ondan birşeyler yazdığı ancak hadisleri karıştırdığı bilgisine dayanarak bu kişiyi zayıf saymıştır.¹⁸⁷

d) Yu'rafu ve yünkeru (يعرف و ينكر)

Hadislerinin içerisinde ma'ruf hadislerde münker hadislerde bulunmaktadır anlamına gelmektedir.¹⁸⁸

Bu lafzın kullanımıyla ilgili Ukaylî'nin kitabından birkaç örnek verelim.

¹⁸³ Leknevî, a.g.e., s. 224; ez-Zehebî, a.g.e., IV, 483.

¹⁸⁴ el-Ukaylî, a.g.e., II, 66. Ayrıca krş. İbn Hacer, a.g.e., III, 277; İbn Hibbân, a.g.e., I, 303; ez-Zehebî, a.g.e., II, 49.

¹⁸⁵ İbn Hacer, a.g.e., V, 90.

¹⁸⁶ el-Ukaylî, a.g.e., II, 331.

¹⁸⁷ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 406.

¹⁸⁸ Bu lafzın açıklaması için bkz. Sıddîk, Yusuf Muhammed, eş-Şerhu ve't-Ta'lîl, s. 32.

•Abdullah b. Nâfi es-Sâiğ (?) sika bir kişidir.¹⁸⁹ Ancak Ukaylî, Buhârî'den naklen onun için يعرف وينكر tabirini kullanmıştır.¹⁹⁰

•Ömer b. Ziyâd el-Hilâlî (?) hakkında Buhârî yukarıdaki lafzı kullanmıştır. Ukaylî de bu nakle dayanarak aynı lafzı kullanmıştır.¹⁹¹

Ukaylî'nin bu maddeye örnek olarak verdiği kişiler arasında sika olan kişiler de bulunmaktadır.¹⁹²

e) Leyse bi-zâke (ليس بذاك)

“ O râvî, o kadar güvenilir değildir” anlamına gelmektedir.¹⁹³

Ukaylî, Ömer b. Suhbân (?) hakkında bu lafzı kullanmıştır.¹⁹⁴ Yahyâ b. Maîn, bu kişinin hiçbir değerinin olmadığını söylemektedir.¹⁹⁵

•Osman b. Sa'd el-Kâtib (?) için de bu lafız kullanılmıştır.¹⁹⁶

Bu lafız hadiste kuvvetli ve yeterli mertebede olunmadığını göstermektedir. Bu lafız da diğerleri gibi râvîyi zayıf gösterme anlamında kullanılmıştır.¹⁹⁷

f) Fî dâri fûlânin şecerun yahmilü'l-hadîs (في دار فلان شجر يحمل الحديث)

“Falancanın evinde bir hadis ağacı var” anlamına gelen bu ifade, Ali b. el-Medîni tarafından kullanılmıştır.

¹⁸⁹ ez-Zehebî, a.g.e., II, 513.

¹⁹⁰ el-Ukaylî, a.g.e., II, 311.

¹⁹¹ el-Ukaylî, a.g.e., III, 161. Ayrıca krş. Buhârî, a.g.e., VI, 156; ez-Zehebî, a.g.e., III, 198.

¹⁹² Bu lafzın kullanıldığı diğer yerler için bkz. el-Ukaylî, a.g.e., II, 259; III, 58; IV, 126.

¹⁹³ Uğur, a.g.e., s. 201.

¹⁹⁴ el-Ukaylî, a.g.e., III, 173.

¹⁹⁵ Buhârî, a.g.e., VI, 165; Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 430; ez-Zehebî, a.g.e., III, 207.

¹⁹⁶ el-Ukaylî, a.g.e., III, 205.

¹⁹⁷ Bu lafzın kullanıldığı diğer kişiler için bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I, 22; II, 32; IV, 380.

Ukaylî, Şebâb (Halife) b. Hayyât (ö. 240/854) hakkında Ali b. el-Medînî'nin bu nakline yer vermiştir.¹⁹⁸

Bu ifade hadis uydurmacılığından kinâye olarak kullanılmıştır.¹⁹⁹

III- UKAYLÎ'NİN TENKİTTEKİ TAVRI

Ukaylî'nin cerh ve ta'dîl imamları arasında tenkîd tarzı yönünden hangi gruba dahil olduğunu açıklamadan önce bir ön bilgi olarak münekkitlerin gruplarını görelim. Zehebî ricâl tenkîdi ile uğraşan münekkidler tenkîd tarzı bakımından üç kısma ayırır.²⁰⁰

Tenkîdlerinde inatçı ve katı olanlar (Müte'annid-Müteşeddîd):

Bu gruptaki münekkidler ta'dilde aşırı hassâsiyet göstererek basit iki üç hatadan dolayı râvîyi cerh ederler. Bunların tevsîki makbuldür. Cerhleri ise ihtiyatla karşılanır. Cerh ettikleri râvîler hakkında başka münekkitlerin de görüşüne başvurmak gerekir. Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), İbn Maîn, Ebû Hâtîm (ö. 277/890), el-Cüzcânî (ö. 259/873) bunlardandır.

Tenkîdlerinde gevşek olanlar (Mütesâhil):

Râvîleri kolayca ta'dîl ve tevsîk eden, bu konuda fazla titizlik göstermeyen, her kusuru kolay kolay cerh sebebi saymayan kişilere hadis ıstılahında mütesâhil denir.²⁰¹ Bunlar müteşeddîdlerin zıddıdır. Müteşeddîdlerin cerhi gibi, mütesâhillerin de ta'dîli ihtiyatla karşılanmalıdır. Bu gruba örnek olarak İmam Tirmizî (ö. 279/892), Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014) ve Beyhâkî (ö. 458/1066) verilebilir. Tirmizî'nin hadis rivâyet ettiği bazı şahısları âlimler mecruh saymışlar, sahih hükmünü verdiği bazı hadisleri

¹⁹⁸ el-Ukaylî, a.g.e., II, 22.

¹⁹⁹ Aşikkutlu, a.g.e., s.191.

²⁰⁰ ez-Zehebî, Zikru men Yu'temed, s. 158-159.

²⁰¹ Uğur, a.g.e., s. 405.

sahih kabul etmemişlerdir.²⁰² Hâkim'in tesâhülü de meşhurdur. El-Müstedrek isimli eserinde pek çok zayıf ve mevzû hadis bulunmaktadır.²⁰³

Tenkîdlerinde ılımlı olanlar (Mu'tedil):

Bu gruptakiler tenkîdlerinde orta yolu tutanlardır. Buhârî (ö. 256/870), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebû Zûr'a er-Râzî (ö. 264/877), İbn 'Adî (ö. 365/975) bu gruptakilere örnek olarak verilebilir.

Bu genel tasnifi verdikten sonra şimdi Ukaylî'nin bunlardan hangi gruba girdiğini belirlemeye çalışalım. Ukaylî, kaynaklarda genellikle müteşeddîd olarak nitelendirilmektedir.²⁰⁴ Onun böyle kabul edilmesinin nedeni râvî değerlendirmelerinde titiz davranması olsa gerektir. Ayrıca Ukaylî'nin, münekkidlerce cerh sayılmayacak hataları bile cerh etmesi onun müteşeddîd olduğu kanaatini pekiştirmektedir.

Ukaylî'nin teşeddüdünü örneklerle açıklamaya çalışalım.

•Ukaylî, Ali b. el-Medînî (ö. 234/848) gibi büyük bir âlimi zayıf kabul etmekle müteşeddîd olduğunu göstermiştir. Ali b. el-Medînî, dönemindeki âlimlerin önde gelenidir.²⁰⁵ Ricâl nakdi bilgisiyle birlikte hadis illetlerini tanımada son noktayı yakalamıştı. Belki de o, ilmiyle, takvâsıyla, Buhârî'nin şeyhi olmasıyla zamanının tek kişisiydi. Bütün bu özelliklerine rağmen Ukaylî, kendi değerlendirmelerine dayanarak onu zayıf kabul etmiştir. Cerh sebebi olarak Cehmiyye'ye meylini göstermiştir. Ukaylî'ye göre bir râvî ne kadar güvenilir olursa olsun, onun ehl-i bid'ate mensûbiyeti varsa zayıf kabul edilmesi için yeterli bir sebeptir. Bu görüşü sebebiyle Ukaylî, Ali b. el-Medînî gibi bir âlimi bile cerh etmekten kaçınmamıştır.²⁰⁶

²⁰² Tirmizî'nin tesâhülü içi bkz. ez-Zehebî, Mizân, III, 407 (Kesir b. Abdillâh md.)

²⁰³ Hâkim'in tesâhülüne dâir ifadeler için bkz. İbnu's-Salâh, a.g.e., s. 11; es-Suyûtî, Tedrîbu'r-Râvî, I, 105.

²⁰⁴ Leknevî, a.g.e., 406 vd.; ez-Zehebî, a.g.e., III, 140.

²⁰⁵ Ali b. el-Medînî hakkında bkz. ez-Zehebî, Tezkire, II, 428.

²⁰⁶ el-Ukaylî, a.g.e., III, 235.

Ayrıca Ukaylî, Ali b. el-Medîni'nin kitabında hikâyât türünün çok olmasını da bir cerh sebebi olarak görmektedir.

Ukaylî, şu rivâyeti de kitabında kullanmaktadır. Ahmed b. Hanbel'in Kitâbu'l-'İl'inde, Ali b. el-Medîni kanalıyla gelen birçok rivâyetler vardır. Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah, babasının Ali b. el-Medîni'nin ismini çizerek üzerine "racûlün" kelimesini yazdığını anlatıyor.²⁰⁷ Ukaylî'ye göre bu durum, Ahmed b. Hanbel'in Ali b. el-Medîni'ye gücendiğini göstermektedir. Bu kırgınlık Halku'l-Kur'ân meselesinden kaynaklanmaktadır.

Görüldüğü üzere Ukaylî, diğer münekkidlerce cerh sebebi sayılmayan birkaç husus nedeniyle Ali b. el-Medîni'yi zayıf kabul etmiştir. Bu da onun müteşeddid bir tavır izlediğinin delilidir.

Bütün bunlara rağmen Ukaylî, Ali b. el-Medîni kanalıyla gelen nakilleri büyük ölçüde kullanmıştır. Bu da onun pek tutarlı davranmadığını gösterir. Ayrıca Ukaylî onun hakkında: "İnşaallah hadisi müstekîmdir." şeklinde bir ifade de kullanmıştır.²⁰⁸

•Ömer b. Ali el-Mukaddemî (ö. 190/806) güvenilir kabul edilen bir kişidir. Ukaylî ise tedlîs yaptığına dâir nakillere dayanarak onu zayıf kabul etmiştir.²⁰⁹ Bu da onun teşeddüdünden kaynaklanmaktadır. Oysa Şeyhân onu sahihlerine almışlardır. Kendisinden büyük sika imamlar Yahyâ b. Yahyâ en-Nisâbüri, Affân b. Müslim, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe rivâyette bulunmuşlardır. İbn Sa'd, İbn Hibbân, 'İclî onu sika kabul etmişlerdir.²¹⁰

•Abdülvehhâb b. Atâ el-Hıfâf (ö. 204/819) Ukaylî'nin zayıf kabul ettiği sika kişilerden biridir.²¹¹ Yahyâ b. Maîn de onu sika kabul etmiştir.²¹² Güvenilir olduğu

²⁰⁷ el-Ukaylî, a.g.e., III, 239.

²⁰⁸ el-Ukaylî, a.g.e., III, 235.

²⁰⁹ el-Ukaylî, a.g.e., III, 179.

²¹⁰ Hal tercemesi için bkz. Buhârî, a.g.e., VI, 180; Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 433; ez-Zehebî, Mîzân, III, 214.

²¹¹ Hal tercemesi için bkz. Buhârî, a.g.e., VI, 98; İbn Hacer, a.g.e., VI, 450; ez-Zehebî, a.g.e., II, 681.

noktasında âlimler görüş birliği içindedir. Sadece Ukaylî, za'îfû'l-hadîs olduğu gerekçesiyle onu cerh etmiştir. Teşeddüd göstererek onun zayıf olduğunu söyler. Böyle olduğuna dâir hiçbir örnek vermemiştir.²¹³

▪Abdurrahman b. Servân (ö. 120/738) hadislerinde muhâlefet etmesi gerekçesiyle Ukaylî tarafından zayıf kabul edilir.²¹⁴ Oysa Buhârî onunla ihticâc etmiş, Yahyâ b. Maîn, İbn Hibbân onu sika kabul etmişlerdir.²¹⁵ Ukaylî'nin onu küçük bir hatadan dolayı zayıf sayması teşeddüdünden ileri gelmektedir.

▪Humeyd b. Kays el-Mekkî (?), sika bir kişidir.²¹⁶ Ukaylî onu hadiste kuvvetli değildir şeklindeki nakle dayanarak zayıf sayar.²¹⁷ Yahyâ b. Maîn, İbn Hibbân ise onu sika kabul etmişlerdir.²¹⁸

Verilen örneklerde de görüldüğü üzere Ukaylî cerh sebebi sayılamayacak kusurları dikkate alması nedeniyle müteşeddid bir kimlik sergilemektedir. Bizim incelediğimiz kadarıyla da Ukaylî, yapmış olduğu cerhlerde genelde müteşeddid davranmıştır.

Daha önce de temas ettiğimiz gibi Ukaylî ehl-i bid'at hususunda oldukça katı davranmıştır. Pek çok kişiyi genellikle sika olmalarına rağmen ehl-i bid'ate meyilleri olduğu için zayıf kabul etmiştir. Örneğin, Abdülmelik b. A'yen (?), Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826) şîî, Sevr el-Kilâî (ö. 153/770), Abdü'l-A'lâ b. Abdü'l-A'lâ (ö. 189/804), Abdülvâris b. Saîd et-Tennûrî (ö. 180/796) kaderî; Abdullah b. Yesâr (ö. 131/748) mu'tezilî temâyülleri nedeniyle Ukaylî tarafından du'afâdan sayılmışlardır.

²¹² Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 379.

²¹³ el-Ukaylî, a.g.e., III, 77.

²¹⁴ el-Ukaylî, a.g.e., II, 327.

²¹⁵ ez-Zehebî, a.g.e., II, 553; İbn Hacer, a.g.e., VI, 153.

²¹⁶ Hal tercümesi için bkz. Buhârî, a.g.e., II, 352; İbn Ebî Hâtim, a.g.e., III, 227.

²¹⁷ el-Ukaylî, a.g.e., I, 265.

²¹⁸ İbn Hibbân, Sikât, VI, 189; Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 138;

Şunu belirtmeliyiz ki; Ukaylî'nin müteşeddîd olmasına rağmen nâdiren de olsa mütesâhil davrandığı zamanlarda olmuştur. Örneğin; Ali b. el-Medîni'yi kitabına almak sûretiyle du'afâdan kabul etmiş, daha sonra kitabının pek çok yerinde ondan gelen nakilleri kaynak olarak kullanmıştır. Bu da onun zaman zaman kendi kriterlerini bile dikkate almayarak mütesâhil davrandığını gösterir. Fakat buna rağmen Ukaylî, müteşeddîd grup arasında değerlendirilmesi gereken bir münekkittir.

IV- ZEHEBÎ'NİN UKAYLÎ'YE YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER

Ukaylî'nin tenkîdlerinin şiddetli olduğunu, küçük hataları bile affetmediğini öne sürerek onu eleştiren Zehebî (ö. 748/1347) olmuştur.

Ukaylî kitabına aldığı bazı sika kişiler nedeniyle Zehebî tarafından çeşitli şekillerde eleştirilmiştir. Zehebî'nin en önemli eleştirisi Ukaylî'nin Ali b. el-Medîni'yi kitabına almış olmasındadır. Ona göre Ukaylî'nin bu huccet imamı du'afâdan sayması büyük bir hatadır. Zehebî, Ukaylî'ye: “ Ey Ukaylî! Senin aklın nerede? Kimi cerh ettiğini biliyor musun? Bilmiyor musun ki bu gibi kişilerden her biri senden ve senin kitabında yer almayan çoğu sikadan daha güvenilirdir. Böyle bir kişi hakkında muhaddis şüpheye düşmez.” diyerek bu noktadaki kızgınlığını dile getirmiştir.²¹⁹

Bazen Ukaylî bir râvîyi “ لا يتابع عليه (falancaya hadisinde mutâbaat edilmemiştir)” diyerek cerh eder. Tehânevî, bu sözün hiçbir şekilde cerh olmadığını söylemektedir.²²⁰ Bu nedenle âlimler, pek çok kere Ukaylî'yi, bu sözle sikaları da cerh etmesi nedeniyle itham ve reddetmişlerdir.

Zehebî'de yukarıdaki lafız nedeniyle Ukaylî'yi eleştirenlerden biridir. Mîzân'da şöyle der: “... Lütfen bana söyle! Galatta bulunmayan, kendine hiç kimsenin mutâbaat etmediği hadisle teferrüd etmeyen bir tek sika ve sebt râvî var mıdır? Hâfız bir sika

²¹⁹ Leknevî, a.g.e., s. 406-408; ez-Zehebî, a.g.e., III, 138.

²²⁰ et-Tehânevî, a.g.e., s. 262.

eğer bazı hadislerle infirad ederse bu onun rütbesini yükseltir ve hadise olan ilgisini ve akranlarının bilmedikleri şeylere karşı zabtını gösterir. Ancak herhangi bir infiradında galat ve vehmi ortaya çıkarsa o zaman ayırdır. Bu taktirde kusurlarıyla bilinmiş olur.”²²¹ Devam ederek şunları söyler: “....Her şeyden önce Hz. Peygamber’in büyük ve küçük sahâbîlerine bakalım. Onlar arasında herhangi bir sünnetle infirad etmeyen yoktur. Bunlardan biri hakkında ‘şu hadisinde kimse kendisine mutâbaat etmiyor’ denebilir mi? Tâbiin de böyledir, her birisi diğerlerinde olmayan bir ilme sahiptir. Bunun sebebi nedir? Bu, hadis ilmine uygun olan bir esasa dayanır. Mutkîn bir sikanın teferrüd ettiği hadis garîb-sahih sayılır”²²² Bu açıklamayla Zehebî, Ukaylî’nin “hadisinde mutâbaat yoktur” sözünün gerçek bir cerh sebebi olmadığını anlatmaktadır.

Örneğin; Sâbit b. ‘Aclân’ı (?) Ukaylî, “hadisine mutâbaat yoktur” gerekçesiyle zayıf kabul etmiştir.²²³ Yahyâ b. Maîn (ö. 233/847), İbn Hibbân (ö. 354/965), Nesâî (ö. 303/915) bu kişinin sika olduğunu söylemektedir.²²⁴ Zehebî, Ukaylî’nin Sâbit b. ‘Aclân’ı zayıf kabul etmesine karşı çıkarak onu eleştirmiştir.²²⁵ İbn Hacer (ö. 852/1448) de Sâbit b. ‘Aclân hakkında şunları söylemektedir: “Ukaylî, ‘bunun hadisine mutâbaat eden yoktur’ demiştir. Ancak Ebu’l-Hasan İbnü’l-Kattân (ö. 628/1228) bu sözü tenkîd ederek teferrüdün zarar vermeyeceğini, sadece kendisinden münker rivâyetler ve sikalara muhâlefet çok olursa o zaman onun Ukaylî’nin dediği gibi olacağını söyler.” İbn Hacer ayrıca Ukaylî’nin bu görüşünde önyargılı davrandığını da söyler. Çünkü bununla mutlak olarak güvenilirliğini bilmediği kimseye zarar vermektedir.²²⁶

Ukaylî, Sika bir kişi olan Ezher b. Sa’d es-Semmân’ı (ö. 203/818)²²⁷ Ahmed b. Hanbel’in; “İbn ‘Adî bana Ezher b. Semmân’dan daha evlâdır” sözüne dayanarak

²²¹ ez-Zehebî, a.g.e., III. 140.

²²² ez-Zehebî, a.g.e., III. 140.

²²³ el-Ukaylî, a.g.e., I, 175.

²²⁴ İbn Hacer, a.g.e., II, 10.

²²⁵ ez-Zehebî, a.g.e., I, 365.

²²⁶ et-Tehânevî, a.g.e., s. 278 (Dipnot).

²²⁷ İbn Hibbân, Sikât. VI, 89.

du‘afâdan kabul etmiştir.²²⁸

Zehebî bu konuda; “Ukaylî onu kitabına alarak bilmezlikten gelmiştir.” diyerek Ukaylî’nin tavrını eleştirmiştir.²²⁹ İbn Hacer de bu konuda şunları söylemektedir: “Ukaylî, Ahmed b. Hanbel’in ‘İbnu ‘Adî bana Ezher’den daha evlâdır’ sözünü nakleder. Bence bu söz onu zayıflar arasında mütâlâa etmeyi gerektiren bir cerh değildir.”²³⁰ Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Ukaylî burada da sıkı davranmıştır.

•Hâlid b. Mahled el-Katavânî (?), münker hadisleri olması nedeniyle Ukaylî tarafından cerh edilmiştir.²³¹ Zehebî ise bu kişinin hadislerinden bir kısmını Mîzân’ında zikrederek doğru olduklarını göstermiştir.²³² Zehebî böylece Ukaylî’nin değerlendirmesinin doğru olmadığını açıklamıştır.

•Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî (?), sika bir kişidir.²³³ Kütüb-i Sitte müellifleri kendisinden rivâyette bulunmuşlardır. Yahyâ b. Maîn, İbn Hibbân, ‘İclî onun güvenilir olduğunu söylerler.²³⁴ Zehebî de ondan şöyle bahsederek: “Güvenilir kişilerden biridir. Ukaylî onu kitabına alarak tenkîd etti. Senesinde ihtilaf olan hadisi ona atfetti. Fakat onu ben Ukaylî’nin kitabında bulamadım.”²³⁵ Ukaylî’nin cerhinin geçersiz olduğunu anlatmıştır.

•Abdullah b. Dînar (ö. 217/82) sika bir kişidir. Kütüb-i Sitte imamları onu kitaplarına almışlardır. Zehebî ise ondan şöyle bahseder: “Güvenilir imamlardan biridir. Velâ hadisiyle²³⁶ teferrüd etti. Bu nedenle Ukaylî onu du‘afâdan saydı ve şöyle dedi: ‘Şeyhlerin Abdullah b. Dînar rivâyetlerinde ıztırab vardır.’ Daha sonra isnadı muztarib iki hadis öne sürdü. Bunlardaki ıztırab, Abdullah b. Dînar’da değildir. Bu

²²⁸ el-Ukaylî, a.g.e., I, 132.

²²⁹ ez-Zehbî, a.g.e., I, 172.

²³⁰ İbn Hacer, a.g.e., I, 202.

²³¹ el-Ukaylî, a.g.e., II, 15.

²³² ez-Zehbî, a.g.e., I, 640.

²³³ el-Ukaylî, a.g.e., II, 222.

²³⁴ İbn Hacer, a.g.e., IV, 452.

²³⁵ ez-Zehbî, a.g.e., II, 325.

²³⁶ Buhârî, Zekat; 24; Mâlik, Muvattâ, Zekat, 17.

yüzden Ukaylî'nin işine itibar edilmez. Çünkü Abdullah b. Dînar icmayla huccet kabul edilmiştir.²³⁷ Görüldüğü üzere Zehebî, Ukaylî'nin bu kişiyi zayıf kabul etmesinin yanlışlığını ortaya koymakta ve onu eleştirmektedir.

•Hamey b. 'Umâre (?) sadûk bir kişidir. Buhârî ve Müslim sahihlerinde onun hadislerini tahrir etmişlerdir. Ukaylî bu kişiyi gafletinden dolayı cerh etmiştir.²³⁸ Fakat Zehebî: "Ukaylî onu du'afâda zikretmekle ne de kötü yaptı." diyerek Ukaylî'yi eleştirmektedir.²³⁹

•Abdullah b. Zekvân Ebu'z-Zinâd'ı (ö. 131/748) Ukaylî, "Allah, Adem'i kendi sûretinde yarattı." hadisinde teferrüd etmesi nedeniyle mecrûh kabul etmiştir.²⁴⁰ Ebu'z-Zinâd bu hadisi Muhammed b. Aclân (ö. 148/765) kanalıyla rivâyet etmiştir. Oysa Abdullah b. Zekvân sika, huccet bir kişidir. Hadisleri kütüb-i sitte'de yer almaktadır. Zehebî ise : "Allah Adem'i kendi suretinde yarattı hadisinde İbn Aclân teferrüd etmemiştir. Bu hadisin pek çok tariki vardır. İshâk b. Râhûye (ö. 238/853) bu hadisin sahih olduğunu söyler. Kevsec (ö. 251/865) de Ahmed b. Hanbel'in bu hadis için sahih dediğini nakletmektedir." diyerek Ukaylî'nin Ebu'z-Zinâd'ı infiradı sebebiyle cerh etmesini yersiz bulmaktadır.²⁴¹

•Abdurrahman b. Ebî Leylâ (ö. 82/701) tabii imamlarından sika bir kişidir. Buna rağmen Ukaylî onu du'afâsında zikretmiştir.²⁴² Zehebî bu konuda: "Ukaylî onu İbrahim en-Nehâî'nin emirlerin arkadaşıydı sözüne dayanarak kitabına almıştır. Oysa bu ve bunun gibi şeyler sikalıgı gidermez." diyerek eleştiri de bulunmuştur.²⁴³

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere Zehebî, Ukaylî'yi bazı noktalarda eleştirmiştir. Çünkü Ukaylî ince ve titiz düşünmesi nedeniyle cerh sayılmayacak

²³⁷ el-Ukaylî, a.g.e., II, 247; ez-Zehebî, a.g.e., II, 417.

²³⁸ el-Ukaylî, a.g.e., I, 270.

²³⁹ ez-Zehebî, a.g.e., I, 474.

²⁴⁰ el-Ukaylî, a.g.e., II, 251.

²⁴¹ ez-Zehebî, a.g.e., II, 419-420.

²⁴² el-Ukaylî, a.g.e., II, 337.

²⁴³ ez-Zehebî, a.g.e., II, 584.

hataları görmüştür. Bu nedenle pek çok sika kişi Ukaylî tarafından zayıf kabul edilmiştir. Dolayısıyla Ukaylî'nin cerh ettiği herkes mecrûh sayılmamalıdır. İşte Zehebî'nin tenkîdleri de bu noktalara yöneliktir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UKAYLÎ'NİN CERH-TA'DİL'DEKİ ÖLÇÜTLERİ

I-RÂVÎ TENKÎDİ

Ukaylî, râvîleri cerh-ta'dîl açısından değerlendirirken çeşitli kriterlere dayanmıştır. Bilindiği üzere râvînin güvenilir bir niteliğe sahip olması adâlet ve zabt sahibi olmasıyla ilişkilidir. Bu nedenle Ukaylî de başka münekkidlerin yaptığı gibi râvîleri adâlet ve zabt açısından tenkide tabi tutmuştur. Ukaylî, râvînin adâletine yönelik kusurlar arasında; yalancılık, bid'at ehlinden olma, ehl-i rey mensubiyeti, dînî emirlerde gevşeklik gibi noktaları kriter olarak almıştır. Zabta yönelik kusurlar arasında; hafıza bozukluğu, telkinden etkilenme, çok yanılmak, vehm, muhâlefet gibi noktaları göz önünde bulundurmıştır. Şimdi bunları örnekleriyle açıklamaya çalışalım.

A-Adâleti zedeleyen sebepler

1-Yalancılık (كذب)

Râvînin adâletini zedeleyen cerh sebeplerinden en ağırı yalancılıktır. Istilâhî anlamıyla yalancılık; Allah Rasûlü'nün söylemediği bir sözü ona nisbet ederek rivâyet etmektir.¹ Kısacası Hz. Peygamber'in ağzından yalan uydurmaktır. Peygamber Efendimiz de, "Bana kasten yalan isnad eden cehennemdeki yerine hazırlansın." buyurarak² bu anlamdaki yalancılığın dehşetini ortaya koymuştur.

Önce muhaddislerin yalan söyleyen râvînin durumu hakkındaki görüşlerine değinelim. Âlimlerin büyük çoğunluğu, -tövbe etmiş olsa bile- yalan söyleyen râvînin

¹ Uğur, Müctebâ, Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, s. 187.

² Buhârî, İlim, 38; Müslim, Zühd, 72; Ebû Dâvud, İlim, 4; Tirmizî, Fiten, 70.

hadisinin reddedileceği görüşündedir. Mesela; Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855), yalnız bir hadiste yalan söyleyip tövbe eden râvînin durumu sorulmuş, o da, "Tövbesi kendisiyle Allah arasındadır. Hadisi ebediyyen yazılamaz." diyerek bu konudaki tutumunu belirtmiştir.³ el-Hatîb (ö. 463/1071) de aynı görüşü paylaşmaktadır.⁴ İmam Mâlik (ö. 179/795) ise, hadiste yalan söyleyen kimseyi, hadisi yazılamayacak dört zümreden biri olarak kabul eder.⁵

Bunun yanında kasıt olmadan, bilmeden yalan söylediğini itiraf edip tövbe eden râvînin hadisinin kabul edileceği görüşünde olanlar da vardır.⁶ Nitekim Ebû't-Tayyib et-Taberî (ö. 450/1058) bu görüşü destekleyerek şöyle demiştir: "Muhaddis, bir haber rivâyet ettikten sonra hata ettiğini söyleyerek rivâyetinden dönerse sözünün kabul edilmesi gerekir. Çünkü sika ve âdil râvînin dış görünüşünden doğruluğu anlaşılır. Hatası kabul edildiği gibi rivâyetinin de kabulü gerekir."⁷ Anlaşılacağı üzere âlimlerin, bu konuda oldukça sert tavır almalarının nedeni hadislere yalan karışmasını önlemektir.

Ukaylî de yalancılıkla bilinen kişileri tesbit ederek cerh etmiştir. Yalancılık sıfatı için; "Ekzebu'n-Nâs" (insanların en yalancısı)⁸, "Kezzâb" (çok yalancı)⁹, "Yekzibu" (yalan söyler)¹⁰ gibi ifadeler kullanmıştır. Bu kişilerden örneğin; Umâre b. Cüveyn'in "sabah başka, akşam başka bir şey söyleyecek kadar çok rivâyette bulunduğunu" nakleder.¹¹

³ el-Hatîb, el-Kifâye, s. 117.

⁴ el-Hatîb, a.g.e., s. 118.

⁵ İmam Mâlik'in hadisi yazılamayacak olarak kabul ettiği diğer üç zümre; sefih olan, hevâ ehlinden olan ve ne rivâyet ettiğini bilmeyen kimselerdir. (Daha geniş bilgi için bkz. İbn Hibbân, Mecrûhîn, I, 80; Uğur, a.g.e., s. 354, [sefeh md].)

⁶ Bkz. el-Hâzîmî, Şurûtu Eimmeti'l-Hamse, s. 54.

⁷ el-Hatîb, a.g.e., s. 118.

⁸ el-Ukaylî, Du'afâ, I, 105, 127, 265; II, 135.

⁹ el-Ukaylî, a.g.e., I, 21, 28; II, 30, 134, 255; III, 17, 28, 116; IV, 23, 24, 29.

¹⁰ el-Ukaylî, a.g.e., I, 171; II, 263, 277, 473; IV, 49, 437, 453.

¹¹ el-Ukaylî, a.g.e., III, 313; Bu kişi için ayrıca bkz. Buhârî, et-Târîh, VI, 499; İbn Hibbân, a.g.e., II, 177; ez-Zehebî, Mîzân, III, 173.

•Âsım b. Ubeydullah b. Âsım b. Ömer b. Hattâb (?) hakkında: “Kendisine Nebî Mescidi’ni kim yaptırdı diye sorsanız, falan falandan rivâyet etti ki peygamber onu bina etmiştir deyiverir.” denildiğini belirtir.¹²

•Abdûlmelik b. Hârûn (?) için Ukaylî, “çok yalancı” ifadesini kullanmıştır.¹³

•Hubeyb b. Züreyk’i (?) ise “insanların en yalancısı” diye vasıflandırmıştır.¹⁴

Ukaylî’nin kitabında, rivâyetlerinde yalancı oldukları bilinenler ve yalancılıkla itham olunanlar geniş yer tutmaktadır. Biz burada bu örneklerden sadece birkaçıyla yetindik.¹⁵

2- Bid‘at (بِدْعَة)

Bid‘at râvînin itikâdına ait adâletiyle ilgili bir cerh sebebidir.¹⁶ Genel kanaate göre bid‘at kavramı Hz. Osman’ın (ö. 35/656) şehîd edilmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Onun öldürülmesiyle birlikte siyâsî görüş ayrılıkları farklı itikâdî görüşlerin oluşmasına neden olmuştur. Bu dönemde Şia, Havâric, Mürcie, Mu‘tezile gibi fırkalar ortaya çıkmış ve bu fırkaların mensupları “Ehl-i Bid‘at” olarak isimlendirilmişlerdir.¹⁷

Araştırmamızdan elde ettiğimiz sonuçlara göre; Ukaylî’nin ehl-i bid‘at konusundaki genel tavrı, dâî olsun veya olmasın bid‘at ehlinden olması nedeniyle râvîyi kesinlikle reddetmektir. Hadis bilginleri, bid‘atin cerh sebebi sayılabilmesini tesbit için “mükeffire” (küfrü gerektiren) ve “müfessika” (fıskı gerektiren) olmak üzere ikili bir tasnif yapmışlardır. Çoğunluğa göre sahibini küfre götüren bir îtikattan dolayı Ehl-i

¹² el-Ukaylî, a.g.e., III, 333.

¹³ el-Ukaylî, a.g.e., III, 39; Ayrıca bkz. İbn ‘Arrâk, Tenzîhu’ş-Şerî’a, I, 82; İbn Hibbân, a.g.e., II, 133.

¹⁴ el-Ukaylî, a.g.e., I, 265.

¹⁵ Hadis rivâyetinde yalancı olan diğer kişiler için bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I, 112, 115, 127, 147, 149, 171, 193, 208, 236; II, 135, 172, 173, 178, 214, 215, 254; III, 104, 142, 269, 340, 342, 373, 403, 441; IV, 29, 44, 52, 58, 102, 108, 121, 144, 163, 215, 227, 239, 293, 305, 309, 319, 389, 426, 448.

¹⁶ Ahmed Nâim, Tecrid Mukaddimesi, s. 327.

¹⁷ Daha fazla bilgi için bkz. el-Bağdâdî, el-Fark, s. 17-23.

Bid'at'ten sayılan râvînin rivâyeti kabul edilmez.¹⁸ Bid'atinde fiska düşen râvînin rivâyetinin kabulü ise ihtilaflı bir konudur. Bu konuda üç görüş vardır: Birinci görüşe göre; râvî ister îtikadının propagandasını yapan dâî olsun ister olmasın ya da mezhebini desteklemek için yalanı helal görsün veya görmesin rivâyeti reddedilir. İkinci görüşe göre; mezhebi lehine yalan söylemeyi helal görmeyen bid'atçilerin rivâyeti kabul edilir. Üçüncü görüşe göre; dâî (propagandacı) olmayanların rivâyetleri kabul, dâî olanların rivâyetleri ise reddedilir.¹⁹ Ukaylî, yukarıda saydığımız görüşlerden birincisini benimsemektedir. Ukaylî, bid'at ehlinde olup da diğer âlimlerin güvenilir kabul ettikleri kişileri bile kesinlikle affetmeyerek onları cerh etmiştir. Ukaylî dâî olmayanları da kitabına alarak cerh etmiş ve bu hareketiyle üçüncü görüşe karşı tavır almıştır. Şimdi bid'ati nedeniyle cerhinden bazı örnekler verelim.

▪Dâvûd b. Ebî Avf Ebu'l-Cuhâf (?): Ukaylî, bu kişiyi sırf şıadan olduğu gerekçesiyle cerh etmiştir.²⁰ Oysa Ahmed b. Hanbel, İbn Maîn, Nesâî (ö. 303/915), İbn Hibbân (ö. 354/965) onu sika kabul etmişlerdir. Buhârî (ö. 256/870), Târîhu'l-Kebîr'inde onu cerh etmemiştir.²¹

▪Abdûlmelik b. A'yen (?): Tenkid kitaplarında şîi diye tanıtılan bu kişinin tenkid edilmesine gelince Ukaylî; şîi, râfîzî olması gibi nakillere dayanarak bu kişiyi cerh ederek zayıf saydı.²² Oysa Buhârî onun hakkında şöyle der: "Şîidir, İbn 'Uyeyne kendisinden hadis almıştır."²³ Buhârî onu cerh etmeyerek bir hadisla de olsa kitabına almıştır. İbn Hibbân onu sikâtında zikretmiştir. Ebû Hâtim (ö. 277/890) ise; "Şîa'nın en mu'tedilidir." demiştir.²⁴

▪Mervân b. Muhammed et-Tâtârî (ö. 210/825): Mürcie görüşünde olan bu râvîyi Ukaylî böyle olması nedeniyle cerh etmiştir. Ancak hakkını yemeyerek Yahyâ b. Maîn'in onun

¹⁸ Ahmed Nâim, a.g.e., s. 327.

¹⁹ İbn Recep, Şerhu 'İleli't-Tirmizî, s. 83-84.

²⁰ el-Ukaylî, a.g.e., II, 37.

²¹ İbn Hibbân, es-Sikât, VI, 280; Buhârî, et-Târîh, III, 233.

²² el-Ukaylî, III, 33.

²³ Buhârî, a.g.e., V, 405.

²⁴ İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-Ta'dîl, V, 343; İbn Hibbân, a.g.e., VII, 94.

hakkındaki “bir beis yoktur” görüşünü de belirtmiştir.²⁵ Ebû Hâtim ise onu sika kabul etmiştir.²⁶

•Abdulhumeyd b. Ca'fer el-Ensârî (ö. 153/770): Ukaylî Kaderiyye'den olması nedeniyle onu zayıf saymıştır. Ancak onun hakkında bir beis olmadığına dâir rivâyetleri de nakletmiştir.²⁷ Oysa Müslim (ö. 261/875) onun hadisini tahrir etmiştir. Buhârî de ta'liklerde zikretmiştir. Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn onu sika kabul etmişlerdir. Ali b. el-Medîni de onun kaderî görüşlü olduğunu, ancak kendisi tarafından sika kabul edildiğini söylemiştir.²⁸

Görüldüğü üzere Ukaylî, çoğunluk tarafından sika görülen bir kişiyi, dâî olanla olmayanı bir tutacak şekilde sırf bid'ati nedeniyle kolaylıkla cerh edebilmektedir. Bu da onun müteşeddid olmasından kaynaklanmaktadır ki bu yönüyle oldukça eleştirilmiştir.

Ukaylî, bid'at ehlini cerh etmekle birlikte aralarında dâî olanlar varsa bunları belirtmiştir. Örneğin; 'Amr b. 'Ubeyd'in (ö. 143/760) dâî olduğunu ifade eder.²⁹ Rebî' b. Berre (?) hakkında kaderî olduğuna dâir nakillere yer verirken dâî olduğunu da belirtir.³⁰ Ukaylî'nin dâî olmadığı halde du'afâsına aldığı kişiler de vardır. Bunların dâî olmadıklarını ayrıca belirtir. Meselâ, İmrân b. Dâver el-Kattân (?) hakkında: “Havâric'e yönelik fikirleri vardı, ama dâî değildi.” diyerek hatırlatmada bulunur.³¹

Ukaylî'nin, ister dâî olsun ister olmasın ehl-i bid'at konusundaki genel tavrının olumsuz olduğunu görüyoruz. Ona göre; kişinin dâî olup olmamasından ziyâde bid'ate bulaşıp bulaşmaması önemlidir. Ukaylî, bu ayırımı gitmemek suretiyle çağdaşı İbn

²⁵ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 205; Yahyâ b. Maîn, et-Târih, II, 556; ez-Zehebî, a.g.e., IV, 93; İbn Hacer, Tehzîb, X, 95.

²⁶ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., VIII, 275.

²⁷ el-Ukaylî, a.g.e., III, 44.

²⁸ Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 341; Buhârî, a.g.e., VI, 51; ez-Zehebî, a.g.e., II, 539.

²⁹ el-Ukaylî, a.g.e., III, 277; ez-Zehebî, a.g.e., III, 273.

³⁰ el-Ukaylî, a.g.e., II, 53.

³¹ el-Ukaylî, a.g.e., III, 300; Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 436; ez-Zehebî, a.g.e., III, 236; İbn Hacer, a.g.e., VIII, 130.

Hibbân'ın anlayışına tamamen zıt bir noktadadır. Çünkü İbn Hibbân sadece dâî olanın rivâyetini dikkate almaz.³² Bu konuda en insaflı yaklaşım İbn Hacer (ö. 852/1448) tarafından dile getirilen şu yaklaşımdır: "Bid'atı sebebiyle tekfir edilen her râvî reddedilmemelidir. Çünkü her grup, muhâliflerinin bid'atçı olduğunu iddia eder. Hatta daha da ileri giderek muhâliflerinin kâfir olduğunu söyler. Dolayısıyla bu konuda doğru olan görüş şudur: Rivâyeti reddedilecek bid'atçı, mütevâtir ve dinden olduğu zarûrî olarak bilinen bir şeyi inkâr eden veya inkâr ile de kalmayıp ona içten inanan kimsedir. Böyle olmayan bid'atçı, rivâyetinde zabt ve itkânla beraber verâ ve takvâ sahibi olduktan sonra onun rivâyetini kabule hiçbir mânî yoktur."³³

Ukaylî, bu tavrıyla Buhârî ve onun hocası Ali b. el-Medîni'ye ters düşer. Nitekim Buhârî'nin Sahîhinde bid'at ve hevâ ehlinden gelen birçok rivâyet vardır. Bunların bid'atleri te'vîle dayanır, bunlar dindarlık, doğruluk ve dürüstlikle de bilinen kimselerdir.³⁴ Buhârî'nin hocası cerh ve ta'dîlin önde gelen imamlarından Ali b. el-Medîni de: "Kader anlayışlarından dolayı Basra'lı âlimleri, şîlik anlayışlarından dolayı da Kûfe'lilerin rivâyetlerini terk etseydim kitaplardaki hadisler yok olur giderdi."³⁵ demiştir.

Şimdi de râvilerden mensup oldukları mezheplere göre Ukaylî'nin cerh ettiği kişileri görelim.

a) Şîa'ya mensûbiyetten dolayı cerh ettikleri

Şîa, dördüncü halife Hz. Ali'nin tarafını tutanların ve onun bütün sahâbilerden üstün olduğunu kabul edenlerin meydana getirdiği bir mezheptir.³⁶

³² İbn Hibbân, Mecrûhîn, I, 81.

³³ İbn Hacer, Hedyü's-Sârî, s. 47.

³⁴ Ahmed Nâim, a.g.e., I, 329.

³⁵ el-Hatîb, a.g.e., s. 129; İbn Recep, a.g.e., s. 84.

³⁶ eş-Şchristânî, el-Milel, I, 146.

Şîlik, bid'atten sayılmanın en önemli nedenlerinden biridir. İbn Hacer, şîlik konusunda iki anlayışı dile getirir: "Mütেকaddimûn âlimlerine göre şîlik; Hz. Ali'yi Hz. Osman'a üstün tutmak, yapılan savaşlarda Hz. Ali'nin haklı, karşı tarafın ise haksız olduğunu savunmak, bununla birlikte Hz. Ebûbekir (ö. 13/634) ile Hz. Ömer'in (ö. 23/644) hepsinden faziletli olduğunu söylemektir. Bu görüşte olup da dindar ve doğru sözlü olup dâî olmayanların rivâyetleri reddedilmez. Müteahhirûn âlimlerine göre ise şîlik, sırf râfızadan ibârettir. Bu nedenle râfızînin rivâyeti kabul edilmez."³⁷

Zehebî (ö. 748/1347) ise küçük bid'at olarak nitelendirdiği şîlik hakkında: "Bu tür bid'at, dindarlık ve sadâkatlerine rağmen, tâbiûn ve etbâ'u't-tâbiûn dönemlerinde çok yaygındı. Eğer bu gibilerin hadisleri reddedilecek olursa hadislerin büyük bir kısmı yok olur."³⁸ demektedir.

Cerh-ta'dîl kitaplarında şîlik gerekçesiyle cerh edilen râvîlerin sayısı bir hayli kabarıktır. Ukaylî de teşeyyu' (şîlik) ile itham edilenleri du'afâsına almıştır. Ukaylî, şîî râvîleri, şîliğe az meyli olanlar ve aşırı şîa taraftarları olmak üzere iki grupta incelemiştir. Aşırı meyli olanlar hakkında *gâli* tabirini kullanmıştır. Bu iki grup arasında cerh etme açısından hiçbir ayırım gözetmemiştir

Ancak şîlik ve benzeri gruplarla ilgili ithamların pek yerinde olmadığını savunanlar vardır. Nitekim Kâsımî (ö. 1332/1914), bu konuyla ilgili bilgilerin kaynağı hakkında şu açıklamada bulunmaktadır: "Cerh-ta'dîl âlimleri eserlerinde bid'at ile itham edilen birçok râvîye yer vermişlerdir. Halbuki bu konuda söylenenler, söz konusu olan râvîlerden herhangi birinin şîî, hâricî, nâsıbî veya başka bir mezhep mensubu olduğuna dâir söylentilerden öte bir şey değildir. Üstelik bu söylenenlerin asılsız ve iftira olması bile söz konusudur. Bunun delili de şudur ki; sahîhayn râvîlerinden olup şîlikle itham edilenlerin birçoğu Şîa tarafından hiçbir şekilde tanınmayan kimselerdir. Şîa'nın ricâl kitaplarından el-Keşşî(?) ile en-Necâşî'nin(?) eserlerini mukayese ettiğimde bu

³⁷ İbn Hacer, Tehzîb, I. 94.

³⁸ ez-Zehebî, a.g.e., I, 5-6.

dediğimin doğruluğunu gördüm.”³⁹ Bu görüşe göre şîlik nedeniyle cerh edilen râvîlerin bir kısmı gerçekte mecrûh olmamaktadır.

Ukaylî’nin şîlik nedeniyle zayıf saydığı kişileri örneklerle açıklayalım.

a1) Şîliğe meyli az olanlar

▪Eban b. Sa’leb (ö. 141/758): Ukaylî şîi olduğundan dolayı onu zayıf saymıştır.⁴⁰ Oysa Buhârî ile Ebû Hâtim onun hakkında sükut etmişlerdir. İbn Hibbân ve İbn Hacer onu sika kabul etmişlerdir.⁴¹

▪Abdurrezzak b. Hemmâm b. Nâfi’ (ö. 211/826): Ma’mer b. Râşid’in(ö. 153/770) öğrencisi, musannef sahibi sika bir kişidir. Bazılarına göre mu’tedil bir şîi olmasına rağmen Ukaylî onu zayıf kabul etmiştir.⁴²

▪Ali b. Ca’d el-Cevherî (ö. 230/844): Buhârî’nin kendisinden hadis aldığı, diğer muhaddislerin de sika kabul ettiği bu kişiyi Ukaylî, Ali ve ehl-i beytini öven nakiller onun kanalıyla geldiği için zayıf saymıştır.⁴³

▪Ca’fer b. Ziyad el-Ahmer (?): Şîi olması nedeniyle Ukaylî’nin cerh ettiği kişilerdendir.⁴⁴ Kendisi hakkında çeşitli görüşler vardır. Fakat asıl olan sâlih bir kişi olduğudur. İbn Maîn, Zehebî, ‘İclî onu sika saymışlardır. İbn Hibbân ise zayıf kabul etmiştir.⁴⁵

Örneklerden anlaşıldığı gibi bu kişilerin dâî olmadıkları halde şîliğe meyilli olmaları Ukaylî’ye göre cerh sebebi sayılmaktadır.

³⁹ el-Kâsımî, Kavâ’id, s. 177.

⁴⁰ el-Ukaylî, a.g.e., I, 36-37.

⁴¹ Buhârî, a.g.e., I, 453; İbn Ebî Hâtim, a.g.e., I, 296; İbn Hibbân, es-Sikât, VI, 67; İbn Hacer, a.g.e., I, 93.

⁴² el-Ukaylî, a.g.e., III, 107. Şîlik görüşündeki i’tidâli için ayrıca bkz. ez-Zehebî, a.g.e., II, 609; İbn Sa’d, Tabakât, V, 548; İbnü’l-‘Îmâd, Şezerât, II, 7; ‘İclî, es-Sikât, s. 302.

⁴³ el-Ukaylî, a.g.e., III, 224; İbn Hacer, a.g.e., VII, 292.

⁴⁴ el-Ukaylî, a.g.e., I, 186.

⁴⁵ ‘İclî, a.g.e., s. 97; İbn Hibbân, Mecrûhin, I, 213; Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 86; ez-Zehebî, a.g.e., I, 407.

a2) Gulât-ı Şîa'dan olanlar

▪Sâlim b. Ebî Hafsa (?): Ukaylî aşırı şîi taraftarı olduğu gerekçesiyle zayıf kabul etmiştir.⁴⁶ Oysa İbn Maîn sika kabul etmiş, İbn Hibbân ise cerh etmiştir.⁴⁷

▪Muhammed b. Cuhâde (?): Bazılarına göre sikadır.Ukaylî, aşırı şîi taraftarı olduğunu söyleyerek cerh etmiştir.⁴⁸

▪Yahyâ b. el-Cezzâr (?): Müslim onun hadisini sahihinde tahrîc etmiştir. Ukaylî ise gulât-ı şîadan olduğu iddiasıyla du'afâya almıştır.⁴⁹

Ukaylî gulât-ı şîadan olan daha pek çok kişiyi kitabına almıştır.⁵⁰

b) Mürcie'den dolayı cerh ettikleri

İrcâ, sözlükte geciktirme ve ümit verme anlamlarına gelir. İstilahta ise, mürcienin iki farklı anlamı vardır. Birinci anlama göre; “Hz. Osman'dan sonra birbirleriyle savaşan gruplar hakkındaki hükmü âhirete bırakıp tarafsız kalanlara” denir. İkinci anlama göre ise; “ Kâfire amel ve tâ'at fayda vermediği gibi, mümine de günahların zarar vermeyeceğini savunanlar” demektir. Bunlar ameli, mertebe itibariyle te'hîr ettiklerinden veya günah işleyenlere ümit verdiklerinden dolayı “mürcie” diye isimlendirilmişlerdir.⁵¹ Bu anlamlardan ikincisiyle hareket eden mürcie, ehl-i bid'at olmaktadır.

Ukaylî du'afâsında pek çok mürciî râvîye yer vermiştir. Bunlar arasında, bir kısım münekkithlerin sika kabul etmelerine rağmen Ukaylî'nin zayıf kabul ederek

⁴⁶ el-Ukaylî, a.g.e., II, 152.

⁴⁷ İclî, a.g.e., s. 174; İbn Hibbân, a.g.e., I, 343; Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 186; ez-Zehebî, a.g.e., II, 110.

⁴⁸ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 43; İbn Hacer, a.g.e., IX, 92; 'İclî, a.g.e., s. 402.

⁴⁹ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 396; ez-Zehebî, a.g.e., IV, 367; 'İclî, a.g.e., s. 470.

⁵⁰ Şîa'dan olan diğer kişiler için bkz. el-Ukaylî, a.g.e., II, 37, 120, 212, 275; III, 33, 74, 88, 107, 224, 227, 247, 255, 323, 359, 372, 404; IV, 65, 396.

⁵¹ eş-Şehristânî, a.g.e., I, 139; el-Bağdâdî, a.g.e., s. 202; İbn Hacer, Hedyü's-Sâri, s. 459-460.

kitabına aldığı mürcîî râvîler de vardır. Şimdi bunları örnekleriyle açıklamaya çalışalım.

▪Sâlim b. Aclân el-Eftâs (ö. 132/749) meşhur tâbiîlerdendir. Sika birisi olmakla birlikte ircâ' inancına sahip bir kişiydi. Ukaylî mürcieden olması nedeniyle onu du'afâsında zikretmiştir. Fakat dâî olduğuna dâir bir açıklamada da bulunmamıştır.⁵² Aynı şekilde İbn Hibbân da bu kişiyi zayıf kabul etmiştir.⁵³ Güvenilir olduğu noktasında Ahmed b. Hanbel, 'İclî ve Nesâî ittifak etmişlerdir. Ebû Hâtim er-Râzî de "nakıyyü'l-hadîs" olduğunu söylemiştir. Buhârî onun mürcîî olduğunu bilmesine rağmen hadislerinden iki tanesini sahihine almıştır.⁵⁴

▪Abdülaziz b. Ebî Revvâd (ö. 159/775). Sadûk ve âbid bir kişi olan Abdülaziz'den; Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813), Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Abdürrezzak (ö. 211/826) gibi büyük âlimler hadis almışlardır. Ukaylî, Sevrî'nin (ö. 161/777) Abdülaziz'in cenaze namazını, mürcîî olduğundan dolayı kılmadığına dâir rivâyetleri dikkate almaktadır.⁵⁵ Dolayısıyla böyle bir durum Ukaylî'ye göre o kişinin zayıf sayılması için yeterlidir denebilir. Oysa Ebû Hâtim er-Râzî, onun "hadiste sika biri" olduğunu söylemiştir.⁵⁶ Yahyâ b. Maîn de Abdülaziz'i sika kabul edenlerdendir.⁵⁷

▪Hammâd b. Ebî Süleyman (ö. 119/737). Ebû Hanîfe'nin hocası olan bu kişi münekkithlerin sika olduğunda ittifak ettiği kişilerden birisidir. Ukaylî onun mürcienin önde gelenlerinden olduğuna dâir rivâyetleri dikkate almıştır.⁵⁸ Yahyâ b. Maîn onu sika olarak vasıflandırmıştır.⁵⁹ Ancak İbn Hibbân da Hammâd b. Ebî Süleyman ircâ'

⁵² el-Ukaylî, a.g.e., II, 151.

⁵³ İbn Hibbân, a.g.e., I, 338.

⁵⁴ Bu değerlendirmeler için bkz. ez-Zehebî, a.g.e., II, 112.

⁵⁵ el-Ukaylî, a.g.e., III, 6.

⁵⁶ Bu bilgiler için bkz. ez-Zehebî, a.g.e., II, 628.

⁵⁷ Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 366.

⁵⁸ el-Ukaylî, a.g.e., I, 301.

⁵⁹ Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 132.

görüşünde olmasına rağmen “Kur’ân mahluktur” görüşünü savunmadığı için sika saymıştır.⁶⁰

•İbrâhim b. Tahmân el-Horasânî (ö. 163/779). Ukaylî sırf mürcieye meyli olması nedeniyle bu kişiyi de zayıf saymıştır.⁶¹ Oysa sika olduğunda bir ihtilaf yoktur. Zehebî, İshak b. Râhûye’nin (ö. 238/852) onun hakkında “sâlihu’l-hadîs” dediğini nakleder.⁶² Yahyâ b. Maîn (ö. 233/847), Hatîbu’l-Bağdâdî (ö. 463/1071), İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939) onu sika kabul etmişlerdir.⁶³ Buhârî ve Müslim onun hadisini tahrîc etmişlerdir. Buhârî onun hakkında “sahîhu’l-‘ilm ve’l-hadîs” değerlendirmesini yapmıştır.⁶⁴

Ukaylî, mürcieden dâî oldukları gerekçesiyle bir kısım râvîleri de kitabına almıştır.

•Hâlid b. Seleme el-Fa’fâ el-Mahzûmî’yi (?), zayıf kabul etmesinin sebebi Ali’ye buğzetmesi ve mürcienin liderlerinden birisi olmasıdır.⁶⁵

•Yahyâ b. Sâlih el-Vuhazî el-Hımsî (ö. 213/828) ise “fena, dâî bir mürcî” olarak nitelendirilmektedir. Ukaylî, bu nakle dayanarak onu zayıf sayar.⁶⁶

Ukaylî, Ebû Hanîfe’yi de, ircâ görüşünün yanı sıra diğer sebepleri de öne sürerek zayıf sayar. Ukaylî, “Ebû Hanîfe mürcî idi” şeklinde gelen haberleri delil olarak kullanmaktadır.⁶⁷ Aynı şekilde Ebû Hanîfe’yi mürcî olarak suçlayanlardan birisi de İbn Hibbân’dır. İbn Hibbân, “Ebû Hanîfe’nin mürcî ve bu konuda dâî” olduğuna dâir rivâyetlere dayanarak onunla ihticâcın caiz olmadığı görüşündedir.⁶⁸

⁶⁰ İbn Hibbân, es-Sikât, I, 84; ez-Zehebî, a.g.e., II, 71.

⁶¹ el-Ukaylî, a.g.e., I, 56.

⁶² ez-Zehebî, Tezkirât, I, 213.

⁶³ Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 10; el-Hatib, Târihu Bağdat, VI, 105-111; İbn Ebî Hâtim, a.g.e., II, 107.

⁶⁴ Buhârî, a.g.e., I, 294.

⁶⁵ el-Ukaylî, a.g.e., II, 5.

⁶⁶ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 408.

⁶⁷ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 283.

⁶⁸ İbn Hibbân, Mecrûhin, III, 64-72.

c) Kaderiyye ve Mu'tezile görüşlü olmaktan dolayı cerh ettikleri.

Bu fırkaya göre Allah, insanların yapıp kazandıklarının yaratıcısı değildir. Kendi fiillerini yapanlar bizzat insanların kendileridir. Allah'ın onların yaptıklarında herhangi bir müdâhelesi yoktur. Dolayısıyla mu'tezile, kulun hayır ve şer olan fiillerinin yaratıcısı olduğunda ittifak etmiştir. Bu nedenle insanlar, âhirette sevap ve ceza olarak yaptıklarını hak edeceklerdir.⁶⁹

Mu'tezile aynı zamanda "el-Kaderiyye" lakabıyla da anılmaktadır.⁷⁰ Abdulkâhir el-Bağdâdî'ye (ö. 429/1037) göre onlara bu isim, insanın kendi fiilini takdir ve yaratma kudretine sahip olduğunu ve Allah'ın kulun fiili üzerinde bir etkisi bulunmadığını ileri sürmelerinden dolayı ehl-i sünnet tarafından verilmiştir.⁷¹

Kaderiyye ise sistem olarak mu'tezileden önce oluşmuştur. Daha sonra mu'tezile tarafından da kader konusunda seleflerinin izledikleri yolun izlenmesi bu fırka mensuplarına "Kaderiyye" adının verilmesine sebep olmuştur. İşte bundan dolayı Bağdâdî, kaderiyye ve mu'tezileden bahsederken dâima bunlardan bir fırka gibi bahsetmiş ve aralarında bir fark bulunmadığını söylemiştir.⁷²

Ukaylî'nin kaderî-mu'tezilî itikâda sahip olan râvîleri nasıl değerlendirdiğini örneklerle açıklamaya çalışalım. Ancak şunu da belirtelim ki Ukaylî, dâî olmadığı halde sırf bu inancı benimseyen sika ve mutkîn olan râvîler konusunda önyargılı davranarak onları sırf bu yüzden zayıf saymıştır.

Öncelikle âlimler tarafından genelde sika kabul edilmiş, fakat Ukaylî'nin kaderî-mu'tezilî inancına sahip oldukları için zayıf saydığı râvîleri görelim.

⁶⁹ el-Bağdâdî, a.g.e., s. 114-115; eş-Şehristânî, a.g.e., I. 45.

⁷⁰ eş-Şehristânî, a.g.e., I. 43.

⁷¹ el-Bağdâdî, a.g.e., s. 71.

⁷² el-Bağdâdî, a.g.e., s. 20, 56, 62, 71, 72.

▪Abdu'l-A'lâ b. Abdu'l-A'lâ el-Basrî (ö. 189/804). Ukaylî, bu kişiyi kaderci tutumundan dolayı zayıf kabul etmiştir.⁷³ Sadûk bir kişidir. Yahyâ b. Maîn, 'İclî onu sika kabul etmişlerdir. Buhârî'nin ricâlî arasında yer almaktadır. İbn Hibbân da bu kişiyi dâî olmadığı için sikâtına almıştır.⁷⁴

▪Abdülvâris b. Said et-Tennûrî el-Basrî (ö. 180/796). Ukaylî, bu kişinin Amr b. Ubeyd'in kapısında oturduğuna dâir nakillere yer vererek kaderci yaklaşımından dolayı onu zayıf kabul etmiştir.⁷⁵ Oysa Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtim, İbn Sa'd (ö. 230/844), İbn Hibbân bu kişinin sika olduğunu kabul etmişlerdir. Yahyâ b. Maîn'e: "Basralı şeyhlerin en güvenilirini hangisidir?" diye sorulduğunda, "Abdülvâris" cevabını vermiştir. Ebû Hâtim de onun hakkında: "Sadûk, sikalardan kabul edilir." demiştir.⁷⁶ Buhârî de onun hal tercümesinde, Abdülvâris'ten kadercilik adına hiçbir şey duyulmadığını nakletmektedir.⁷⁷

▪Abdulhumeyd b. Ca'fer el-Ensârî (ö. 153/770). Ukaylî, bu kişinin sika olduğunu belirten görüşlere rağmen onun kaderî görüşünde olduğunu ifade eden nakillere dayanarak onu zayıf kabul etmiştir.⁷⁸ Müslim onun hadisini süneninde, Buhârî de ta'liklerde tahrîc etmiştir. Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, İbn Sa'd, İbn Hibbân onu sika saymışlardır. Ali b. el-Medînî ise bu kişinin kaderî görüşünde olmasıyla birlikte kendisi tarafından sika kabul edildiğini belirtmiştir.⁷⁹

▪Sevr b. Yezid el-Kelâî el-Hımsî (ö. 153/770). Ukaylî, kaderiyye inancına sahip olduğundan dolayı onu kitabına almıştır. Ancak bu kişinin güvenilir olduğuna dâir rivâyetleri de zikretmiştir. Örneğin; Ahmed b. Hanbel'in onun hakkında: "Kaderî

⁷³ el-Ukaylî, a.g.e., III, 58.

⁷⁴ Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 339; Buhârî, a.g.e., VI, 73; İbn Hibbân, es-Sikât, VII, 130; ez-Zehebî, Mîzân, II, 529.

⁷⁵ el-Ukaylî, a.g.e., III, 98.

⁷⁶ Bu değerlendirmeler için bkz. Buhârî, a.g.e., VI, 118; Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 377; İbn Ebî Hâtim, a.g.e., VI, 75; İbn Sa'd, a.g.e., VII, 308; İbn Hibbân, a.g.e., VII, 140.

⁷⁷ Buhârî, a.g.e., VI, 118.

⁷⁸ el-Ukaylî, a.g.e., III, 43.

⁷⁹ Bu bilgiler için bkz. Buhârî, a.g.e., VI, 51; Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 341; İbn Sa'd, a.g.e., V, 311; İbn Hibbân, a.g.e., VII, 122.

görüştüğüdür, fakat bir beis yoktur.” dediğini nakleder.⁸⁰ Oysa güvenilir râvîlerden biridir. Buhârî onun hakkında “en güvenilirlerdendir” demektedir.⁸¹ Ebû Hâtim, onun güvenilir olduğunu Yahyâ b. Maîn'den naklen söylemektedir.⁸² Sevr'in ve hadisinin doğruluğunda herkes müttefiktir. Buna genelde muhâlefet eden olmamıştır.

•Abdullah b. Yesâr İbn Ebî Nüceyh (ö. 131/748). Mu'tezilî olması nedeniyle Ukaylî'nin cerhine uğramıştır. Ukaylî bu kişinin mu'tezilî olduğuna, 'Amr b. 'Ubeyd'le arkadaşlık yaptığına dâir nakillere dayanarak onu zayıf kabul eder.⁸³ Kendisinden Şu'be (ö. 160/777), Süfyâneyn, İbn 'Uleyye rivâyette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Nesâî ve İbn Hibbân onu sika saymışlardır. Kütüb-i Sitte müellifleri onun hadislerini tahrîc etmiştir.⁸⁴

Görüldüğü üzere Ukaylî, genelde sika kabul edilen râvîleri dâî olmadıkları için sırf kaderî-mu'tezilî inancına meyillerinden dolayı zayıf kabul etmektedir. Ukaylî'nin zayıf kabul ettiği bu kişilerin dışında bu mezhebe mensup başka sika râvîler de vardır. Biz birkaç örnekle yetindik.⁸⁵

Ukaylî'nin kitabında, yukarıda örneklerini verdiğimiz genelde sika görülen kaderî-mu'tezilî râvîlerin yanı sıra mezhebinin propagandasını yapan dâî râvîler de yer almaktadır. Şimdi bunlara birkaç örnek verelim.

•Ma'bed el-Cühenî (ö. 80/699) kader hakkında ilk defa fikir ileri süren ve Basra kaderci ekolünün kurucusu sayılan ve mezhebinde dâî olan kişilerden biridir. Ukaylî, sapık ve saptırıcı bir kişi olduğundan dolayı Ma'bed'in meclisine devam edilmemesi gerektiğine dâir nakillere dayanarak onu zayıf kabul eder.⁸⁶ İbn Hibbân da Ma'bed el-

⁸⁰ el-Ukaylî, a.g.e., I, 178.

⁸¹ Buhârî, a.g.e., II, 181.

⁸² İbn Ebî Hâtim, a.g.e., II, 469.

⁸³ el-Ukaylî, a.g.e., II, 317.

⁸⁴ İbn Hacer, Tehzîb, VI, 54; İbn Hibbân, a.g.e., VII, 5; Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 334.

⁸⁵ Kaderî-Mu'tezilî inancına sahip olduğu için Ukaylî tarafından zayıf kabul edilen diğer râvîler için bkz. el-Ukaylî, a.g.e., II, 321; III, 178, 305, 346, 403, 429; IV, 320, 329, 397.

⁸⁶ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 217.

Cühenî'yi, mezhebinde dâî olduğu için mecrûh kabul edenlerden biridir.⁸⁷ Oysa Yahyâ b. Main onu sika kabul etmiştir.⁸⁸

*‘Amr b. ‘Ubeyd b. Bâb el-Basrî (ö. 143/760), Hasan el- Basrî'nin (ö. 110/728) talebelerinden olup Vâsıl b. Atâ ile onun meclisinden ayrılmıştır.⁸⁹ Zühd ve takvâ sahibi bir kişiydi.⁹⁰ ‘Amr b. ‘Ubeyd, mezhebinin propagandasını yapmak suretiyle Âmiriyye fırkasının oluşmasında da öncülük yapmıştır.⁹¹ Ukaylî kitabında ‘Amr b. ‘Ubeyd'in hem dâî olduğu konusundaki nakillere hem de yalancı olduğu konusundaki nakillere yer vererek onu zayıf saymıştır.⁹² Dâî olması sebebiyle Yahyâ b. Maîn “hadisi yazılmaz”, Nesâî de “metruktur” demişlerdir.⁹³

Görüldüğü üzere Ukaylî, bazı kaderî-mu‘tezilî inancına sahip olan kişileri sika olmakla birlikte sırf kaderî-mu‘tezilî inançlarından dolayı zayıf görmüştür.

d) Halku'l-Kur'ân ihtilâfından dolayı cerh ettikleri

Halku'l-Kur'ân meselesi Kur'ân'ın mahluk mu (yaratılmış) yoksa ezeli mi olduğu konusunda ortaya çıkıp gelişen bir tartışmadır. Buna “mes'eletü'l-lafz” da denilmektedir ki “mihne (imtihan) olayı” bununla ilgilidir.⁹⁴

İslam'ın ilk asrında Kur'ân'ın mahluk olup olmadığı hiç söz konusu edilmemişti. Bu meseleden ilk bahseden Ca'd b. Dirhem (ö. 118/736)'dir. Meselenin ortaya çıkışı İmam-ı A'zam devrine rastlar. İmama göre “ Allah'la kâim olan kadîm, yaratılmışlarla kâim olan mahluktur”. Yani Allah'ın kelam sıfatı kadîmdir. Mushaf, ses, harf ve manalar ise yaratılmıştır.⁹⁵

⁸⁷ İbn Hibbân, Mecrûhîn, III. 35-36.

⁸⁸ ez-Zehebî, a.g.e., IV, 141.

⁸⁹ el-Bağdâdî, a.g.e., s. 120-121; eş-Şehristânî, a.g.e., I, 48-49.

⁹⁰ Hal tercümesi için bkz. ez-Zehebî, a.g.e., III, 273.

⁹¹ İbn Hibbân, a.g.e., II, 69.

⁹² el-Ukaylî, a.g.e., III, 277, 286.

⁹³ Bu imamların görüşleri için bkz. ez-Zehebî, a.g.e., III, 274.

⁹⁴ Geniş bilgi için bkz. Koçyiğit, Hadisçilerle Kelamcılar Arasında Münâkaşalar, s. 184-189, 223-237.

⁹⁵ Konunun itikâdî yönü için bkz. Koçyiğit, a.g.e., 190-192.

Halku'l-Kur'ân meselesi Abbâsi halifesi Me'mûn (ö. 218/833) zamanına (198-218/813-833) kadar devam eder. Bu dönemde Mu'tezile, Kur'ân'ın mahluk olduğuna Me'mun'u da inandırarak devletin resmî görüşü olmasını sağlar. Bu görüşü benimsemeyenlere işkence yapılır. Bütün âlimler bu konuda imtihan edilir ve sorguya çekilir. "Kur'ân mahluktur" sözünü söylememekte direnen âlim ve muhaddisler çok büyük zulüm ve işkencelere maruz kalırlar. Örneğin; Ahmed b. Hanbel, Mu'tasım (ö. 227/842) zamanında hapiste on sekiz ay işkence görenlerdendir.⁹⁶

Bu mesele hadis ilminde cerh-tadil hareketinin normal seyrini kaybetmesinde etkili olmuştur. Kerhen de olsa "Kur'ân mahluktur" diyen veya bu konuda görüş belirtmeyip susmayı tercih eden âlimler bir kısım muhaddisler tarafından cerh edilmiştir.

Ayrıca düşmanlarını karalamak ve halkın gözünden düşürmek için, onların "Kur'ân mahluktur" görüşünde oldukları söylenerek iftiraya başvurulduğu da olmuştur. Böylece bu görüşü benimsemediği halde pek çok kişi de cerh edilmiştir.

Buhârî'nin hocası Ali b. el-Medîni, halku'l-Kur'ân görüşünde olduğu için cerh edilenlerdendir. Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a bu nedenle Ali b. el-Medîni'den hadis almamışlardır.⁹⁷ Mihne'den sonra Ahmed b. Hanbel de İbnü'l-Medîni'den hadis almaktan vazgeçmiştir.⁹⁸

Ukaylî'ye gelince, onun bu açıdan yaptığı, Zehebî'ye göre en affedilmez hata Ali b. el-Medîni'yi du'afâsına almasıdır. Onu zayıf kabul etmesinin sebeplerinden biri Ahmed b. Hanbel'den oğlu Abdullah'ın: "Babasının Kitâbu'l-'İlel'inde, Ali b. el-Medîni'den birçok rivâyette bulunduğunu, ancak bu rivâyetlerde Ali b. el-Medîni'nin

⁹⁶ Mihne olayının tarihî yönüne dâir geniş bilgi için bkz. es-Subkî, Tabakâtu'sh-Şâfi'yyeti'l-Kübrâ, II, 37-63; Koçyiğit, a.g.e., s. 192-233.

⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., VI, 194; ez-Zehebî, a.g.e., III, 138.

⁹⁸ İbn Hacer, Tehzîb, VII, 356-357.

isminin üzerinin çizik olduğunu, çizik olan bu isimlerin üzerine “racülün” kelimesinin yazıldığını gördüğünü.” söylemesidir.⁹⁹

Bu da gösteriyor ki Ahmed b. Hanbel, halku’l-kur’ân görüşünden dolayı Ali b. el-Medîni’ye gücenmiştir. Bu kızgınlığı onu, el-Medîni’nin ismini karalamaya kadar götürmüştür. Ukayli de bunu delil kabul ederek İbnü’l-Medîni’yi du’afâsına almıştır.

Yahyâ b. Maîn de aynı sebepten dolayı, Ebû Dâvud (ö. 275/888) ve Ukayli tarafından cerh edilmiştir.¹⁰⁰ Ahmed b. Hanbel’in, mihneye icabet ettiği gerekçesiyle: “Yahyâ b. Maîn’den hadis yazmaktan nefret ederim.” dediği nakledilir.¹⁰¹

Görüldüğü üzere Ukayli, “Kuran mahluktur” görüşünü benimsemeyen muhaddislerden birisidir. Dolayısıyla o da Ahmed b. Hanbel’in yolundan giderek bu görüş taraftarlarını zayıf saymıştır diyebiliriz.

3- Ehl-i Rey’e karşı tavrı

Muhaddislerin büyük bir kısmı, ayet ve hadislerden zâhirî manaları dışında manalar çıkarmaya te’viller yapmaya karşıdır. Bu nedenle mezhep imamı öncesi fukahânın ve kelamcılarının nâsslar karşısındaki tutumlarına pek sıcak bakmazlar. İşte bu farklı iki bakış açısı “ehl-i hadis” ve “ehl-i rey” ayrımını karşımıza çıkarmaktadır. Bilindiği üzere hadisçiler, “ehl-i hadis”, fukahâ ve kelamcılar da “ehl-i rey” kategorisine girmektedirler ve bu iki grubun mücadelesi tarih boyunca süregelmiştir.

Ne yazık ki muhaddislerin fıkha ve fukahâyı karşı tutumu nasların sıhhatini değerlendirme açısından pek olumlu olmamıştır. Fukahâyı, reyi hadise tercih etmekle suçlamışlardır. Ancak şu da unutulmamalıdır ki, usûlüne uygun bir şekilde nâsslar üzerinde ictehad yapmak islam hukukunun ayakta kalabilmesi için zaruri bir ihtiyaçtır.

⁹⁹ el-Ukayli, a.g.e., III, 239.

¹⁰⁰ ez-Zehebî, a.g.e., IV, 410.

¹⁰¹ ez-Zehebî, a.g.e., III, 138; IV, 410.

Ukaylî Ebû Hanîfe ve diğer hanefî imamlarını cerhte ilk değildir. O da, Kitâbu'd-Du'afâ'sında Ebû Hanîfe hakkında, kendi muâsırlarından ve daha sonrakilerden gelen cerhleri bir araya toplayarak onu yalancı, hadis ve reyine güvenilmez, zaman zaman küfre düşen biri olarak takdim etmiştir.¹⁰² Buradan da anlıyoruz ki Ukaylî için Ebû Hanîfe'nin ehl-i rey olması yeterli bir cerh sebebidir. Kendisinden önce de sonra da Ebû Hanîfe'yi mevzû edinerek hakkında ileri geri konuşan ve bunu kitaplarına alanlar vardır. Örneğin; İmam Buhârî de Ebû Hanîfe'yi cerh etmiştir.¹⁰³ Âlimlere göre onun bu cerhinde ehl-i reye karşı muhâlefetinin izlerini bulmak mümkündür. Tehânevî, Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye karşı taassubunda Nu'aym b. Hammâd ile arkadaşlığının etkisinin olduğunu belirtmektedir. Çünkü Nu'aym, Ebû Hanîfe aleyhinde hikâyeler uyduran bir yalancı idi.¹⁰⁴

Dârekutnî (ö. 385/995) de , Sünen'inde Ebû Hanîfe'ye “zayıftır” demektedir.¹⁰⁵ Halbuki Dârekutnî'nin şâfi'î mezhebine bağlılığı ve Ebû Hanîfe aleyhindeki taassubu bilinmektedir.¹⁰⁶

Ukaylî'nin râvîlerinden olan İbnu'd-Dahil (ö. 388/998), şeyhinin Ebû Hanîfe aleyhindeki haksız cerhine reddiye olarak Ebû Hanîfe'nin faaliyetlerini ihtiva eden bir cüz yazmıştır. Bunu Mekke'de Hakem b. Münzir el-Endelûsî (?) ondan dinlemiş, bu kişiden de İbn Abdilberr (ö. 463/1071) alarak el-İntikâ adlı kitabında değerlendirmiştir.¹⁰⁷

Ehl-i Rey'den olma sebebiyle yapılan cerhe bir başka örnek olarak Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhim'dir (ö. 192/807). Hadisçilerce güvenilir kabul edilen Ebû Yûsuf, Ukaylî'nin tenkidlerinden yeterince nasibini almış durumdadır. Ukaylî'nin Ebû Yûsuf hakkında kitabına aldığı nakiller genelde onu kötüleyen tarzdadır.¹⁰⁸ Oysa bu kişi

¹⁰² el-Ukaylî, a.g.e., IV, 268-285.

¹⁰³ Buhârî, a.g.e., VIII, 81.

¹⁰⁴ et-Tehânevî, a.g.e., s. 382-383.

¹⁰⁵ Dârekutnî, es-Sünen, I, 323-324.

¹⁰⁶ Leknevî, er-Ref'u ve't-Tekmil, s. 70 (Dipnot)

¹⁰⁷ Leknevî, a.g.e., s. 406 (Dipnot).

¹⁰⁸ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 438-444.

muhaddislerce hanefiler içinde hadis yönünden en güvenilir kabul edilmiştir. Yahyâ b. Maîn onun hakkında “Rey ehli Ebû Yûsuf’tan daha çok hadis bilmez ve ondan daha da güvenilir değildir” demiştir.¹⁰⁹ İbn Hibbân’ın ehl-i reye karşı herhangi bir şekilde taassub içinde bulunmadığını Ebû Yûsuf hakkındaki şu sözlerinden anlıyoruz: “Bize muhâlif bile olsa bir insanı karalayamayız. Herkese nasibi ne ise onu veririz. Her insana adâlet ve cerhten hak ettiğini veririz. Adâletli oldukları açıkça belli olduğu için Züfer ve Ebû Yûsuf’u sikalardan kabul ettik. Kendileriyle ihticâcın câiz olmayacağı bizce doğruluk kazananları ve onlara benzemeyenleri de zayıflar sınıfına aldık.”¹¹⁰

Züfer b. Huzeyl el-Anbârî (ö. 158/774) ehl-i rey’den olması nedeniyle mecrûh kabul edilen kişilerdendir. Ukaylî, kitabına Züfer b. Huzeyl’i de almıştır. Delil olarak kullandığı menfî görüşler ise Züfer’in pek sevilmeyen ve mübtedî biri olduğunu yansıtan haberlerde yer alır.¹¹¹

Zehebî de onu: “Âbid ve fakîh, sadûk bir kişi.” diye tanımlar.¹¹² İbnü’l-‘Imâd da “sika” olduğunu söyler. İbn Hibbân ise onu “sika” vasfını hak eden birisi olarak nitelemektedir.¹¹³

Ukaylî görüldüğü üzere muhaddislerin çoğunluğu gibi ehl-i reye pek hoş bakmamış, ehl-i rey hakkında takınılan taassubkâr tavır onda da devam etmiş görünmektedir.

4- Dînî emirleri uygulamada gevşeklik

Râvînin genel ahlaka, dinin hoş gördüğü şeylere uyma ve saygı gösterme olgunluğuna sahip olması, istenilen bir özelliktir. Bu nedenle genel ahlâk kurallarına ve âdâba aykırı davranışlar, râvînin akıl, din ve hayasındaki eksikliğin bir göstergesi

¹⁰⁹ Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 680.

¹¹⁰ İbn Hibbân, es-Sikât, VII, 645.

¹¹¹ el-Ukaylî, a.g.e., II, 97-98.

¹¹² ez-Zehebî, a.g.e., II, 71.

¹¹³ İbnü’l-‘Imâd, a.g.e., I, 243; İbn Hibbân, a.g.e., VI, 339.

olduğu ve rivâyetine olan güveni sarstığı için adâlet sıfatını zedeleyici unsurlar olarak kabul edilmiştir.¹¹⁴

Ricâl kitaplarında ahlâka aykırı davranışlar arasında; kibir, rivâyet karşılığında ücret almak, sultanın emrinde çalışmak, aşırı ölçüde şakacılık, gevezelik, utanmazlık, nebîz içmek gibi islâmî örfte kınanan davranışlar yer almaktadır. Ayrıca râvînin dış görünüşü oldukça önemlidir.¹¹⁵

Yukarıda belirttiğimiz davranışlar sebebiyle râvîlerden bazılarının cerh edildiğini görüyoruz. Bazen de kendilerinde bu özellikler görülse bile râvîlerin yine de tevsik edildiğini biliyoruz.

Ukaylî de, du‘afâsında, bazı râvîlerin cerh sebebi olarak ahlâk ve âdâba aykırı davranışlarını göz önünde bulundurmuştur diye düşünüyoruz.

•Minhal b. ‘Amr (?), büyük çoğunluğa göre sika kabul edilmiş bir râvîdir. Ukaylî onu “evinden çalgı sesi geldiğine” yer veren haberleri dikkate alarak zayıf kabul etmiştir.¹¹⁶ Zehebî’ye göre ise bu durum, onun hadiste ehliyetsiz duruma düşmesine yetmez.¹¹⁷

•Zâdân Ebû Ömer el-Kindî (ö. 82/701) “gevezelikten” dolayı¹¹⁸, Haccâc b. Ertât (ö. 145/762) ise “kibirli olmak” nedeniyle cerh edilmişlerdir.¹¹⁹

•Tâbi‘î imamlarından sika özelliğine sahip olan Abdurrahman b. Ebî Leylâ’yı (ö. 82/701) Ukaylî, “emirlere olan yakınlığı” sebebiyle zayıflar arasına alıyor. Zehebî, bu

¹¹⁴ Âşıkkutlu, Hadiste Ricâl Tenkidi, s. 90.

¹¹⁵ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., II, 29.

¹¹⁶ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 236.

¹¹⁷ ez-Zehebî, a.g.e., IV, 192; İbn Hacer, Hedyü’s-Sârî, s. 446.

¹¹⁸ el-Ukaylî, a.g.e., II, 94.

¹¹⁹ el-Ukaylî, a.g.e., I, 277.

konuda: “Ukaylî, onu İbrâhim en-Nehâî’nin (ö. 95/713) ‘umerânın arkadaşı idi’ sözüne dayanarak kitabında zikretmiştir.” diyor.¹²⁰

•Yahyâ b. Maîn tarafından sika diye tanıtılanYûnus b. Bûkeyr’in Ukaylî hem sadûk olduğuna işaret eder hem de “sultana tâbi olması” nedeniyle onu zayıf sayar.¹²¹ Ebû Hâtim de sadûk olduğunu söylemiştir.¹²²

•‘Ubeydullah b. Nadr b. Enes de “akşam namazını geciktirmesi” nedeniyle Ukaylî tarafından du‘afâdan sayılmıştır. Zehebî de Ukaylî’ye istinâden bu kişiyi zayıf kabul etmiştir.¹²³

Örneklerden anlaşılacağı üzere Ukaylî, büyük bir titizlik göstererek ve önceki bazı eleştiricilerin kanaatlerine de yer vererek ahlâk ve âdâba aykırı hareket ettiğini duyduğu râvîleri cerh ederek kitabına almıştır.

B-Zabta yönelik cerh sebepleri

Zabt, râvînin işittiği herhangi bir hadisi, aradan uzun süre geçmiş olsa da dilediği anda hatırlayıp rivâyet edecek şekilde hıfzında veya kitabında saklamak sûretiyle her türlü değişiklik ve bozukluktan koruma yeteneğine sahip olmasıdır.¹²⁴ Ayrıca râvînin zâbit olması, rivâyette az hata yapması; zâbit olmaması ise, elde olmayan sebeplerle çok hata yapması ve yanılması şeklinde de tarif edilmiştir.¹²⁵ Kısacası zabt, rivâyetin kabul edilmesi için râvîde bulunması gereken önemli bir özelliktir.

Zabt sıfatını zedeleyen kusurlar, bazı râvîlerde görülmüş ve yaptıkları rivâyetleri etkilemiştir. Bu kusurlar çeşitlidir. Ukaylî de râvîleri tenkid ederken cerh sebebi olarak

¹²⁰ el-Ukaylî, a.g.e., II, 337; ez-Zehebî, a.g.e., II, 584.

¹²¹ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 461; Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 687.

¹²² Değerlendirmeler için bkz. ez-Zehebî, a.g.e., IV, 477; İbn Ebi Hâtim, a.g.e., IX, 236.

¹²³ el-Ukaylî, a.g.e., III, 128; ez-Zehebî, a.g.e., III, 16.

¹²⁴ Koçyiğit, Hadis Tarihi, s. 466; Uğur, a.g.e., s. 426 (Zabt md.).

¹²⁵ el-Cezâirî, Tevcih, s. 32.

zarar veren kusurlardan biridir. Hafıza bozukluğu için kullanılmaktadır. Hadiste ihtilat, sika olarak bilinen bir râvînin sonradan kaybedenlerle akıl ve hafızasında meydana gelen değişiklikler sonucunda rivâyetlerinde çok hataya düşmesi durumuna denir. İhtilat sonucu, hafızasını kaybeden, dolayısıyla hadislerini karıştıran râvîye de muhtelit adı verilir. Çoğu zaman ihtilatla birlikte tağayyür tabiri de kullanılmaktadır.¹²⁶

Râvîlerde ihtilat iki şekilde görülmektedir:

Birincisi, devamlı olan hafıza bozukluğudur. Bu grup râvîlerin rivâyetleri münker olarak isimlendirilir ve ittifakla merdûd kabul edilir.¹²⁷

İkincisi ise ârızî olan hafıza bozukluğudur. Bu da yaşlılık, hastalık, bunama, körlük gibi sebeplerle meydana gelmektedir.¹²⁸

Belli bir yaştan sonra hafızası zayıfladığı için hadisleri karıştıran râvîlerin hadisleri merdûddur. Bu noktada âlimlerin görüş birliği vardır. Ancak sika olan râvîlerin ihtilattan önce rivâyet ettiği bilinen hadisleri makbul kabul edilir. Eğer ihtilattan sonra rivâyet ettiği biliniyorsa merdûd kabul edilir. Bu noktada da âlimlerin ittifakı vardır.¹²⁹

Ukaylî, genelde ikinci tür hafıza bozukluğunu gündemde tutmuştur. Şimdi Ukaylî'nin ihtilattan dolayı mecrûh saydığı râvîlerden örnekler verelim.

¹²⁶ Koçyiğit, Hadis İstılahları, s. 161; Uğur, a.g.e., s. 147 (İhtilat md.).

¹²⁷ Ahmed Nâim, a.g.e., s. 333.

¹²⁸ İbn Hacer, Şerhu Nuhbe, s. 47.

¹²⁹ İbnü's-Salâh, a.g.e., s. 195; Uğur, a.g.e., s. 148.

▪Atâ b. Sâib (ö. 136/753) esasen hadiste sika bir kişidir.¹³⁰ Ukaylî, Atâ b. Sâib hakkında genel kanaati dikkate alarak ihtilattan önceki hadislerinin kabul edileceği taraftardır.¹³¹ Ömrünün sonlarında hıfzı bozularak ihtilata düşmüştür. Bu nedenle Ahmed b. Hanbel, Atâ'nın ihtilattan önce rivâyet etmiş olduğu hadislerinin zayıf, ihtilattan sonra rivâyet etmiş olduğu hadislerinin kabul edilmeyeceğini söylemiştir.¹³²

▪Muhammed b. Fadl es-Sedûsî (ö. 224/839) sika bir kişidir. Güvenilirliği üzerinde ittifak edilmiştir.¹³³ Ukaylî bu kişi hakkında: "Kim Ârim'den* ihtilattan önce hadis alırsa o sikalardan biridir." demek sûretiyle onun ihtilattan sonraki hadislerinin makbul olmayacağı kanaatindedir.¹³⁴

▪Saîd b. Ebî 'Arûbe (ö. 156/773) Basra'nın önde gelen muhaddislerinden biridir.¹³⁵ Ukaylî, 'Arûbe'nin ihtilattan önceki hadislerinin kabul edileceği taraftardır.¹³⁶

▪Abdülvehhâb b. Abdülmecid es-Sekafî (?) meşhur bir sikadır. Ukaylî bu kişide hafıza karışıklığı görüldüğüne dâir rivâyetleri delil olarak kullanmıştır. Ömrünün sonunda tağayyür ettiği nakledilmektedir.¹³⁷ Şeyhân onunla ihticâc etmişler ve sahihlerine onu almışlardır.¹³⁸ Zehebî ise onun hakkında: "Onun tağayyürü hadisine zarar vermez. Çünkü o, tağayyür zamanında hadis rivâyet etmedi." diyerek hadislerinin makbul olduğunu kabul etmiştir.¹³⁹

¹³⁰ İbn Hacer, Tehzîb, VII, 203; Buhârî, a.g.e., VI, 465; ez-Zehebî, a.g.e., III, 71; İbn Ebî Hâtim, a.g.e., VI, 333; Yahya b. Maîn, a.g.e., II, 403; İbn Hibbân, a.g.e., VII, 251.

¹³¹ el-Ukaylî, a.g.e., III, 400.

¹³² ez-Zehebî, a.g.e., III, 70.

¹³³ Buhârî, a.g.e., I, 208; İbn Ebî Hâtim, a.g.e., VIII, 58; İbn Hibbân, Mecrûhîn, III, 294; ez-Zehebî, a.g.e., IV, 7; İbn Hacer, a.g.e., IX, 402.

Muhammed b. Fadl es-Sedûsî'nin lakabıdır.

¹³⁴ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 123.

¹³⁵ ez-Zehebî, a.g.e., II, 151.

¹³⁶ el-Ukaylî, a.g.e., II, 111.

¹³⁷ el-Ukaylî, a.g.e., III, 75.

¹³⁸ Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 378; Buhârî, a.g.e., VI, 97; İbn Ebî Hâtim, a.g.e., VI, 71; ez-Zehebî, a.g.e., II, 680.

¹³⁹ ez-Zehebî, a.g.e., II, 680.

Ukaylî, kitabına genelde ihtilat ve tağayyür nedeniyle hafıza bozukluğuna maruz kalan kişileri bazen kendi düşüncesini ortaya koyarak çoğu kez de önceki değerlendirmeleri sıralayarak zayıf görmüştür. Yine genel kanaate uyarak bu kişilerin ihtilattan önceki rivâyetlerini kabul, sonraki rivâyetlerini ise reddetmiştir.¹⁴⁰

2-Telkinden etkilenme

Sözlük anlamı itibariyle; “bir sözü birine söyleyip anlatmak”, “bir şeyi anlatıp kabul ettirerek tesir altına almak” demektir.¹⁴¹

Hadis usûlünde ise telkin şöyle tarif edilir: “Telkin; bir muhaddisi etkileyip bir hadisin kendi rivâyeti olduğuna inandırarak onu gerçekte rivâyet edip etmediğini bilmeden rivâyet etmesini sağlamaktır.”¹⁴² Kısacası râvîye, ona ait olmayan bir rivâyeti kabul ettirip kendi rivâyetiymiş gibi nakletmesini sağlamaktır.

Hadis terminolojisinde telkine maruz kalarak onu kabul etmek, râvîyi zayıf düşürecek sebeplerden biri kabul edilmiştir. Telkine maruz kalma genellikle darîr denilen, görme duygusundan mahrum olanlarla, ihtilat veya yaşlılık sebebiyle hafıza kaybına uğrayanlarda kendini gösterir.¹⁴³

Bazı kişiler kendi rivâyetleri olmayan hadisler kendilerine telkin edildiğinde hemen kabullenmişlerdir. Muhaddisler bu durumu önlemek için bu tür kişilerin rivâyet etmemesi için tedbirler almışlardır. Ukaylî, bu özelliği taşıyan bazı kişileri cerh edenlerden biridir. Şimdi buna birkaç örnek verelim.

•Musa b. Dînar (?), telkine maruz kalanlardandır. Ukaylî, onun telkini nasıl kabul ettiğine dâir nakilleri kitabında vermiştir.¹⁴⁴

¹⁴⁰ İhtilat ve tağayyür için cerh edilen diğer kişiler için bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I, 42, 50, 155, 290, 314, 318; II, 99, 147, 204, 252; III, 129; IV, 308, 347, 391.

¹⁴¹ Âsım Efendi, Kâmûs Tercümesi, III, 703.

¹⁴² es-Suyûtî, Tedrîbu'r-Râvî, I, 339.

¹⁴³ Uğur, a.g.e., s. 402 (Telkin md.).

¹⁴⁴ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 156; ez-Zehebî, a.g.e., IV, 204.

•Rişdin b. Sa'd el-Mehrî (ö. 188/803) aslında sâlih, ancak güven verici olmayan kötü bir hıfza sahip birisidir.¹⁴⁵ Fakat her hadisi, kendisinin olsun veya olmasın kendi rivâyetiymiş gibi nakledermiş. Ukaylî de, kimden rivâyette bulunduğuna dikkat etmeksizin hadisleri rivâyet etmesini nakletmiştir.¹⁴⁶ Nesâî onu terketmiş, İbn Hibbân da cerh etmiştir.¹⁴⁷

•Yahyâ b. Muhammed b. Abbâd eş-Şecerî (?), darîr yani görme duyusundan mahrum olduğu için telkinden etkilenenlerdendir.¹⁴⁸

Muhaddisi telkini kabul etmeye sevk eden şeylerden bir diğeri de kendisinin gaflet ve dikkatsizliğidir. Muhaddisin kendi ezberlediği hadislerle, telkin olunan hadisleri ayırt edememesi onun dikkatsizliğini ortaya koyan bir noktadır. Ukaylî de genel görüşe uyarak bu niteliklere sahip râvîlerin cerhini uygun bulduğu için kitabında yer vermiştir.

3-Çok yanlış olmak (Kesretü'l-Ğalat)

Râvînin kesretü'l-ğalat sahibi olması çokça yanlış olması demektir. Kesretü'l-ğalat terimi yerine bazen aynı anlama gelen fuḥş-ı ğalat terimi de kullanılır. Her ikisi de râvînin çokça yanlış olması, rivâyet ettiği hadislerde hatasının çok çok olmasını ifade eder.¹⁴⁹

İnsan, tabiatı gereği hatadan ve yanlışmaktan kurtulamaz. Böyle olunca hadis râvîsinin de hata yapması tabii bir şeydir. Sika râvîlerin bile zaman zaman yanlış oldukları olmuştur. Râvînin cerhine sebep olan kesretü'l-ğalattan maksat, râvînin hatalı rivâyetlerinin doğru rivâyet ettiklerinden fazla olmasıdır. Hatta hatası doğrusundan çok veya hatasıyla doğrusu eşit olan râvînin rivâyeti reddedilir.¹⁵⁰ Rivâyetlerinde çok hata

¹⁴⁵ ez-Zehebî, a.g.e., II, 49.

¹⁴⁶ el-Ukaylî, a.g.e., II, 66.

¹⁴⁷ İbn Hibbân, a.g.e., I, 303.

¹⁴⁸ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 427; ez-Zehebî, a.g.e., IV, 406.

¹⁴⁹ Uğur, a.g.e., s. 180 (Kesretü'l-ğalat md.).

¹⁵⁰ Ahmed Nâim, a.g.e., s. 282-287.

yapan râvînin hadislerine itibar edilmez. Bu nedenle bu kişiler cerh edilmekten kurtulamamışlardır.

Ukaylî, bu gibi râvîleri tespit ederek onları cerh etmiştir. Örneğin, Ebû Saîd Abdurrahman b. Abdullah sika bir kişi olmasına rağmen hatası çok (كَثِيرُ الْخَطَا) olduğu gerekçesiyle Ukaylî ona Du'afâ'da yer vermiştir.¹⁵¹

4-Vehim

Hadis ıstılahında vehim; râvînin mürsel veya munkatı' olan bir hadisi mevsul, mevsul hadisi mürsel, merfu' hadisi de mevkuf olarak rivâyet etmek gibi isnatta veya bir hadisi başka bir hadisle karıştırmak gibi metinde yanılması veya sika râvîlerle zayıf râvîleri karıştırarak sika olan râvî yerine zayıf râvî zikretmek gibi cerhi gerektiren bir hatada bulunmasıdır. Böyle rivâyet edilen hadise "mu'allel" denir.¹⁵²

Mu'allel hadislerin illetlerini ortaya koymak, ancak hadis ilminde son derece parlak zeka ve hafızaya sahip muhaddislerin işidir. Bu konuda söz sahibi olanlar arasında Ali b. el-Medîni (ö. 234/848), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/870), Ya'kub b. Şeybe (ö. 262/876), Ebû Zûr'a er-Râzî (ö. 264/877), Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) ve Dârekutnî (ö. 385/995) gibi büyük hadisçiler sayılabilir.¹⁵³

Ukaylî hadislerinde vehm görülen râvîleri cerh etmekten geri durmamıştır. Hadis rivâyetinde vehmi çok fazla olan râvînin tek başına rivâyet ettiği hadis delil olarak kullanılmaz. İbn Hibbân sika râvîlerin delil olamayacak hadislerini altı grupta toplamış; birinci grupta isimlerde tashif yapan, mürsel hadisi merfu, müsned hadisi mevkuf yapan ve hadisleri birbirine karıştıran râvîleri zikrederek bunların tek başlarına rivâyet ettikleri hadislerin delil olamayacağını ifade etmiştir.¹⁵⁴

¹⁵¹ el-Ukaylî, a.g.e., II, 341; Ayrıca krş. İbn Hacer, a.g.e., VI, 209.

¹⁵² Ahmed Nâim, a.g.e., s. 297; Uğur, a.g.e., s. 418 (Vehim md.).

¹⁵³ Ahmed Nâim, a.g.e., s.177.

¹⁵⁴ İbn Hibbân, a.g.e., I, 90.

▪Muhammed b. Muaz (?). Ukaylî bu kişinin hadisinde vehm olduğunu ileri sürer ve bu kişinin bir rivâyet işinde mevkuf bir hadisi, merfu olarak verdiğini örnek gösterir.¹⁵⁵

▪Eyyûb b. Muhammed Ebu'l-Cemel el-Yemâmî (?), bazı hadislerinde vehmettiği bilinen bir kişidir.¹⁵⁶ Ukaylî, onun mevkuf hadisi merfu olarak rivâyet ettiğini örnek gösterir.¹⁵⁷ Beyhakî (ö. 458/1066) söz konusu hadisin merfu olduğunu söylemiştir.¹⁵⁸

▪Süleyman b. Haccâc et-Tâifî(?).¹⁵⁹ Ukaylî, kitabında bu kişinin naklettiği iki hadise değinmiştir. Ukaylî, bu hadislerden birincisinin aslında mevkuf olduğunu, ancak bu zatın merfu olarak rivâyet ettiğini söylemektedir. Ukaylî aynı yerde, bu kişinin, bu şekilde, hadislerinde genellikle vehmine bağlı hatalı rivâyet ettiğini vurgulamaktadır.¹⁶⁰

Görüldüğü üzere Ukaylî de geleneğe uyarak hadisleri birbirine karıştırarak merfu mu mevkuf mu olduğunu dikkate almadan rivâyette bulunan kişileri zayıf kabul etmiştir.¹⁶¹

5-Muhâlefet

Zayıf bir râvînin sika râvîlere veya sika râvînin kendisinden daha sika olan râvîlerin rivâyetine aykırı hadis rivâyet etmesine hadis ıstılahında muhâlefet adı verilir.¹⁶²

¹⁵⁵ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 145.

¹⁵⁶ ez-Zehebî, a.g.e., I, 292.

¹⁵⁷ el-Ukaylî, a.g.e., I, 116.

¹⁵⁸ el-Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, V, 47.

¹⁵⁹ ez-Zehebî, a.g.e., II, 198.

¹⁶⁰ el-Ukaylî, a.g.e., II, 123-124.

¹⁶¹ Bu konuda cerh edilen diğer kişiler için bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I, 29, 33, 35, 57, 71, 74, 141, 311; II, 36, 68, 149, 166, 213, 219, 246, 290, 324; III, 90, 272, 306, 309, 318, 332, 346, 365, 426; IV, 37, 63, 207, 347, 353, 445.

¹⁶² Ahmed Nâim, a.g.e., s. 299; Koçyiğit, a.g.e., s. 264; Uğur, a.g.e., s. 262 (Muhâlefet md.).

Muhâlefet râvînin cerh edilmesine sebep olan zabta yönelik kusurlardan biridir. Bir râvînin vehim ve hatasından kaynaklanan muhâlefet nedeniyle o râvînin rivâyetleri reddedilir.¹⁶³

Bir râvînin ister zayıf isterse sika olsun kendisinden daha güvenilir râvîlere muhâlefeti çeşitli şekillerde olur. İdrac sebebiyle muhâlefet, kalb sebebiyle muhâlefet, muttasıl bir isnadın ortasına râvî eklemek suretiyle muhâlefet, ıztırab sebebiyle muhâlefet bunlardan bazılarıdır.

Bunlardan Ukaylî'nin gündeme aldığı muhâlefet çeşitlerini örnekleriyle görelim.

a) ıztırab sebebiyle muhâlefet

ıztırab, bir hadisin bir veya daha fazla râvî tarafından aynı sağlamlık derecesinde fakat birbirine muhalif şekillerde rivâyet edilmesidir.¹⁶⁴ Bu şekilde rivâyet edilen hadislere “muztarib hadis” denir.

Senedlerin birbirine aykırı olması sûretiyle genellikle isnadda, bazen de metne ait rivâyetlerin birbirine muhâlif olması şeklinde metinde görülen ıztırab, râvînin zâbit olmadığına delâlet etmesi sebebiyle hadisin reddine sebep olur.¹⁶⁵

Ukaylî, bazı râvîleri hadislerinde görülen ıztırab sebebiyle cerh etmiştir.

•Muhammed b. Hasan b. Atıyye el-Avfî (?)¹⁶⁶ için Ukaylî, muztaribu'l-hıfz demiştir. Ukaylî, bu kişinin: “Çocuklarınız yedi yaşına geldiklerinde onlara namazı öğretiniz. On yaşına geldiklerinde namaz kılmazlarsa onları (hafifçe) dövünüz ve yataklarını ayırınız.” diye rivâyet ettiği hadisin { Muhammed b. Hasan b. Atıyye el-

¹⁶³ Koçyiğit, a.g.e., s. 264.

¹⁶⁴ İbnu's-Salah, a.g.e., s. 44; Subhi es-Sâlih, Hadis ilimleri ve hadis ıstılahları, s. 156-157.

¹⁶⁵ Ahmed Nâim, a.g.e., s. 313.

¹⁶⁶ Buhârî, a.g.e., I, 66; İbn Ebî Hâtim, a.g.e., VII, 226; ez-Zehebî, a.g.e., III, 513; İbn Hacer, a.g.e., IX, 118.

Avfî→Muhammed b. Abdurrahman→Ebû Hureyre→Rasûlullah (sav)} şeklindeki senedini muztarib olarak nitelendirmiş, evlâ olan asıl senedin de { Ebû Saîd b. Atiyye→Muhammed b. Abdurrahman→Rasûlullah (sav)} olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁷

• Abdullah b. Dînar (ö. 217/832), sika bir kişidir. Kütüb-i sitte imamları onu kitablarına almışlardır. Ukaylî, ona: “Meşâyihin ondan rivâyetinde ıztırab vardır.” diyerek Du‘afâ’da yer vermiş bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim onu sika kabul etmişlerdir. Zehebî de ondan: “Güvenilir imamlardandır.” diye bahseder.¹⁶⁸ Ukaylî, örnek olarak kitabına onun senedlerinde ıztırab olduğunu ileri sürdüğü şu hadisini almıştır:

Abdülaziz b. Ebû Seleme el-Mâcişûn→Abdullah b. Dînar→Abdullah b. Ömer→Nebî (sav): “Zekatı verilmeyen mal kıyâmet gününde iki başlı bir yılan olup sahibine dolanır. Ben senin hazinenim, hazinenim der.”¹⁶⁹

Başka bir tarikle hadis şöyle gelmektedir:

Mâlik→Abdullah b. Dînar→Ebû Sâlih es-Semmân→Ebû Hureyre→Nebî (sav).

Ukaylî, Mâlik kanalıyla gelen bu senedin daha evlâ olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁰

Ukaylî, hadisi muztarib olan, kendisinde ıztırab bulunan pek çok kişiyi kitabına alarak cerh etmiştir. Biz burada iki râvîyi örnek vermekle yetiniyoruz.¹⁷¹

b) İdrac sebebiyle muhâlefet

Bu tür muhâlefet hadisin senedinde veya metninde bulunur. Râvî bazen isnadın

¹⁶⁷ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 49.

¹⁶⁸ ez-Zehebî, a.g.e., II, 417.

¹⁶⁹ Buhârî, Zekât, 24/3; Mâlik, Muvattâ, 17/10.

¹⁷⁰ el-Ukaylî, a.g.e., II, 247.

¹⁷¹ ıztırab nedeniyle mecrûh sayılan diğer kişiler için bkz. el-Ukaylî, a.g.e., I, 30, 108, 139, 183, 187, 213, 250; II, 137; III, 158, 315, 341, 344, 357, 455, 461; IV, 16, 49, 100, 118, 249, 337, 372, 435.

siyâkını değiştirerek başka râvîlere muhâlefet eder. Rivâyet ettiği bu hadis “müdreçü’l-isnad” adını alır. Bazen de metnine hadisten olmayan sözler ilavesiyle muhâlefet eder ki böyle rivâyet ettiği hadise de “müdreçü’l-metn” denir.¹⁷²

Kitabına aldığı râvînin hadislerinden buna örnek olarak Ukaylî şu hadisi gösterir:

Peygamberimizin “ من ادرك ركعة من الصلاة فقد ادرك الصلاة ”¹⁷³ hadisine Yahyâ b. Humeyd’dan gelen rivâyetinde “ قبل ان يقيم الامام صلبه ” ilavesi vardır. Bu lafzı hiç kimse zikretmemiştir. Bu Zührî’nin bir sözü olabilir. Yahyâ b. Humeyd onu hadise ilave etmiş ve bunu da belirtmemiştir. Bu, metinde görülen bir idrac çeşididir. Dolayısıyla Ukaylî, sadece bu örneği vererek Yahyâ b. Humeyd’i idrac sebebiyle zayıf kabul etmiştir.¹⁷⁴

c) Tedlîs

Tedlîs kelimesi kandırmak, hile yapmak, göz boyamak manasında “delese” fiilinden tef’îl babından mastardır.¹⁷⁵

Hadis ıstılahında ise, bir râvînin muasırı olup görüşmediği veya görüştüğü halde hadis almadığı bir şeyhten, işittiğini vehmettirerek rivâyette bulunmasına denir.¹⁷⁶

Tedlîs; tedlîsü’l-isnad, tedlîsü’ş-şüyûh ve tedlîsü’t-tesviye gibi kısımlara ayrılır.¹⁷⁷

Hadis âlimlerine göre tedlîs önemli bir mukayyed cerh sebebidir. Tedlîs yapanlar şiddetle tenkid edilmişlerdir. Ukaylî de tedlîs yapanlar karşısında şiddetli

¹⁷² Uğur, a.g.e., s. 262.

¹⁷³ Buhârî, Mevâkît, 29.

¹⁷⁴ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 398; Ayrıca krş. ez-Zehebî, a.g.e., IV, 370.

¹⁷⁵ Âsım Efendi, Kâmûs, II, 240.

¹⁷⁶ Uğur, a.g.e., s. 395.

¹⁷⁷ Koçyiğit, Hadis Usûlü, s. 103-104.

tavrını ortaya koymuş ve onları kitabında mecrûh olarak değerlendirmiştir. Şimdi bunlara birkaç örnek verelim.

•Ömer b. Ali el-Mukaddemî (?), güvenilir olduğunda ittifak edilmiş sika bir kişidir. Kendisinden büyük sika imamlar rivâyette bulunmuştur. Hadisini Buhârî ve Müslim sahihlerine almışlardır. İbn Sa'd, İbn Hibbân, 'İclî onu sika kabul etmişlerdir.¹⁷⁸ Ukaylî tedlîs yaptığından dolayı onu Du'afâ'da zikretmiştir. Ukaylî, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in bu kişi için Yahyâ b. Maîn'in şu değerlendirmesini nakleder: "Kendisinden hadis yazmadım. Ama bir beis yoktur." Ayrıca Abdullah, babası Ahmed b. Hanbel'den de onun tedlîs yaptığını nakleder.¹⁷⁹

•Abdurrahman b. Muhammed el-Muhâribî (ö. 195/811) sika bir kişidir. Kütüb-i sittede hadisleri tahrîc olunmuştur. Yahyâ b. Maîn de sika olarak görmüştür.¹⁸⁰ Ukaylî ise onu "tedlîs yaptığı" için mecrûh saymıştır.¹⁸¹

•Vâsıl b. Abdurrahman Ebû Hurre (ö. 152/769) sadûk ve âbid bir kişidir. Ancak Hasan el-Basrî'den (ö. 110/728) rivâyetleriyle alakalı eleştirilmiştir.¹⁸² Ukaylî, onun tedlîs yaptığına dâir âlimlerin görüşünü nakletmiştir. Meselâ; Yahyâ b. Maîn, meşhur hocası Ğunder'in (ö. 193/809) şöyle dediğini söyler: "Ebû Hurre'nin Hasan'dan işittiği bir veya iki hadise vâkıf oldum." Buhârî de Ebû Hurre'nin Hasan'dan yaptığı rivâyetleri tenkid gördü demiştir.¹⁸³

•Yahyâ b. Ebî Hayye Ebû Cenab el-Kelbî (?), çok tedlîs yapmasından dolayı zayıf kabul edilmiş bir kişidir.¹⁸⁴ Ukaylî, onun tedlîs yaptığına dâir önceki âlimlerin görüşlerine dayanarak onu kitabına almıştır.¹⁸⁵

¹⁷⁸ Buhârî, a.g.e., VI, 180; İbn Ebî Hâtim, a.g.e., VI, 124; Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 433, İbn Hacer, a.g.e., VII, 485; ez-Zehebî, a.g.e., III, 214.

¹⁷⁹ el-Ukaylî, a.g.e., III, 179.

¹⁸⁰ Yahyâ b. Maîn, a.g.e., II, 357; ez-Zehebî, a.g.e., II, 585; İbn Hacer, a.g.e., VI, 265.

¹⁸¹ el-Ukaylî, a.g.e., II, 347.

¹⁸² ez-Zehebî, a.g.e., IV, 329.

¹⁸³ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 326.

¹⁸⁴ ez-Zehebî, a.g.e., IV, 371.

¹⁸⁵ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 398-399.

Örneklerde de görüldüğü gibi Ukaylî, tedlîs yapan râvîler hakkında birtakım eleştirilerde bulunmuştur.

II-İSNAD TENKÎDİ

Ukaylî, râvîleri cerh-ta'dîl açısından değerlendirirken onların hadisleri ve isnadları hakkında da bilgi verir.

Öncelikle râvînin hadisinin illetini belirtir, illetli tarikin peşinden de sağlam tarikleri tanıtır. Bu tür illetleri tanıtırken şu ifadeleri kullanır:

- هذا يروى بغير هذا الاسناد باسناد صالح (Bu isnad dışında iyi bir isnadla rivâyet edilmektedir.)¹⁸⁶
- فقد روى باسناد اصلى من هذا (Bundan daha iyi bir isnadla rivâyet edilmiştir.)¹⁸⁷
- هذا يروى عن فلان باسناد اجود من هذا (Bu, falancadan bundan daha iyi bir isnadla rivâyet edilir.)¹⁸⁸
- هذا حديث باطل لا يتابع عليه (Bu mütâbii olmayan bâtıl bir hadistir.)¹⁸⁹
- هذا يروى مرسلًا (Bu mürsel olarak rivâyet edilir.)¹⁹⁰
- لا يصح اسناده (İsnadı sahih değildir.)¹⁹¹
- المتن معروف بغير هذا الاسناد (Metin bunun dışında bir isnadla bilinir.)¹⁹²

Bu tür ifadeler Du'afâ'da daha değişik biçimlerde de kullanılmıştır. Biz burada kalıplaşmış birkaç ifadeyle yetindik.

¹⁸⁶ el-Ukaylî, a.g.e., III, 124.

¹⁸⁷ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 405.

¹⁸⁸ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 40.

¹⁸⁹ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 45.

¹⁹⁰ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 38.

¹⁹¹ el-Ukaylî, a.g.e., IV, 5.

¹⁹² el-Ukaylî, a.g.e., IV, 31.

SONUÇ

Ukaylî H. III-IV. asırda yaşamış, büyük bir hadis hâfızı ve münekkididir. Hadis alanında önemli eserlerin altına imza atan müellifimizin en meşhur eseri tezimizin de konusunu oluşturan Kitâbu'd-Du'afâi'l-Kebîr'idir.

Kaynaklarda Ukaylî'nin hangi îtikâdî ve amelî mezhebe bağlı olduğu hakkında açık bir bilgiye rastlayamasak da onun, nakillerine yer verdiği ve kendisinin de içinde bulunduğu ehl-i hadis bilginlerinin çoğu gibi îtikâden selefi, amelen şâfiî-hanbelî anlayışını benimsediği anlaşılmaktadır.

Ukaylî tespit ettiğimiz üzere müteşeddîd bir hadis âlimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü o, râvîleri değerlendirirken en ince ayrıntıları dikkate almış, cerh sebebi sayılamayacak hataları görmüştür. Onun cerh sebebi sayılamayacak hataları bile cerh sebebi sayarak kitabına alması kendisinden sonaraki münekkidler tarafından eleştirilmiştir. Bununla beraber Ukaylî nadiren de olsa teşeddüd gösterdiği kişilerin rivâyetlerini kaynak olarak kullanmıştır. Bu durumun nedeni ise Ukaylî'nin nakilci geleneğe uyarak zayıf kabul ettiği râvîleri iyice araştırmadan kitabına almış olmasıdır.

Ukaylî'de dikkat çeken bir başka nokta, onun ehl-i bid'at konusundaki tavrıdır. Ona göre; râvînin , ehl-i bid'atle –uzak yakın farketmez- herhangi bir ilişkisi varsa o râvî sika bile olsa zayıf sayılır. Kitabında bu durumda olan kişilerin sayısı fazladır. Ukaylî'nin eleştirilen bir diğer yönü de sahîhayn ricâlinden, fıkıh imamlarından ve güvenilir kabul edilen kişilerden çoğunu kitabına alması olmuştur. Bu nedenle onun cerh ettiği pekçok râvî başkalarınca ta'dîl edilmiştir.

Ukaylî'nin kitabında kullandığı nakiller genelde Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn gibi tanınmış ve çoğunluk tarafından otorite kabul edilen hadis bilginlerine aittir. Eserini oluştururken râvî değerlendirmesinde öncekilerin metodunu benimsemiş yenilik diyebileceğimiz herhangi bir şey getirmemiştir.

Ukaylî'nin kullandığı cerh lafızları arasında kendisine ait bir cerh lafzının bulunmaması onun bu nakilci uygulamasının delilidir. Ukaylî'nin kullandığı cerh lafızları genellikle kalıplaşmış ifadeler olup Buhâri ve Ahmed b. Hanbel gibi muhaddislerin kullandıkları lafızlardır. Onun başka muhaddislerin cerh lafızlarını kullanması râvî hakkındaki hükmünün orijinal olmaması sonucunu beraberinde getirmiştir.

Ukaylî kendisinden sonraki dönemlerde Zehebî, İbn Hacer gibi alimler tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Örneğin; Zehebî Mîzân'da, bir taraftan onu ve teşeddüdünü eleştirmekte diğer taraftan nakillerini kullanmaktadır.

Yukarıdan beri anlatmaya çalıştığımız özellikleriyle Ukaylî, hadis alanında özellikle de du'afâ edebiyatında önemli bir yere sahiptir.

KAYNAKLAR

- ABDÜLKÂHİR EL-BAĞDÂDÎ, Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed .
_____.*el-Fark beyne 'l-Fırâk*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, Kâhire,
ts. [*el-Fark*]
- ‘ACCÂC, Muhammed ‘Accâc el-Hatîb.
_____.*es-Sünne kable 't-Tedvîn*, Beyrut, 1401/1981. [*es-Sünne*]
- AHMED NÂİM.
_____.*Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercemesi*, (Mukaddime), Ankara,
1984. [*Tecdîd Mukaddimesi*]
- ÂSİM EFENDÎ.
_____.*Kâmus Tercemesi*, İstanbul, 1305.
- ÂŞIK, Nevzat.
_____.*Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, İzmir, 1981.
- ÂŞIKKUTLU, Emin.
_____.*Hadiste Ricâl Tenkîdi*, İstanbul, 1997.
- EBÛ DÂVUD, Süleyman b. Eş‘as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî.
_____.*Sünen-i Ebî Dâvud*, I-V, İstanbul, 1985. [*Ebû Dâvud*]
- EL-A‘ZAMÎ, Mustafa.
_____.*Menhecü 'n-Nakdi 'inde 'l-Muhaddisîn*, Riyad, 1410/1990. [*Menhecü 'n-Nakd*]
- EL-BAĞDÂDÎ, İsmail Paşa.
_____.*Hediyyetü 'l-‘Ârifîn Esmâü 'l-Müellifîn ve Âsârü 'l-Musannifîn*, I-II,
Beyrut, 1339. [*Hediyyetü 'l-‘Ârifîn*]
- BEYHÂKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn İbn Ali.
_____.*es-Sünenü 'l-Kübrâ*, Haydarâbâd, I-X, 1344/1925.
- BROCKELMANN, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Supplementband, I-III,
Leiden, L.J.Brill, 1937. [*GAL*]
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu‘fî.
_____.*el-Câmi ‘u’s-Sahîh*, I-VIII, İstanbul, 1979. [*Buhârî*]
_____.*Kitâbu 't-Târihu 'l-Kebîr*, I-IX, Haydarâbâd, 1943. [*et-Târih*]

- EL-CEVÂBÎ, Muhammed Tâhir.
 _____.*Cuhûdu 'l-Muhaddisîn fî Nakdi Metni 'l-Hadîsi 'n-Nebeviyyi 'ş-Şerîf*, Tunus,
 ts. [*Cuhûdu 'l-Muhaddisîn*]
- EL-CEZÂİRÎ, Tâhir b. Sâlih b. Muhammed.
 _____.*Tevcîhu 'n-Nazar ilâ 'Usûli 'l-Eser*, Beyrut, ts. [*Tevcîhu 'n-Nazar*]
- DÂREKUTNÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer.
 _____.*Sünenü 'd-Dârekutnî*, I-IV, Beyrut, ts. (nşr. Abdullah Hâşim el-Yemânî)
 [*es-Sünen*]
- DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fadl b. Behram.
 _____.*Sünenü 'd-Dârimî*, I-II, Beyrut, ts. [*Dârimî*]
- FİRÛZÂBÂDÎ, Muhammed Mecduddîn.
 _____.*el-Kâmûsu 'l-Muhît*, I-IV, Beyrut, ts. [*Kâmûs*]
- EL-GAZZÂLÎ, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed.
 _____.*el-Mustasfâ min 'Ilmi 'l-'Usûl*, I-II, Mısır, 1324/1906. [*Mustasfâ*]
- HÂKİM, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed en-Nisâburî.
 _____.*Ma'rîfetü 'Ulûmi 'l-Hadîs*, Beyrut, 1397/1977. [*Ma'rife*]
- EL-HATÎB, Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed el-Bağdâdî.
 _____.*el-Kifâye fî 'Ilmi 'r-Rivâye*, Medîne, ts. [*el-Kifâye*]
- EL-HÂZİMÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Mûsâ.
 _____.*Şurûtu 'l-Eimmeti 'l-Hamse*, Beyrut, 1405/1984. (thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî)
- EL-'ICLÎ, Ahmed b. Abdullah b. Sâlih.
 _____.*Kitâbu 's-Sikât*, Beyrut, 1405/1984. (thk. Abdulmu'tî Emin Kal'aci)
 [*es-Sikât*]
- İBN 'ADÎ, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî.
 _____.*el-Kâmil fî 'd-Du'afâ*, I-VII, Beyrut, 1409/1988. [*el-Kâmil*]
- İBN 'ARRÂK, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. 'Arrâk el-Kinânî.
 _____.*Tenzîhü 'ş-Şerî'ati 'l-Merfû'a 'ani 'l-Ehâdîsi 'ş-Şenî'ati 'l-Mevdû'a*, I-II,
 Beyrut, 1401/1981. [*Tenzîhü 'ş-Şerî'a*]
- İBN EBÎ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî.
 _____.*Kitâbu 'l-Cerh ve 't-Ta'dîl*, I-IX, Beyrut, 1271/1952. [*el-Cerh ve 't-Ta'dîl*]

- İBN HACER, Şihâbüddîn Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî.
 _____. *Hedyu's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî*, Beyrut, ts. [*Hedyu's-Sârî*]
 _____. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-IV, Beyrut, 1328/1907. [*el-İsâbe*]
 _____. *Lisânü'l-Mizân*, I-VII, Beyrut, 1390/1971. [*Lisân*]
 _____. *Nüzhetü'n-Nazar Şerhu Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, Mısır,
 1409/1989. [*Şerhu Nuhbe*]
 _____. *Takrîbu't-Tehzîb*, I-II, Beyrut, 1395/1975. [*Takrîb*]
 _____. *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-XII, Haydarâbâd, 1325/1907. [*Tehzîb*]
- İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr.
 _____. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, I-VIII, Beyrut, ts. (thk. Dr.
 İhsan Abbâs). [*Vefeyât*]
- İBN HİBBÂN, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî.
 _____. *K.el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâi ve'l-Metrûkîn*, I-III,
 Haleb, 1396/1976. [*Mecrûhîn*]
- İBN KESÎR, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer ed-Dimeşkî.
 _____. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut, 1402/1982. [*Bidâye*]
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî.
 _____. *Sünenü İbn Mâce*, I-II, İstanbul, 1981. [*Sünen*]
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Mısırî.
 _____. *Lisânü'l-'Arab*, I-XV, Beyrut, ts. [*Lisân*]
- İBN RECEP, Zeynuddîn Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî.
 _____. *Şerhu'İleli't-Tirmizî*, Beyrut, 1405/1985.
- İBN SA'D, Muhammed b. Sa'd.
 _____. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-IX, Beyrut, ts. [*Tabakât*]
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali.
 _____. *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, I-XVIII, Beyrut, 1412/1992.
 [*el-Muntazam*]
- İBNÜ'L-ESÎR, Ali b. Muhammed b. Esîr.
 _____. *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I-III, Beyrut, ts. [*el-Lübâb*]
- İBNÜ'L-ESÎR, Mecduddîn Ebu's-Saadât Mübârek b. Muhammed el-Cezerî.
 _____. *Câmi'u'l-'Usûl fî Ehâdisi'r-Rasûl*, I-XII, Beyrut, 1404/1984. [*Câmi'u'l-*

‘Usûl]

_____. *en-Nihâye fî Garîbi ‘l-Hadîs*, I-V, Beyrut, ts. [*en-Nihâye*]

•İBNÜ’L-‘İMÂD, Ebu’l-Felâh ‘Abdülhayy b. Ahmed el-Hanbelî.

_____. *Şezerâtü ‘z-Zeheb ve Ahbâru Men Zeheb*, I-X, Beyrut, 1406/1986. (thk.

Mahmut el-Arnâvut) [*Şezerât*]

•İBNÜ’S-SALÂH, Osman b. Abdurrahman eş-Şehrrzûrî.

_____. *el-Mukaddimetu fî ‘Ulûmi ‘l-Hadîs*, Beyrut, 1398/1978. [*el-Mukaddime*]

•İMAM MÂLİK, Mâlik b. Enes.

_____. *el-Muvattâ*, Mısır, ts. (nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî) [*Muvattâ*]

•EL-İŞBİLÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Umer b. Halîfe el-Umevî.

_____. *Fehresetü Mâ Ravâhu ‘an Şüyûhuhi mine ‘d-Devânîni ‘l-Musannefâti fî*

Durûbi ‘l-‘İlmi ve ‘l-Me ‘ârifi, Bağdat, 1382/1963. [*Fehrese*]

•KÂSİM ALİ SA‘D.

_____. *Mebâhis fî ‘İlmi ‘l-Cerh ve ‘t-Ta ‘dîl*, Beyrut, 1408/1988. [*Mebâhis*]

•KÂSİMÎ, Muhammed Cemâluddîn ed-Dımeşkî.

_____. *Kavâ ‘idu ‘t-Tahdîs min Fumûni Mustalahi ‘l-Hadîs*, Mısır, ts. (thk.

Muhammed Behcet el-Baytar) [*Kavâ ‘id*]

•KÂTİP ÇELEBÎ, Mustafa b. Abdillâh.

_____. *Keşfu ‘z-Zünûn ‘an Esâmi ‘l-Kütûbi ve ‘l-Fümûn*, I-II, İstanbul, 1971.

[*Keşfu ‘z-Zünûn*]

•KEHHÂLE, Ömer Rızâ.

_____. *Mu ‘cemu ‘l-Müellifîn Terâcimü Musannifi ‘l-Kütûbi ‘l-‘Arabiyye*, I-XV,

Beyrut, ts. [*Mu ‘cem*]

•KETTÂNÎ, Muhammed b. Ca‘fer.

_____. *er-Risâletü ‘l-Mustatrafe li Beyânî Meşhûri Kütûbi ‘s-Sünneti ‘l-Müşerrefe*,

Beyrut, 1333/1915. [*Risâle*]

•KOÇYİĞİT, Talât.

_____. *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münâkaşalar*, Ankara, 1989.

_____. *Hadis Târihi*, Ankara, 1988.

_____. *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1995.

_____. *Hadis Usûlü*, Ankara, 1997.

- EL-LEKNEVÎ, Ebu'l-Hasenât Muhammed 'Abduhayy el-Hindî.
 _____.*er-Ref'u ve 't-Tekmil fi 'l-Cerh ve 't-Ta'dil*, Beyrut, 1407/1987. (thk. Abdülfettah Ebû Gudde) [*er-Ref'u ve 't-Tekmil*]
- MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî.
 _____.*Sahih-i Müslim*, I-V, Beyrut, ts. (nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî) [*Müslim*]
- EN-NEVEVÎ, Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref b. Hasen b. Hüseyin.
 _____.*Riyâzü 's-Sâlihîn min Kelâmi Seyyidi 'l-Murselîn*, I-III, Ankara, 1964. (trc. Kıvâmuddîn Burslan) [*Riyâzü 's-Sâlihîn*]
- ROBSON, James.
 _____.*The İsnad in Muslim Tradition*, Glaskow University, Oriental Society Transactions, c. XV, 1955.
- ES-SAFADÎ, Salâhuddîn Halil b. Aybek.
 _____.*el-Vâfi bi 'l-Vefiyyât*, I-XXII, 1394/1974. [*el-Vâfi*]
- SCHACT, Joseph.
 _____.*The Origins of Muhammedan Jurisprudence*, Oxford, 1950.
- ES-SELEFÎ, Muhammed Lokman.
 _____.*İhtimâmu 'l-Muhaddisîn bi Nakdi 'l-Hadisi Seneden ve Metnen*, Riyad, 1407/1987. [*İhtimâmu 'l-Muhaddisîn*]
- ES-SEM'ÂNÎ, Ebû Sa'd Abdulkerîm b. Muhammed.
 _____.*el-Ensâb*, I-V, Beyrut, 1408/1988.
- SEZGİN, Fuad.
 _____.*Geschichte Das Arabischen Schrifttums*, I-VIII, Leiden E.J.Brill, 1967. [*GAS*]
 _____.*Târîhu 't-Turâsi 'l-'Arabî*, I-II, Mısır, 1977-1978. (çev. Dr. Mahmud Fehmi Hicâzî, Dr. Fehmi Ebu'l-Fadl)
- ES-SIBÂÎ, Mustafa.
 _____.*es-Sünne ve Mekânetuhâ fi 't-Teşrii 'l-İslâmî*, Beyrut, 1405/1985. [*es-Sünne ve Mekânetuhâ*]
- SİDDİK, Yusuf Muhammed.
 _____.*eş-Şerhu ve 't-Ta'lil*, Kuveyt, 1410/1990.

- SÖNMEZ, Mehmet Ali.
 _____.*İbnu Hibbân ve Cerh-Ta'dil metodu*, İstanbul, ts.
- SUBHÎ, es-Sâlih.
 _____.*Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, Ankara, 1973. (trc. Yaşar Kandemir)
- ES-SUBKÎ, Tâcuddîn Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi.
 _____.*Tabakâtu's-Şâfi'yyeti'l-Kübrâ*, I-X, Mısır, 1383/1964.
- ES-SUYÛTÎ, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr.
 _____.*Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, I-II, Beyrut, 1399/1979.
 [Tedribu'r-Râvî]
- ET-TAYÂLİSÎ, Süleyman b. Dâvud el-Cârud el-Fârisî.
 _____.*Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî*, Beyrut, ts. [Müsned]
- TDVİA.
 _____.*Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, I-XXIII, İstanbul, 1988-2001.
- ET-TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali b. Ali.
 _____.*Keşşâfu Istılâhâtî'l-Funûn*, I-II, İstanbul, 1404/1984. [Keşşâf]
- ET-TEHÂNEVÎ, Zafer Ahmed el-Osmânî.
 _____.*Kavâ'id fî 'Ulûmî'l-Hadis*, Beyrut, 1392/1972. (nşr. Abdülfettâh Ebû
 Gudde) [Kavâ'id]
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre.
 _____.*el-Câmi'u's-Sahîh*, I-V, Beyrut, ts. (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir)
 [Tirmizî]
- UĞUR, Müctebâ.
 _____.*Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992.
 _____.*Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara, 1996.
- EL-'UKAYLÎ, Ebû Ca'fer Muhammed 'Amr b. Mûsâ b. Hammâd.
 _____.*K.ed-Du'afâi'l-Kebîr*, Beyrut, 1404/1984. (thk. 'Abdulmu'tî Emin Kal'aci)
 [Du'afâ]
- YAHYÂ B. MAÎN.
 _____.*K.et-Târih*, I-IV, Mısır, 1399/1979 (nşr. Ahmed Muhammed Nur Seyf)
- YÂKUT ER-RÛMÎ, Abdullah b. el-Hamevî el-Bağdâdî.
 _____.*Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Beyrut, ts.

•YÜCEL, Ahmet.

_____.*Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicrî ilk üç asır)*, İstanbul, 1996.

_____.*Hadis İlminde Tenkid Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İstanbul, 1998.

•EZ-ZEBÎDÎ, Muhibbuddîn Ebu'l-Feyd Muhammed Murtedâ el-Huseynî el-Vâsitî.

_____.*Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, I-X, Mısır, 1306/1888. [*Tâcu'l-'Arûs*]

•EZ-ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman.

_____.*el-'İber fî Haberi Men Gaber*, I-IV, Beyrut, 1985. [*el-'İber*]

_____.*Mizânü'l-'İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, I-IV, Beyrut, ts. (thk. Ali b. Muhammed el-Becâvî) [*Mizân*]

_____.*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXIII, Beyrut, 1401-1405/1981-1985. [*Siyer*]

_____.*Tezkiratü'l-Huffâz*, I-IV, Haydarâbâd, ts. [*Tezkire*]

_____.*Zikru Men Yu'temed Kavluhû fî'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, Kâhire, 1404/1984.

(thk. Abdulfettâh Ebû Gudde) [*Zikru Men Yu'temed*]

•EZ-ZERKEŞÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh.

_____.*el-İcâbe li İrâdi Mâ İstedrakethu Âişe 'ale's-Sahâbe*, Beyrut, 1970. (thk.

Said el-Efgânî) [*el-İcâbe*]

•EZ-ZİRİKLÎ, Hayruddîn.

_____.*el-A'lâm Kâmûsu Terâcimi li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-'Arab ve'l-Mustağrabîn*, I-XI, Beyrut, 1969. [*el-A'lâm*]